

KLACHT NAAR KRUIS

een onderzoek naar de verbanden tussen de
aanklachten aan God en andere uitingen in de
individuele klaagpsalmen

masterthesis Oude Testament
Protestantse Theologische Universiteit
te Amsterdam

Bastiaan Visser

Studentnummer: 1401467

Begeleider: Dr. P. Sanders
Beoordelaar: Prof. dr. K. Spronk

31 augustus 2018

Woord vooraf

De voorliggende masterthesis is een illustratie van de verandering die zich in mijn professionele leven aan het voltrekken is. De individuele klaagpsalmen waren voor mij lange tijd voorbeelden van een gelovige expressie van het lijden richting God, die ik in mijn werk als GZ-psycholoog regelmatig als zodanig inbracht. Door de studie theologie ontstond er echter ook een wetenschappelijke interesse naar het genre van deze psalmen in het algemeen en naar de aanklachten aan God in het bijzonder. Tijdens het schrijven van deze scriptie heb ik mijn werk in de geestelijke gezondheidszorg los moeten laten en ben ik aan het werk gegaan als kerkelijk medewerker. In pastoraat en prediking krijgen de klaagpsalmen nu opnieuw een plaats. Daarbij uit ik mij dankzij dit onderzoek enerzijds voorzichtiger en genuanceerder, terwijl ik anderzijds klacht en aanklacht duidelijker een plaats kan geven.

Mijn dank gaat uit naar dr. P. Sanders voor de betrokken begeleiding waarin ik uitgedaagd werd om het onderzoek steeds verder te concretiseren en naar prof. dr. K. Spronk die als beoordelaar zijn reactie gaf op de eerste stappen in het proces van dit onderzoek.

Ook wil ik mijn vrouw en kinderen hartelijk bedanken voor hun steun en begrip in de tijd dat ik weer 'boven zat met mijn psalmen' of de psalmen 'beneden mijn hoofd vulden'. Dank dat jullie soms zelfs concreet hielpen zoals bij het natellen van alle uitingen en de hulp bij de statistische analyse.

Annette-Ruth wil ik speciaal bedanken voor het doorlezen van alle concepten, het meedenken en bemoedigen, terwijl de studie zoveel tijd opslokte die we ook samen hadden kunnen doorbrengen.

Ook hier is een (aan)klacht best op zijn plaats.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	2
Inleiding	5
Hoofdstuk 1 - Onderzoek naar de aanklachten.....	6
1.1 Inleiding	6
1.2 Poëtische modelgebeden met aanklachten.....	6
1.3 Vraagstelling en hypothesen	7
1.4 Methode	9
1.4.1 Selectie psalmen.....	9
1.4.2 Selectie uitingen en definities	9
1.4.3 Statistische vergelijking van de uitingen	12
Hoofdstuk 2 - Status Quaestionis	13
2.1 Inleiding	13
2.2 Aanklacht als fase in de religiegeschiedenis.....	13
2.3 Aanklacht als uiting van onbegrip	15
2.4 Aanklacht als uiting van vertrouwen.....	16
2.5 Aanklacht als theologisch geding	18
Hoofdstuk 3 – Analyse van de uitingen en de onderzochte verbanden	22
3.1 Inleiding	22
3.2 De aanroep	22
3.3 De Gott-Klage	23
3.4 De Ich-Klage.....	25
3.5 De schuldbelijdenis.....	26
3.6 De Feind-Klage.....	27
3.7 De uitingen van vertrouwen, lof en dank.....	28
3.8 Verbanden tussen de uitingen	29
3.9 Reflectie.....	31
Hoofdstuk 4 – Conclusie.....	33
4.1 Inleiding	33
4.2 Klaagzangen.....	33
4.3 Variatie in Klagen.....	34
4.4 Beperkte Gott-Klage	34
4.5 Marginale schuldbelijdenis.....	35
4.6 Gott-Klage als ontwikkelingsfase.....	35
4.7 Gott-Klage als uiting van onbegrip	35

4.8 Gott-Klage als uiting van vasthoudend vertrouwen.....	36
4.9 Gott-Klage als hét countertestimony	36
4.10 Klacht naar kruis.....	36
4.11 Suggesties voor verder onderzoek.....	37
Literatuurlijst	39
Bijlage 1 - Onderzoek uitingen individuele klaagpsalmen.....	41
Bijlage 2 – Verantwoording statistische analyse.....	113
Bijlage 3 – Excelbestand statistische analyse.....	116

Inleiding

“Niet klagen, maar dragen en vragen om kracht.”¹

Deze bekende dichtregel van Nicolaas Beets is typerend voor de manier waarop veel christenen die ik ontmoet, omgaan met lijden. God wordt gezien als degene die boven of buiten het lijden staat. De mens moet zijn of haar ‘kruis’ zelf dragen, al kan God aanvullend gevraagd worden om ‘kracht naar kruis.’

De oudtestamentische klaagpsalmen spreken echter een andere taal. Daarin wordt nadrukkelijk geklaagd en zelfs aangeklaagd. In mijn werk als GZ-psycholoog heb ik deze psalmen regelmatig gebruikt als voorbeeldgebeden in moeilijke omstandigheden. De klaagpsalmen stonden dan model voor het openhartig erkennen en uiten van het lijden *Coram Deo*.

Tijdens de studie theologie ben ik bij de oudtestamenticus W. Brueggemann een visie op de klaagpsalmen tegengekomen die mij intrigeerde. Hij beschrijft de klaagpsalmen als doelbewuste aanklachten om God tot actie te bewegen. Deze psalmen bieden naar zijn mening niet alleen een voorbeeld voor gelovig omgaan met lijden, maar ze staan model voor een existentiële worsteling met God om Zijn geloofwaardigheid. De expressieve taal die in deze worsteling gebruikt wordt, zegt volgens Brueggemann niet in de eerste plaats iets over de bidder in nood, maar over God!

Deze visie van Brueggemann is voor mij aanleiding geweest om me te gaan verdiepen in de geuite aanklachten aan God in de individuele klaagpsalmen. Daarbij ben ik op zoek gegaan naar de verhouding tussen de menselijke expressie van het lijden en het existentiële spreken over God dat in deze psalmen aanwezig is.

Sturend voor dit onderzoek is de vraagstelling naar de verhouding tussen de aanklachten aan God enerzijds en andere uitingen die in de individuele klaagpsalmen voorkomen anderzijds. In Hoofdstuk 1 wordt de vraagstelling met bijbehorende hypothesen gepresenteerd, waarbij een verantwoording wordt gegeven van de geselecteerde psalmen en de gebruikte onderzoeksmethode. In Hoofdstuk 2 volgt een beperkte beschrijving van de *status quaestionis*, waarbij verschillende interpretaties van de aanklachten aan God beschreven worden. Hoofdstuk 3 bevat de resultaten van mijn eigen onderzoek naar de geselecteerde uitingen en hun onderlinge verhouding. Ten slotte worden de conclusies die uit dit onderzoek voortvloeien, de vergelijking met de interpretaties uit Hoofdstuk 2 en aanbevelingen voor verder onderzoek, beschreven in Hoofdstuk 4.

Dit onderzoek naar de individuele klaagpsalmen loopt uit op de conclusie dat er sprake is van een boeiend pallet aan modelgebeden met zo veel diversiteit dat er ‘klacht naar kruis’ geboden wordt.

¹ N. Beets, *Gedichten. Deel 4*. Leiden: A.W. Sijthoff, 1905, p. 236.

Hoofdstuk 1 - Onderzoek naar de aanklachten

1.1 Inleiding

In dit onderzoek worden de individuele klaagpsalmen benaderd als poëtische ‘modelgebeden’ die ‘nagebeden’ kunnen worden. Deze modelgebeden bevatten onder andere aanklachten aan God die in de literatuur verschillend geduid worden. In mijn onderzoek heb ik een vraagstelling en hypothesen geformuleerd (§ 1.3), met behulp waarvan deze aanklachten op descriptief niveau vergeleken worden met andere uitingen in de individuele klaagpsalmen. Allereerst is er een selectie van de individuele klaagpsalmen gemaakt (§ 1.4.1), waarna de te onderzoeken uitingen gedefinieerd zijn (§ 1.4.2). Tot slot wordt de statistische methode verantwoord, waarmee de verbanden tussen de verschillende uitingen berekend kunnen worden (§ 1.4.3).

1.2 Poëtische modelgebeden met aanklachten

Uitgangspunt voor dit onderzoek is dat de individuele klaagpsalmen² niet bestaan uit spontane emotionele uitingen die zomaar in het Psalmenboek terecht zijn gekomen. Er schuilt veel waarheid in de uitspraak van Calvijn dat de psalmen een spiegel van de ziel zijn,³ maar dat neemt niet weg dat de heftigste emoties zorgvuldig verwoord en in een bewuste compositie gerangschikt zijn. Ridderbos herinnert aan Luther, “die treffend gezegd heeft dat men in de psalmen de gelovigen in het hart ziet”,⁴ om vervolgens echter te benadrukken dat de psalmen zoals ze voor ons liggen te zien zijn als “uitingen van Israëls ‘officiële’, geijkte vroomheid.”⁵

In de door mij bestudeerde literatuur⁶ is er consensus over de opvatting dat de individuele klaagpsalmen het lijden bewust in algemene bewoordingen beschrijven en voor God brengen. Zo zijn het ‘modelgebeden’ voor herkenning en expressie van de diverse noden waar gelovigen van alle tijden mee geconfronteerd worden.⁷

Maar in deze modelgebeden worden niet alleen formuleringen gegeven om menselijk lijden biddend te uiten, er worden ook forse aanklachten geuit. Deze aanklachten betreffen niet alleen vijanden of omstandigheden, maar ook God wordt herhaaldelijk aangeklaagd. Teksten als Psalm 22:6c (“in het stof van de dood legt Gij mij neer”⁸); Psalm 38:3 (“Want uw pijlen zijn op mij nedergekomen, uw hand is op mij neergedaald”) en Psalm 102:10 en 11 (“want ik eet as als brood en vermeng mijn

² Omdat ik mijn onderzoeksterrein moet inperken, richt ik mij alleen op de individuele klaagpsalmen en niet op de collectieve klaagpsalmen. Een verantwoording van de geselecteerde psalmen volgt in § 1.4.

³ “Ik ben gewoon dit boek (Psalmen – BV) te noemen een ontleding van al de delen van de ziel, omdat er geen aandoening in de mens is, die hier niet als in een spiegel voorgesteld wordt. Ja zelfs, om het beter te zeggen, de Heilige Geest heeft hier naar het leven getekend al de smarten, droefenissen, vrezes, twijfelingen, verwachtingen, zorgen, ontsteltenissen, ja zelfs tot aan de verwarde aandoeningen waarmede de geesten van de mensen gewoonlijk in beroering gebracht worden.” J. Calvijn, *Psalmen deel I, Verklaring van de Bijbel*, Kampen: De Groot Goudriaan, 2008 (oorspronkelijk gepubliceerd als *Le Livre des Pseaumes exposé*, Genève, 1558), p. 6.

⁴ N. H. Ridderbos, *Psalmen 1, Psalm 1-41* (Korte verklaring der heilige schrift met nieuwe vertaling), Kampen: Kok, 1962, p. 45.

⁵ N. H. Ridderbos, *Psalmen 1*, p. 45.

⁶ Zie Hoofdstuk 2.

⁷ Brueggemann stelt bijvoorbeeld: “What was originally spontaneous prayer evoked by emergency has been shaped, through many repeated uses, into a highly stylized way of speaking so that subsequent practitioners of these prayers can replicate the original vitality of such utterance.” (W. Brueggemann, *From Whom no Secrets are hid, Introducing the Psalms*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2014, p. 86).

⁸ Tenzij anders vermeld worden Bijbelteksten geciteerd in de vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap uit 1951 (NBG-51).

drank met tranen, vanwege uw toorn en uw verbolgenheid, omdat Gij mij hebt opgenomen en neergeworpen”) spreken duidelijke taal.

Over het doel van deze aanklachten heb ik in de literatuur ook consensus aangetroffen. De dichters proberen met klacht én aanklacht God tot ingrijpen te bewegen. De interpretaties van de specifieke aanklachten zelf verschillen echter. De aanklachten aan God worden geduid als een fase in de religiegeschiedenis van Israël⁹; als een uiting van onbegrip¹⁰; als uiting van vertrouwen¹¹; en als een theologisch geding over de betrouwbaarheid van God.¹² Genoemde interpretaties komen volgens de auteurs allemaal op uit de teksten van de individuele klaagpsalmen. De onderlinge verschillen laten echter zien dat elke auteur een andere noemer kiest waar de heftige aanklachten ondergebracht worden. Duidelijk is dat daarbij hun theologische visie op de verhouding tussen God en mens een sturende rol heeft.¹³

Op grond van deze observatie heb ik in mijn onderzoek een andere invalshoek gekozen. Ik ga niet in eerste instantie op zoek naar dé betekenis van de aanklachten aan God, de zogenaamde *Gott-Klage*.¹⁴ In plaats daarvan volg ik een descriptieve benadering waarin de aanklachten aan God vergeleken worden met andere uitingen in de individuele klaagpsalmen, namelijk: de aanroepen;¹⁵ de klachten van de dichter over zichzelf en zijn eigen situatie, de zogenaamde *Ich-Klage*; de klachten over zijn vijanden, de zogenaamde *Feind-Klage* en de uitingen van vertrouwen, lof en dank. Dit onderzoek mondt uit in een descriptief overzicht van de aanklachten aan God en de verhouding daarvan tot de andere, geselecteerde uitingen. In de conclusie wordt besproken wat dit overzicht betekent voor de genoemde, verschillende interpretaties van de *Gott-Klage*. Daarbij kan door de beperkte ruimte die ik voor dit onderzoek heb, helaas niet ingegaan worden op de boeiende vraag wat de betekenis van het aanklagen van God zou kunnen zijn voor hedendaagse gelovigen.

1.3 Vraagstelling en hypothesen

Het voorliggende onderzoek richt zich dus op de samenhang tussen de aanklachten aan God en andere uitingen in de individuele klaagpsalmen. De verschillende uitingen worden vaak benoemd als *vormelementen*, waarbij er discussie is welke elementen constitutief zijn voor de individuele klaagpsalmen. In dit onderzoek meng ik me niet in deze discussie over vormelementen, omdat lang niet alle elementen (op eenzelfde manier) voorkomen in de verschillende psalmen. Ik spreek daarom niet van ‘vormelementen’ maar van ‘uitingen’ en onderscheid daarbij in navolging van De Vos:¹⁶ de

⁹ J. Jeremias, *Theologie des Alten Testaments* (Grundrisse zum Alten Testament, 6), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015.

¹⁰ F. Lindström, *Suffering and Sin. Interpretations of Illness in the Individual Complaint Psalms* (Coniectanea Biblica - Old Testament series 37), Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1994.

¹¹ C. de Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe* (Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 11), Tübingen: Mohr Siebeck, 2005.

¹² W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis: Fortress Press, 1997.

¹³ Zie voor een onderbouwing van deze stelling § 2.6.

¹⁴ Ik gebruik deze term in navolging van C. de Vos als aanduiding voor alle negatieve uitingen over God in de individuele klaagpsalmen. Hetzelfde geldt voor de aanduidingen *Ich-Klage* (negatieve uitingen van de dichter over zichzelf en zijn omstandigheden) en *Feind-Klage* (negatieve uitingen over anderen, vaak tegenstanders / vijanden, soms ook vrienden of naasten van de dichter). In § 1.4.2 volgen de specifieke definities voor dit onderzoek. In het vervolg van deze scriptie gebruik ik voor de leesbaarheid afwisselend de termen *Gott-Klage* en aanklachten aan God als synoniemen. Wanneer ik een uitspraak doe over meerdere vormen van aanklachten gebruik ik het Duitse woord *Klagen*.

¹⁵ In mijn analyse van de psalmen heb ik uiteindelijk deze categorie laten vervallen, zie § 1.3.

¹⁶ “Ein Element allerdings ist konstitutiv, und das ist die Klage. In den individuellen Klagepsalmen geht es immer um einen Einzelnen, der JHWH aus einer Notlage heraus anruft. Er beklagt sich bei Gott, er verklagt Gott und

aanroep van God; de *Ich-Klage*, *Feind-Klage* en *Gott-Klage*; de uitingen van vertrouwen, lof en dank.¹⁷ Onderzocht wordt of er significante verbanden bestaan tussen de aanklachten aan God enerzijds en een of meerdere van de genoemde andere uitingen anderzijds, wat leidt tot de volgende vraagstelling:

Is er in de individuele klaagpsalmen sprake van significante verbanden tussen de Gott-Klage enerzijds en de aanroepen tot God; de Ich- en Feind-Klagen; de uitingen van vertrouwen, lof en dank anderzijds?

Aangezien er niet in elke individuele klaagpsalm sprake is van een *Gott-Klage*, is mijn eerste vermoeden dat er een samenhang is met de heftigheid van het lijden: Hoe intenser het lijden, hoe groter de kans dat de dichter ook God gaat aanklagen. Daarbij veronderstel ik dat de mate waarin de dichter klaagt over zijn eigen situatie en/of over zijn vijanden uitdrukking geeft aan de heftigheid of intensiteit van het lijden. Dit leidt tot *hypothese 1*:

Er is sprake van een positief verband tussen de Gott-Klage enerzijds en de Ich-Klage en/of Feind-Klage anderzijds.

Een tweede vermoeden is dat het aantal aanroepen aan het adres van God toeneemt, naarmate de nood heftiger of intenser is. Hoe hoger de nood, hoe harder de dichter gaat roepen dat God in moet grijpen. Dit leidt tot *hypothese 2*:

*Er is sprake van een positief verband tussen de aanroepen tot God in de imperativus enerzijds en de Klagen anderzijds.*¹⁸

Een derde vermoeden is dat wanneer de aanklachten aan God toenemen er minder uitingen van vertrouwen, dank en lof in de individuele klaagpsalmen voorkomen. Dit leidt tot *hypothese 3*:

Er is sprake van een negatief verband tussen de Gott-Klage enerzijds en de uitingen van vertrouwen anderzijds.

Mijn laatste hypothese komt voort uit het onderzoek naar de *status quaestionis* dat in Hoofdstuk 2 beschreven wordt. Door meerdere auteurs wordt daar ingegaan op het thema zonde en schuld in de individuele klaagpsalmen. Dit heeft mij nieuwsgierig gemaakt naar het exacte voorkomen van uitingen waarin de dichters hun eigen schuld belijden. Het lijkt mij aannemelijk dat wanneer de dichters hun eigen schuld benoemen, de kans op het aanklagen van God minder groot is. Dit leidt tot *hypothese 4*:

Andere vor Gott. Die typischen Elemente, die einen individuellen Klagepsalm charakterisieren in welcher Zusammenstellung auch immer, sind dann Anrufung Gottes, die Notschilderung (die so genannte Ich-Klage, Gott-Klage oder Feind-Klage), Vertrauensäußerungen, Bitten und Lobpreis.“ (*Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 7.)

¹⁷ De Vos noemt ook de gebeden als apart element, maar deze breng ik onder bij de aanroep, waarbij ik een onderscheid maak tussen gebeden in de *imperativus* en in de *jussivus*, zie § 1.4.2. Tijdens de analyse bleek echter dat er geen eenduidige betekenis aan dit onderscheid toegekend kan worden, zodat ik de categorie ‘aanroep’ tijdens het onderzoek heb laten vervallen.

¹⁸ Zoals al eerder genoemd is er geen eenduidige betekenis aan het onderscheid tussen de aanroepen in de *imperativus* en *jussivus* toe te kennen, zodat ik deze hypothese tijdens het onderzoek heb laten vervallen. Zie voor een verdere verantwoording § 3.2.

Er is sprake van een negatief verband tussen de Gott-Klage enerzijds en de uitingen van schuldbelijdenis anderzijds.

De beantwoording van de vraagstelling en de toetsing van de genoemde hypothesen worden beschreven in Hoofdstuk 3.

1.4 Methode

Om te komen tot een zo objectief mogelijke vergelijking tussen de verschillende uitingen binnen de individuele klaagpsalmen is gekozen voor een kwantitatief, descriptief onderzoek. Hieronder wordt beschreven hoe de selectie van de psalmen heeft plaatsgevonden (§ 1.4.1); hoe de te onderzoeken uitingen zijn gedefinieerd (§ 1.4.2) en voor welke statistische analyse is gekozen (§ 1.4.3).

1.4.1 Selectie psalmen

Als eerste stap is bepaald welke psalmen in dit onderzoek tot de individuele klaagpsalmen gerekend worden. Gezien de beperkte beschikbare studietijd voor dit onderzoek, heb ik mijn keuze gemaakt op basis van de selectie van andere auteurs. Ik heb de selecties vergeleken van Brueggemann & Bellinger¹⁹, Day²⁰, Lindström²¹ en De Vos²². Door alle psalmen op te nemen die door minimaal twee van de vier auteurs genoemd worden, ben ik gekomen tot de selectie van de volgende Psalmen: 3, 4, 5, 6, 7, 9/10, 13, 17, 22, 25, 26, 27, 28, 31, 35, 38, 39, 40, 42/43, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 63, 64, 69, 70, 71, 77, 86, 88, 102, 109, 120, 130, 140, 141, 142 en 143. In totaal 43 psalmen, waarbij de Psalmen 9 en 10 voor één geteld zijn, net als de Psalmen 42 en 43.

Buiten de selectie vallen de Psalmen 11, 16, 36 en 62 (alleen genoemd door Brueggemann & Bellinger) en Psalm 139 (alleen genoemd door Day). Psalm 41 is niet opgenomen omdat zowel De Vos als Lindström deze noemen, maar Lindström slechts een gedeelte (:5-13) tot de individuele klaagpsalmen rekent. Om eenzelfde reden valt Psalm 94 af: Brueggemann & Bellinger en Day vermelden deze psalm, maar de laatste auteur rekent alleen de verzen 16-23 tot het gezochte genre. Psalm 40 en 70 kennen een grote overlap, maar zijn beide opgenomen omdat ze afzonderlijk van elkaar deel uit maken van het Psalmenboek.

Psalm 22 vraagt aparte aandacht omdat daar sprake is van de combinatie van een klaaglied en een danklied. Het afzonderlijke danklied kan door het grote aantal uitingen van vertrouwen en dank zorgen voor een vertekening van de onderzoeksgegevens. Hetzelfde geldt voor Psalm 102:13-23 en mogelijk ook voor de samenvoeging van Psalm 9 en 10, aangezien er in Psalm 9 vooral uitingen van vertrouwen, lof en dank voorkomen.²³ Omdat ik echter overal uitga van de synchrone eindtekst (zie § 1.4.2) reken ik ook heel Psalm 22 en 102 tot de individuele klaagpsalmen.

1.4.2 Selectie uitingen en definities

Een tweede stap is het definiëren van de onderscheiden uitingen binnen de individuele klaagpsalmen. Ook hier heb ik ervoor gekozen om mijn selectie te ontleen aan andere auteurs. Als uitgangspunt heb ik de studie van De Vos²⁴ genomen die zich primair richt op de verschillende uitingen in de individuele klaagpsalmen. Zoals blijkt uit het in § 1.3 vermelde citaat, onderscheidt zij: *aanroep van God; beschrijving van de nood*, onderverdeeld in *Ich-Klage, Gott-Klage* en *Feind-Klage*; *uitingen van vertrouwen; gebeden* en *lofprijs*.

¹⁹ W. Brueggemann & W. H. Bellinger, Jr., *Psalms* (New Cambridge Bible Commentary), Cambridge: University Press, 2013, p. 9-12.

²⁰ J. Day, *Psalms* (Old Testament Guides), Sheffield: JSOT Press, 1990, p. 19.

²¹ F. Lindström, *Suffering and Sin. Interpretations of Illness in the Individual Complaint Psalms* (Coniectanea Biblica - Old Testament series 37), Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1994, p. 59.

²² C. de Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 8.

²³ Tijdens het onderzoek is gebleken dat dit mogelijk ook geldt voor Psalm 69:35-37 en Psalm 77: 12-21. Zie § 3.7.

²⁴ C. de Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 8.

Ridderbos²⁵ maakt nog een onderscheid tussen *gebeden* en *wensen*. Omdat het interessant is om te zien of er een verschil bestaat tussen gebeden in de *imperativus* en in de *jussivus*, heb ik dit onderscheid overgenomen.²⁶ Ridderbos voegt ook nog *pleitgronden* toe, net als Miller die spreekt van *motivation clauses*,²⁷ maar deze voeg ik niet als aparte categorie toe omdat bijna alle uitingen in de klaagpsalmen (zeker ook de *Ich-* en *Feind-Klage*) als zodanig te interpreteren zijn. Bij de lofprijs onderscheidt Ridderbos het *uitspreken van de zekerheid van verhoring, de gelofte van een danklied* en *een op de verhoring vooruitgrijpend danklied*, terwijl Miller juist de *lofgelofte* of *eed* apart noemt. Ik heb ervoor gekozen om één grote categorie te vormen van uitingen van vertrouwen, lof en dank omdat het vrijwel onmogelijk is om de een van de ander te onderscheiden.²⁸

Day²⁹ noemt aanvullend nog de belijdenis van zonden en het verlangen naar wraak op de vijanden als typische uitingen in de individuele klaagpsalmen. De eerste uiting heb ik overgenomen zoals bij hypothese 4 verantwoord is, het verlangen naar wraak neem ik niet mee in dit onderzoek. Tot slot zouden ook de uitingen van onschuld nog apart genoemd kunnen worden, maar omdat ik me moet beperken, neem ik deze niet op in het onderzoek.

Op grond van de bovenstaande overwegingen heb ik de volgende uitingen geselecteerd en als volgt gedefinieerd:

1. Aanroep in de *imperativus*: gebeden waarin krachtig de aandacht van God 'opgeëist' wordt.
2. Aanroep in de *jussivus*:³⁰ gebeden waarin een wens naar God geuit wordt.
3. *Ich-Klage*: negatieve uiting waarin de dichter de eigen nood beschrijft.³¹
4. Schuldbelijdenis: negatieve uiting waarin de dichter zichzelf als schuldig beschrijft.
5. *Feind-Klage*: negatieve uiting met de vijand als subject en het 'ik' van de klager als object.³²
6. *Gott-Klage*: negatieve uiting met God als subject en het 'ik' van de klager als object.³³
7. Uitingen van vertrouwen lof en dank: positieve uitingen met God als object.³⁴

Toelichting op de gestelde definities

Bij 1 en 2, de aanroepen in de *imperativus* en de *jussivus* is het vaak onmogelijk om met zekerheid een *jussivus* te onderscheiden van een *imperfectum*. Daarom heb ik in eerste instantie de vertaling

²⁵ N. H. Ridderbos, *Psalmen 1*, p. 23.

²⁶ Zie echter de voetnoten 17 en 18 en de toelichting op de definities 1 en 2 hieronder.

²⁷ P. D. Miller, *They Cried to the Lord. The Form and Theology of Biblical Prayer*, Minneapolis: Fortress Press, 1994, p. 57.

²⁸ Zie § 3.7.

²⁹ J. Day, *Psalms*, p. 19.

³⁰ Deze uiting wordt onderscheiden van de aanroep in de *imperativus* omdat het opvallend is dat de aandacht van God vaak met een *imperativus* wordt 'opgeëist', maar niet altijd. In Psalm 88 is de *jussivus* bijvoorbeeld veel nadrukkelijker aanwezig. Dit roept de vraag op of er misschien nog een verschil is in samenhang met de *Gott-Klage* tussen de aanroep in de gebiedende wijs of de aanroep in wensvorm. Zie echter de toelichting op 1 en 2 hieronder.

³¹ De Vos noemt de *Ich-* en *Feind-Klage* indirect ook vormen van *Gott-Klage* (*Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 224, 225), maar voor mijn onderzoek is het juist interessant om deze uitingen te onderscheiden om mogelijke onderlinge verbanden op het spoor te komen.

³² Het 'ik' van de dichter wordt daarbij soms expliciet verwoord, soms impliciet verondersteld.

³³ Het kan hierbij zowel gaan om verwijten van Gods passiviteit als om uitingen waarin God een actief aandeel in het lijden wordt toegeschreven.

³⁴ Het is moeilijk om onderscheid te maken tussen de uitingen van vertrouwen en de positieve uitingen over God die in de dank en lof voorkomen. Vaak is bijvoorbeeld niet met zekerheid te zeggen of de dank als een 'vooruitgrijpend danklied' begrepen moet worden – en dus een uiting van vertrouwen is – of dat er sprake is van een danklied achteraf. Daarom heb ik één categorie gevormd met uitingen van vertrouwen, lof en dank. Ook de zogenaamde 'lofgelofte' is in de categorie opgenomen (zie ook § 3.7). Een extra onderscheid zou nog te maken zijn tussen uitingen van vertrouwen die over het verleden gaan enerzijds en uitingen die het heden betreffen anderzijds. Doordat ik me moet beperken, laat ik dit onderscheid achterwege.

van Hossfeld & Zenger als criterium genomen. Gaandeweg de analyse van de psalmen is echter gebleken dat er geen eenduidige betekenis aan het onderscheid tussen de aanroepen in de *imperativus* en *jussivus* toe te kennen is, zodat ik deze uitingen uiteindelijk niet opgenomen heb in mijn onderzoek. Voor een verdere verantwoording verwijs ik naar § 3.2.

Bij 3, de *Ich-Klage*, zijn uitingen als “roepen”; “zuchten”; e.d., niet meegerekend omdat deze onderdeel zijn van de aanroepen. Alleen wanneer er bijzondere nadruk gegeven wordt aan het uiten van de nood naar God (zoals in 22:3 en 55:18) wordt er een *Ich-Klage* geteld.³⁵

Bij 5, de *Feind-Klage*, is het de vraag of de typering van de vijanden als ‘tegenstanders’; ‘haters’; ‘vervolgers’; e.d. ook geteld moet worden als *Feind-Klage* of dat alleen hun vijandige acties als zodanig meetellen. Enerzijds wordt met de negatieve benamingen geklaagd over de vijanden en worden ze in de regelmatig parallel gebruikte typering als ‘goddelozen’; ‘heidenen’; e.d. negatief afgeschilderd bij God. Hossfeld & Zenger spreken van “moralisch disqualified” en “religiös abgeurteilt.”³⁶ Anderzijds zijn deze aanduidingen van de vijand vaak onderdeel van de aanroepen; van andere *Klagen* en van de uitingen van vertrouwen. Daarom heb ik ervoor gekozen om alleen een *Feind-Klage* te tellen wanneer ook de vijandige activiteit van de tegenstander(s) vermeld wordt.

Bij 6, de *Gott-Klage*, is het de vraag of daar ook sprake van is bij een gebed tot God om niet ‘te verwerpen’; ‘te verstoten’; ‘ver weg te zijn’; e.d. In eerste instantie heb ik hiervoor een aparte categorie onderscheiden van *impliciete aanklachten*, maar deze categorie bleek niet valide af te bakenen. Kan er bijvoorbeeld bij Psalm 28:1 (“wend U niet zwijgend van mij af”) gesproken worden van een aanklacht dat God zich doof houdt, zoals De Vos doet?³⁷ Of is hier alleen sprake van een gebed om Gods toenadering? Zo kan ook de vraag gesteld worden of een aanroep als “Sta op, HERE” (zoals in Ps. 3:8) niet meegeteld moet worden als *Gott-Klage*, omdat God impliciet verweten wordt dat Hij nog niet in actie gekomen is. Om een heldere definitie te houden, tel ik alleen uitingen waarin God expliciet wordt aangeklaagd om wat Hij in negatieve zin doet of gedaan heeft als *Gott-Klage*.

Bij 7, de uitingen van vertrouwen, lof en dank, heb ik ook de aanroep ‘Mijn God’ opgenomen, omdat daarin het vertrouwen van de dichter doorklinkt dat hijzelf en God bij elkaar horen.³⁸ Hiermee wordt volgens De Vos een sterk appèl op God gedaan om weer die persoonlijke God voor de dichter te zijn. Ook uitingen als ‘uw gerechtigheid’; ‘uw goedertierenheid’; e.d. reken ik als uitingen van vertrouwen, omdat hierin het vertrouwen van de dichter doorklinkt. Het is opvallend dat de dichter ondanks de moeilijke omstandigheden toch op deze wijze over God en zijn attributen spreekt.³⁹

Naast de genoemde uitzonderingen bij de *uitingen van vertrouwen* wordt als uiting een teksteenheid onderscheiden rond één werkwoord. Dit kan betekenen dat een heel vers of een versregel als één uiting beschreven wordt, maar het komt soms ook voor dat een colon als uiting gerekend wordt.

Bijvoorbeeld Psalm 31:8bc (“daar **Gij acht hebt geslagen op mijn ellende, hebt geweten van de benauwdheden mijner ziel**”) bevat tweemaal een uiting van vertrouwen, lof en dank⁴⁰ en tweemaal een *Ich-Klage*. In twijfelgevallen zal steeds beargumenteerd worden welke keuze is gemaakt.

Voor mijn analyse baseer ik mij op een synchrone lezing van de zogenaamde eindtekst. De grootte van mijn selectie maakt een diachrone analyse niet mogelijk. Daarnaast is het voor mijn vraagstelling

³⁵ Zie § 3.4.

³⁶ Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 193.

³⁷ De Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 134.

³⁸ “Der Angeredete wird als der persönliche Gott des Beters benannt.” (D. Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 197).

³⁹ De Vos verwoordt dit als volgt: “Der Mensch sagt weder “Gott, zeige mir wieder deine Gerechtigkeit!” noch “Gott, du warst doch mein gerechter Gott!”, sondern Gott meiner Gerechtigkeit. Es bleibt offen, ob er ersteres oder letzteres meint; gerade diese fehlende Eindeutigkeit drückt die Spannung zwischen Hoffnung und Gewissheit aus.” (*Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 208.)

⁴⁰ In de bijlage worden de diverse uitingen met verschillende kleuren aangegeven. De uitingen van vertrouwen, lof en dank worden in **geel** weergegeven en de *Ich-Klage* met de kleur **blauw**.

juist interessant hoe de verhouding tussen de verschillende uitingen is overgeleverd in de vorm van de uiteindelijke ‘modelgebeden’ zoals deze in het Psalter opgenomen zijn.

Voor mijn onderzoek heb ik gebruik gemaakt van de vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap uit 1951 aangezien deze vertaling sterk brontaal gericht is, waarbij rekening is gehouden met wetenschappelijke gegevens van toenmalig bekend tekstkritisch onderzoek. Een vergelijking is steeds gemaakt met de vertaling van Hossfeld & Zenger⁴¹ en bij onduidelijkheden heb ik de Biblia Hebraica Stuttgartensia (5^e editie, 1997) geraadpleegd en nagezocht hoe de tekst door Brueggemann & Bellinger is geïnterpreteerd. Bij blijvende twijfel heb ik ook de interpretaties van De Vos en Lindström betrokken.

1.4.3 Statistische vergelijking van de uitingen⁴²

De door mij onderscheiden uitingen (zie Bijlage 1 - Onderzoek uitingen individuele klaagpsalmen) worden per categorie opgeteld en gedeeld door het totaal aantal getelde uitingen per psalm. Zo ontstaan percentages waarmee duidelijk wordt hoe groot het aandeel van de getelde uitingen per psalm is.⁴³ Vervolgens zijn de uitingen verdeeld over twee categorieën: met en zonder *Gott-Klage*. Om te toetsen of er een significante verband is tussen de *Gott-Klage* enerzijds en de andere *Klagen*; schuldbelijdenis; en uitingen van vertrouwen, lof en dank anderzijds, wordt een t-toets op het verschil gebruikt.⁴⁴ Om de t-toets te mogen gebruiken, wordt vooraf een F-toets toegepast om te controleren of de varianties als gelijk mogen worden beschouwd.⁴⁵ In Bijlage 2 wordt een verantwoording van de statistische procedure gegeven en in Bijlage 3 worden de kwantitatieve resultaten weergegeven.

⁴¹ F.-L. Hossfeld & E. Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50* (Die Neue Echter Bibel, Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsüberetzung), Würzburg: Echter Verlag, 1993; F.-L. Hossfeld & E. Zenger, *Psalms 2* (Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible), Minneapolis: Fortress Press, 2005; F.-L. Hossfeld & E. Zenger, *Psalms 3* (Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible), Minneapolis: Fortress Press, 2011).

⁴² Ik ben J. Visser zeer erkentelijk voor de hulp bij de statistische analyse.

⁴³ Er wordt gewerkt met percentages omdat anders de langere psalmen anders het totale beeld sterker beïnvloeden dan kortere psalmen.

⁴⁴ T.M.J. Meijer, *Applied Statistics, part 2: mathematical statistics, r x c-cross tables and nonparametric methods*, wwwhome.math.utwente.nl/~meijertmj/opgaven3/ASpart2.pdf, p. 5-5.

⁴⁵ T.M.J. Meijer, *Applied Statistics, part 2: mathematical statistics, r x c-cross tables and nonparametric methods*, wwwhome.math.utwente.nl/~meijertmj/opgaven3/ASpart2.pdf, p. 5-9.

Hoofdstuk 2 - Status Quaestionis

2.1 Inleiding

De *Gott-Klage* in de individuele klaagpsalmen bevat opmerkelijke uitspraken over God, zeker als ze opgevat worden als modelgebeden⁴⁶ die tot doel hebben om God tot actie te bewegen. In het commentaar op de Psalmen, dat hij helaas niet heeft kunnen voltooien, spreekt N.H. Ridderbos bijvoorbeeld over de klachten als *Beweggründe*. Hij is voorzichtig met het gebruik van het woord ‘aanklacht’,⁴⁷ maar alle andere door mij bestudeerde auteurs spreken onomwonden van *aanklachten* die als doel hebben dat God ingrijpt.⁴⁸

Hoe is het te begrijpen dat de dichters God – van wiens hulp ze afhankelijk zijn – aanklagen met felle verwijten? In de volgende paragrafen worden vier verschillende interpretaties beschreven. De aanklacht wordt achtereenvolgens begrepen als een fase in de religiegeschiedenis⁴⁹ (§ 2.2); als uiting van onbegrip (§ 2.3); als uiting van vertrouwen (§ 2.4) en als theologisch geding (§ 2.5). Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie (§ 2.6), die tegelijk de aanleiding vormt voor het onderzoek in Hoofdstuk 3.

2.2 Aanklacht als fase in de religiegeschiedenis

J. Jeremias gaat in zijn *Theologie des Alten Testaments*⁵⁰ uitgebreid in op de aanklachten in de klaagpsalmen. Hij start het eerste deel van zijn *Theologie* met de psalmen als eerste “*Denkform*”, waarin de lof op God centraal staat. Jeremias benoemt dat de klaagpsalmen verwijzen naar de lofliederen met behulp van een contrastmotief, met een gebed om een terugkeer van het heil of met een vooruitblikkende “Gewissheit der Erhörung”.⁵¹ De auteur is daarbij stellig over zowel de attributie van het lijden als over het vertrouwen van de dichter. De dichters gaan ervan uit dat het lijden met God te maken heeft⁵² en dat Hij op de klacht de nood zal wenden.⁵³ De nood is maar een tijdelijke, voorbijgaande onderbreking van de grondwerkelijkheid van Gods goedheid. De uitingen van vertrouwen groeien aan het einde van de klaagpsalmen dan ook vaak toe naar een zekerheid van verhooring.

⁴⁶ Zie § 1.2.

⁴⁷ Ridderbos typeert de klachten als “soms ingehouden, zie op Ps. 39, soms stormachtig, zodat ze tot de aanklacht naderen, 10:1, enz.” (*Psalmen 1*, p. 23).

⁴⁸ De Vos is de enige die de term *Gott-Klage* als zodanig gebruikt. Lindström spreekt van *complaint* en *accusation against God*; Bruggemann gebruikt dezelfde woorden die hij onderbrengt onder het bredere begrip *countertestimony* (zie § 2.5); Jeremias typeert de aanklachten aan God als *Anklage*.

⁴⁹ Uiteraard sluit deze ontwikkelingsgerichte benadering de andere interpretaties niet uit, zoals ook zal blijken in § 2.3.

⁵⁰ J. Jeremias, *Theologie des Alten Testaments* (Grundrisse zum Alten Testament, 6), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015. Door P. Sanders & K. Spronk getypeerd als een belangwekkende nieuwe studie (P. Sanders & K. Spronk, “*Recente publicaties op het gebied van de Theologie van het Oude Testament*” (Amsterdamse cahiers voor exegese van de Bijbel en zijn tradities, 30, 2015), p. 13).

⁵¹ Jeremias, *Theologie des Alten Testaments*, p. 26.

⁵² “Dass die Not wesenhaft Gottes Tat ist, wird in allen Gebeten vorausgesetzt.” (*Theologie des Alten Testaments*, p. 37). De vraag is of Jeremias hier voldoende ruimte laat voor de rol van de vijanden die in veel individuele klaagpsalmen een nadrukkelijker rol spelen dan de *Gott-Klage*.

⁵³ “Die Gebete sind von der Gewissheit durchdrungen, dass Gott die Not bald wenden wird. Die betende Gemeinde weigert sich, mit der Möglichkeit zu rechnen, Gott könnte sein Volk verstoßen. Letztlich zeigen alle Gebete, dass für die betende Gemeinde das Wissen des Glaubens wichtiger und realitätsnäher ist als die erfahrene Not.” (*Theologie des Alten Testaments*, p. 37). Hier is de vraag of Jeremias voldoende recht doet aan de wanhoop zoals die bijvoorbeeld in Psalm 88 verwoord wordt.

Deze visie op de klaagpsalmen houdt verband met een centraal thema in de *Theologie* van Jeremias: “*Gottes Zorn und seine Güte.*”⁵⁴ De auteur gaat uit van een bepalende invloed van de exilische en post-exilische theologie op het getuigenis over God in het Oude Testament. De geloofscrisis als gevolg van het wegvallen van de dragende elementen van het geloof in Gods beloften (tempel, koning en land) leidde tot een theologisch uiterst productieve periode. De vragen over Gods goedheid en zijn toorn, over straf en vergeving, trouw en verwerping, leidden tot “theologische Neukonzeptionen, die erst die charakteristischen Wesenszüge des ‘reifen’ biblischen Glaubens zu alttestamentlicher Zeit hervorbrachten.”⁵⁵ Een van de pijlers van deze nieuwe concepten is volgens Jeremias dat Gods toorn en zijn goedheid geen gelijkwaardige begrippen zijn.⁵⁶ De auteur stelt: “Dass Gottes Zorn zeitlich begrenzt ist, wissen alle Texte, die ihn nennen, auch die verzweifeltsten.”⁵⁷ De in God zelf gegronde emotionele toewending naar zijn volk is het uitgangspunt, terwijl toorn en straf uitingen zijn van grenservaringen in extreme situaties.

Maar hoe verklaart Jeremias de felle verwijten die in deze extreme situaties geuit worden en die zijn visie lijken tegen te spreken? Volgens Jeremias is aan de *Anklage* duidelijk te zien dat er sprake is van een ontwikkeling in het spreken van Israël over God. De aanklachten aan God zijn te begrijpen als ‘oudere uitingen’, uit de tijd dat de vrome Israëliet nog overtuigd was van zijn eigen gerechtigheid en zich daarom beklaagde bij God als hij geconfronteerd werd met lijden. In en na de ballingschap werd voor Israël duidelijk dat deze menselijke gerechtigheid voor God geen standhoudt en de mens volledig aangewezen is op Gods genade.⁵⁸

Met een vergelijking tussen een ‘oudere’ (Psalm 13) en een ‘jongere’ klaagpsalm (Psalm 57) wil Jeremias laten zien dat in de latere klaagpsalmen de beschuldigingen aan God wegvallen, terwijl de uitingen van vertrouwen centraal komen te staan. Volgens Jeremias zijn het deze uitingen van vertrouwen die de vroomheid van de late Oudtestamentische periode sterk gevormd hebben. Als voorbeeld noemt hij de uitspraak “Want uw goedertierenheid is beter dan het leven” (Ps. 63:4), die laat zien dat na de ballingschap Gods goedheid ook te midden van het lijden ervaren wordt. Waar eerst Gods goedheid en een gelukkig leven onlosmakelijk verbonden waren, ontdekken de psalmdichters in een latere periode “einen neuen Begriff vom ‘Leben’, der nicht mehr an ein äußeres Glück gebunden ist, sondern die Gottesbeziehung selber, unabhängig von allen Lebensumständen bezeichnet.”⁵⁹

Jeremias benadrukt dat hij geen kwalitatief oordeel wil geven over de oudere klaagpsalmen waarin God nadrukkelijker aangeklaagd wordt. Ook onderkent hij dat de zijns inziens jongere Psalm 88 afwijkt van de genoemde ontwikkeling en een sterke aanklacht bevat. Maar tegelijk ziet Jeremias in de jongere klaagpsalmen een ontwikkeling naar een ‘rijpere en diepere’ theologie die meer op God gericht is dan op het eigen belang van de dichter en waarbij ook aandacht komt voor het universele heil. Het huidige Psalter neemt de bidder mee in een “*Schule des Betens*”⁶⁰, waarin de bidder leert

⁵⁴ Jeremias bespreekt dit thema als het eerste onderwerp in het thematische gedeelte van zijn *Theologie des Alten Testaments*.

⁵⁵ Jeremias, *Theologie des Alten Testaments*, p. 193.

⁵⁶ Jeremias haalt hierbij verschillende psalmen aan. Psalm 103 zingt dat Gods goedheid eeuwig is; Psalm 77:10 zegt dat God zijn barmhartigheid niet door zijn toorn laat ‘opsluiten’ en Psalm 30:6 belijdt dat Gods toorn een ogenblik duurt, terwijl zijn goedheid levenslang is.

⁵⁷ Jeremias, *Theologie des Alten Testaments*, p. 288.

⁵⁸ “Die ‘Gerechtigkeit vor Gott’, für die älteren Psalmen der Normalzustand des aufrichtigen und frommen Menschen, ist zu etwas dem Menschen schlechterdings Unmöglichem geworden. Jetzt bedeutet Menschsein vor Gott die intensive sehnsüchtige Ausschau nach Gottes Wort, das nichts anderes ist als sein Vergebungswort, auf das der Mensch ständig angewiesen ist.” (*Theologie des Alten Testaments*, p. 399).

⁵⁹ Jeremias, *Theologie des Alten Testaments*, p. 400.

⁶⁰ Jeremias, *Theologie des Alten Testaments*, p. 399.

hoe hij ondanks zijn situatie op God gericht kan blijven. In het Psalmboek is een “gedankliche Bewegung von der Klage zum Lob widerspiegelt.”⁶¹

Samengevat kan gesteld worden dat Jeremias de *Gott-Klage* ziet als een oudere religieuze uiting in de religiegeschiedenis van Israël, die zich heeft ontwikkeld richting aanvaarding van het lijden en overgave in vertrouwen op Gods genade.

2.3 Aanklacht als uiting van onbegrip

Ook Lindström interpreteert de aanklachten aan God in zijn boek *Suffering and Sin*⁶² als een fase in de ontwikkeling van de religie in Israël.⁶³ In tegenstelling tot Jeremias beoordeelt hij ‘de oudere klacht’ echter als diepgaander dan de latere theologische ontwikkeling waarin de gelovige zichzelf schuldig weet voor God en het lijden geïnterpreteerd wordt als straf op de zonde. Lindström typeert deze ontwikkeling als een rationalisatie van het lijden. De kracht van de oorspronkelijke aanklachten aan God is in zijn ogen dat deze de onbegrijpelijkheid van het lijden stem geeft.

Het doel van de studie van Lindström is om aan te tonen dat het idee van vergelding als een proportionele straf op een bepaalde individuele zonde niet aan de individuele klaagpsalmen ontleend kan worden.⁶⁴ Het menselijk lijden is volgens de auteur niet in te passen in een dergelijk theologisch schema: “The loss of human life is just as irrational as the individual’s reception of this live.”⁶⁵

Waar Jeremias de doorwerking van de (post)exilische theologie in de individuele klaagpsalmen benadrukt, vraagt Lindström juist aandacht voor de oudere teksten uit de tijd van de eerste tempel. Deze teksten weerspiegelen een ‘tempeltheologie’ met een dualistisch wereldbeeld. Enerzijds is er de beschermende sfeer van de veilige tempel van God die als een burcht onaantastbaar staat op de hoge rots van Sion. Anderzijds is er daarbuiten een vijandige sfeer waartegen God bescherming moet bieden omdat deze levensbedreigend is en dan ook vaak gepersonifieerd wordt als ‘de dood.’⁶⁶

⁶¹ Jeremias, *Theologie des Alten Testaments*, p. 41. Jeremias volgt hierin Hossfeld & Zenger: “Insgesamt lässt sich in der Abfolge der Psalmen eine Dynamik von der Klage zum Lobpreis erkennen, die mit dazu beigetragen hat, dass das Buch in der jüdischen Tradition »Buch der Lobpreisungen« (s.o.) genannt wurde.” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 23). Overigens laat De Vos zich hier kritisch over uit: “Nadat is gebleken dat het in het klein (genre klacht van de enkeling met de vorm klacht-smeekbede-[gepostuleerd heilsorakel]-lofprijzing) niet lukt om dit concept hard te maken, moet het maar in het groot? De grote lijnen dreigen de individuele tekst te verslaan, zo vrees ik.” (C. de Vos, “De Psalmen, een kleurrijk boek met een kleurrijk onderzoek. Aspecten van het recente onderzoek naar de Psalmen”, *Amsterdamse cahiers voor exegese van de Bijbel en zijn tradities*, 18, (2000), p. 14). Een meer inhoudelijk commentaar geeft Bellinger: “The praise at the end of the Psalter is part of the larger life of faith that includes, even requires, lament ... I would suggest that the conclusion brings us as readers and hearers back to the beginning to sing and reflect upon the Psalter as divine instruction in both lament and praise.” (W.H. Bellinger, “Praise and Lament in Book V of the Psalter”, in: J. Schnoks (ed.), “*Wer lässt uns Gutes sehen?*” (Ps 4,7). *Internationale Studien zu Klagen in den Psalmen. Zum Gedenken an Frank-Lothar Hossfeld*, Freiburg: Herder, 2016, p. 225-226).

⁶² F. Lindström, *Suffering and Sin. Interpretations of Illness in the Individual Complaint Psalms* (Coniectanea Biblica - Old Testament series 37), Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1994.

⁶³ Lindström spreekt van “sentences of an accusing nature” (*Suffering and Sin*, p. 76), waarmee hij zowel doelt op verwijten van passiviteit (“abandonment by God” (p. 76); “YHWH’s withdrawal of his saving presence” (p. 77) als van agressiviteit (“the Motif of Wrath”, p. 149).

⁶⁴ In het voorwoord vermeldt de auteur dat contacten met mensen die in aanraking zijn gekomen met de ziekte AIDS de aanleiding voor zijn boek vormen. Deze achtergrond maakt de inzet van zijn studie begrijpelijk, maar waarschuwt ook voor een te sterke gerichtheid op het ‘weg verklaren van elk verband tussen ziekte en zonde’. Dit risico blijkt bijvoorbeeld als Lindström bij Psalm 6:2 spreekt van een “basic antipathy toward the model of individual retribution as an alternative interpretation of suffering.” (*Suffering and Sin*, p. 149).

⁶⁵ Lindström, *Suffering and Sin*, p. 13.

⁶⁶ “Therefore, the theology of the individual complaint psalms is basically ‘dualistic’ in nature – there are two spheres. On the one hand, the good sphere of life, symbolized by the temple of YHWH, the manifest expression for his sacramental presence among humankind. And, on the other hand, the one competing with the previous

Volgens Lindström betekent dit dat de relatie met God niet begrepen wordt in termen van zonde en schuld, straf en vergeving. Integendeel, God staat aan de kant van de gelovige Israëliet en de bedreiging komt van buitenaf, van de kant van de vijandelijke chaosmachten. Vanuit dit dualistische wereldbeeld wordt het individuele lijden ervaren als de onverklaarbare afwezigheid van God waardoor de vijand aanwezig kan zijn.⁶⁷

Lindström benadrukt dat een verklaring voor de ervaren afwezigheid van God in de individuele klaagpsalmen ontbreekt: "Suffering in the individual complaint psalms is a sure sign that het kingdom of Death is at hand (e.g., Ps. 143:5). Just as certain, is that this is possible only if YHWH is absent. The reason for this is and remains uncertain."⁶⁸ Juist de aanklachten maken duidelijk dat de dichters het lijden als 'irrationeel' en 'onverwacht' ervaren.

Samengevat is de *Gott-Klage* volgens de auteur te begrijpen als een uiting van existentieel onbegrip die vooral niet geneutraliseerd moet worden met een rationalisatie over schuld en straf.⁶⁹ Juist de aanklachten aan God laten zien waar de uiterste grens ligt van de interpretatie van het lijden in de individuele klaagpsalmen.⁷⁰ Ook voor een gelovige is het lijden onbegrijpelijk.

2.4 Aanklacht als uiting van vertrouwen

In tegenstelling tot de voorgaande auteurs kiest De Vos⁷¹ voor een synchrone benadering, gebaseerd op de Masoretische tekst als overgeleverde 'eindtekst', omdat ze van mening is dat de ontstaansgeschiedenis weinig invloed gehad heeft op de kenmerkende elementen van de individuele klaagpsalmen.⁷² Haar vraagstelling is gericht op de verhouding tussen de mens en God in de individuele klaagpsalmen. Daarvoor heeft de auteur alle uitingen over God en mens in deze psalmen bestudeerd en onderverdeeld in *Ich-Klage* (uitingen van de dichter over zichzelf en zijn omstandigheden), *Feind-Klage* (beschrijvingen van anderen die vaak tegenstanders of vijanden genoemd worden, maar soms ook vrienden en naasten betreffen) en *Gott-Klage* (uitingen van de dichter over God).

Net als Jeremias benadrukt De Vos dat de oorzaak van de nood in de individuele klaagpsalmen uiteindelijk steeds teruggevoerd wordt tot God. De *Ich-* en *Feind-Klage* zijn uiteindelijk *Gott-Klage* omdat de mens zich ermee bij God beklagt dat zijn leven en daarmee de relatie tot God bedreigd

one, the sphere of Death, which in different ways through representatives appearing in various forms, threatens to pull the individual down into its grasp" (*Suffering and Sin*, p. 49).

⁶⁷ Lindström laat overtuigend zien dat de ruimtelijke begrippen die veel in de individuele klaagpsalmen gebruikt worden vanuit deze 'tempeltheologie' begrepen kunnen worden, bijvoorbeeld het begrip קָרַח in Psalm 22.

⁶⁸ Lindström, *Suffering and Sin*, p. 460.

⁶⁹ Een sterk punt in zijn argumentatie is dat Lindström laat zien dat thema's als zonde, schuld en straf relatief weinig voorkomen in de individuele klaagpsalmen. Minder overtuigend is dat hij een aantal 'boetepsalmen' (Ps. 38, 51 en 130) buiten het genre laat vallen, ook al bespreekt hij ze wel in zijn analyse. Ook is het opvallend dat hij alle teksten over zonde en schuld 'weg verklaart' als latere toevoegingen, o.a. op grond van structuuranalyses, waarbij de oorspronkelijke structuur door latere redacteuren doorbroken is alsof deze geen enkel oog gehad hebben voor een evenwichtige compositie.

⁷⁰ Als voorbeeld noemt Lindström de 'waarom-vragen': "Why the petitioner must mourn, why he must experience oppression from the enemy, why he must live under oppression, are answered by new questions. 'Why have You forgotten me, why have You cast me off, why have You hidden Your face from me?' (Ps. 42:10; 43:2; 88:15f.) ... The despair, the perplexity, and the protest in the cry 'Why?' comes from the sufferer who, with his starting-point in his own attitude to life and its Giver, cannot himself find a way back to YHWH's saving presence." (Lindström, *Suffering and Sin*, p. 460).

⁷¹ C. de Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe* (Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 11), Tübingen: Mohr Siebeck, 2005.

⁷² "Es wird sich allerdings zeigen, dass trotz der sicherlich vorhandenen Zeitunterschiede in der Entstehung der einzelnen Psalmen die Grundmotiven und -formen in den Gebeten gleich bleiben." (*Klage als Gotteslob aus der Tiefe* p. 3-4).

wordt.⁷³ De Vos ziet de klager twee verschillende Godservaringen tegenover elkaar stellen.⁷⁴ Aan de ene kant is er de herinnering aan en de hoop op God die zich genadig toewendt, aan de andere kant is er de actuele ervaring dat God zich heeft afgewend. Beide worden in de individuele klaagpsalmen aan God voorgelegd: “Coram Deo konfrontiert der Mensch diese widersprüchlichen Gottesbilder miteinander.”⁷⁵

In deze confrontatie ‘klampt de dichter zich vast’ aan God. De Vos wijst op het ‘dichte vlechtwerk van suffixen’⁷⁶ waarmee de betrekking tussen het ‘ik’ van de bidder en het ‘U’ van God onophoudelijk benoemd wordt. Opvallend is dat in de lof en dank deze combinatie van suffixen in de eerste en tweede persoon enkelvoud veel zeldzamer is.⁷⁷ Juist in de klacht klampt de dichter zich aan God vast, tot in de letterlijke taaluiting. Dit vasthouden aan God waaruit het vertrouwen van de dichter blijkt, kan uitmonden in een nieuwe ervaring van toewending (Psalm 56); het kan ‘onbeslist’ eindigen in een bede om hulp (Psalm 38) en het komt voor dat er geen weg uit de duisternis van de Godverlatenheid gevonden wordt (Psalm 88).

In navolging van Lindström benadrukt De Vos dat de dichters van de individuele klaagpsalmen niet zozeer bezig zijn met de oorzaak van het lijden. Daarbij gaat ze niet zover als Lindström door elk verband tussen zonde/schuld en lijden/straf te ontkennen,⁷⁸ maar ook zij ziet in de uitingen in de klaagpsalmen vooral een appèl op God om van zijn kant de relatie te herstellen. Hij is het die zich afgewend heeft en daarop richt zich bijvoorbeeld de ‘waaromvraag’⁷⁹ van de dichters: “Die Abwesenheit, die Unerreichbarkeit Gottes wird vom Menschen erlebt als aktive Aggression von seiten Gottes. Solange Gott nicht hilft, nicht eingreift, ist er gegen den Menschen gerichtet – so beschreibt es dieser.”⁸⁰ De Vos maakt hierbij niet veel onderscheid tussen een passieve houding van God en Zijn actief aandeel in het lijden. Ze spreekt enerzijds onomwonden over Gods agressie,⁸¹ maar benoemt tegelijk dat Zijn passiviteit niet zoveel anders ervaren wordt.⁸² Gods gedrag, passief of agressief, wordt door de dichter als onbegrijpelijk ervaren en brengt hem tot zijn klacht. Dat hij daarbij God ook aanklaagt, ziet de auteur ten diepste als een uiting van vertrouwen. In alle nood, wendt de dichter zich juist tot God door Hem te confronteren met de consequenties van zijn handelen, met de verwachting God te kunnen activeren.⁸³

Voor De Vos draait uiteindelijk alles in de individuele klaagpsalmen, ook in de *Gott-Klage*, om de hernieuwde toewending van God: “Gott ist so oder so die alles bestimmende Wirklichkeit, dies wird aus den Bitten und Fragen des Beters deutlich, aber nicht durch Akzeptanz des Leides, sondern durch

⁷³ Het is de vraag of De Vos hiermee de *Ich-* en *Feind-Klage* niet teveel reduceert tot een middel om het gewenst doel, namelijk Gods aanwezigheid, te bereiken. In een aantal klaagpsalmen ontbreekt de *Gott-Klage* en lijkt het de dichter vooral te gaan om verlossing uit zijn ellende of van de vijanden.

⁷⁴ Vergelijk het “core- and counter testimony” van Brueggemann in § 2.5.

⁷⁵ De Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 223, 224.

⁷⁶ De Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 224.

⁷⁷ „Während der Beter in der Lebensbedrohung mit alle verbliebenen Kraft an Gott festhält, so ist dies Verhältnis im Lob unbesorgt.“ (*Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 106).

⁷⁸ De Vos rekent Psalm 38 als boetepsalm bijvoorbeeld voluit tot de individuele klaagpsalmen.

⁷⁹ Psalm 10:1, 22:2; 42:10; 43:2; 44:24; 74: 1 en 11; en 88:15. De Vos vertaald consequent met ‘waartoe’.

⁸⁰ De Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 32.

⁸¹ “Die Aggression Gottes, seine Zornesgluten, überströmen den Menschen ... Der Mensch lässt keine Zweifel an dem Ursprung seiner Not: Es sind *deine* Zornesgluten und *deine* Schrecknisse, *du* vernichtest.” (De Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 32, cursief van de auteur).

⁸² “Der Beter klagt nicht nur über Gottes Ferne und Passivität, sondern auch darüber, dass Gott ihn vernichtet, verstößt und ihn seinen Zorn spüren lässt. Auch wenn Abwendung JHWHs einerseits und seine aggressive Zuwendung andererseits in der Ausdrucksform völlig unterschiedlich zu sein scheinen, liegen sie bezüglich der Gotteserfahrung in den individuellen Klagepsalmen doch nahe beieinander.” (De Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 137).

⁸³ “Indem er Gott mit den Folgen seiner Aggression konfrontiert, hofft er, dass dieser von seinem Zorn ablässt und sich wieder gnädig zeigt.” (De Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 226.)

das beharrliche Bitten um Gottes erneute Zuwendung.⁸⁴ Daarbij vat ze zelfs de klacht uit de diepte op als een lofzang omdat de bidder zich in volle afhankelijkheid uitstrekt naar God, op wie al zijn hoop gevestigd is. Psalm 88 is uitzonderlijk in de zin dat het ‘aanklampgedrag’ het enige is wat de dichter nog overblijft. De Vos veronderstelt dat deze dichter zo diep in de ellende zit dat hij geen ander appèl op God meer overhoudt dan een verbitterde aanklacht.

2.5 Aanklacht als theologisch geding

Brueggemann kiest in zijn *Theology of the Old Testament*⁸⁵ bewust voor een synchrone benadering van de individuele klaagpsalmen. Hij hanteert een retorisch-kritische methode van *close-reading* van de ‘eindtekst’: “How what is said is crucial and definitive for *what* is said, so that the theology of the Old Testament does not trade in a set of normative ideas that may be said in many ways, but in a peculiar utterance that is spoken and/or written in a certain way.”⁸⁶

Brueggemann zet zich met zijn benadering af tegen de historisch-kritische methode enerzijds en tegen de canonieke benadering van B. Childs anderzijds, die in zijn ogen de tekst ontcrachten door te zoeken naar een historische of theologische werkelijkheid achter de tekst.

In zijn *Theology of the Old Testament* gebruikt Brueggemann de metafoer van een rechtszitting om het Bijbelse getuigenis over God te begrijpen. Een groot gedeelte van het Oude Testament bestaat uit een positief getuigenis over Gods grootheid en betrouwbaarheid, het zogenaamde *core testimony*. Daarnaast bevat het Oude Testament echter ook gedeeltes waarin ervaringen van Israël verwoord worden, die het *core testimony* tegenspreken, het zogenaamde *countertestimony*.⁸⁷ De individuele klaagpsalmen zijn voor Brueggemann hét karakteristieke voorbeeld van het *countertestimony*. Waar in de collectieve klaagpsalmen geschreeuwd wordt tot God vanuit de ballingschap, wordt God in de individuele klaagpsalmen aangeklaagd om zijn afwezigheid in persoonlijke ‘ballingschap-omstandigheden’. De ervaring door God verlaten te zijn, roept vragen op over Zijn betrouwbaarheid en macht.⁸⁸

Brueggemann benadrukt in tegenstelling tot Jeremias dat Israël het *core testimony* in zulke omstandigheden niet aanpast, maar ‘bevecht’. Hij typeert de Oudtestamentische tekst als “disputatious literature”⁸⁹ en “characteristically dialectical and dialogical,”⁹⁰ waarbij Israël er niet voor terugschrikt om God in de beklagenbank te plaatsen. In zijn eerdere werk benadrukt Brueggemann hierbij al het belang van de klacht voor een gezond zelf-, wereld- en Godsbeeld.

⁸⁴ De Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 144.

⁸⁵ Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis: Fortress Press, 1997.

⁸⁶ Brueggemann, *Theology of the Old Testament*, p. 54, 55 (cursief van de auteur).

⁸⁷ Na het *core testimony* (deel I) en het *countertestimony* (deel II) bespreekt Brueggemann ook nog het *unsolicited testimony* (deel III) en het *embodied testimony* (deel IV), maar de ruimte ontbreekt hier om daar op in te gaan.

⁸⁸ Brueggemann illustreert dit bijvoorbeeld met de ‘hoelang-vraag’ uit Psalm 13: “The question is not a request for information or a timetable. It is a restless insistence that amounts to a reprimand of Yahweh, who has not done for Israel what Israel has legitimately expected.” Met de ‘waarom-vraag’ uit Psalm 22: “The interrogative form functions, rather, as an accusation against Yahweh, who has failed to be Yahweh’s true self.” (p. 320). En met de ‘waar-vraag’ uit Psalm 42: “The point is that Yahweh’s fidelity is *not here*, not in this circumstance of trouble, where it is needed and where it has been rightly anticipated.” (*Theology of the Old Testament* p. 319 - 320).

⁸⁹ Brueggemann, *Theology of the Old Testament*, p. 81.

⁹⁰ Brueggemann, *Theology of the Old Testament*, p. 83.

In een artikel uit 1980 onderscheidt de auteur psalmen van *oriëntatie*, *desoriëntatie* en *heroriëntatie*.⁹¹ In crisissituaties waarin de oude oriëntatie van mensen ‘ineenstort’, geven de klaagpsalmen woorden om de desoriëntatie te uiten en te boven te komen. De auteur acht de klacht noodzakelijk op psychologisch en sociologisch niveau,⁹² maar benadrukt het theologische belang van de klacht: “Israel as witness knows that if Yahweh is not endlessly criticized and subverted, Yahweh will also become an absolute, absolutizing idol, ... Thus the deconstructive program in all of these dimensions is a characteristically Jewish enterprise of ‘smashing the idols’.”⁹³

Brueggemann benoemt dat de mens met zijn schuld een eigen rol heeft in het lijden (bijvoorbeeld in Psalm 38 en 51), maar de aanklachten krijgen verreweg de meeste aandacht.⁹⁴ Daarin verwijt Israël God passiviteit⁹⁵ en agressiviteit: “In a second wave of countertestimony, Israel speaks against Yahweh, who has been actively and aggressively opposed to Israel in ways that do direct damage.”⁹⁶ Het doel van het aanklagen is om God te laten zien dat Hij zich niet aan zijn kant van het verbond houdt. Daarmee staat het hele *core testimony* en dus zijn betrouwbaarheid ter discussie, zodat Hij in actie moet komen om te bewijzen dat Hij is wie Hij zegt te zijn. Volgens Brueggemann is daar het vertrouwen van de dichter ook op gericht: “To be sure, the complaint prayers are ‘on the way’; they do not draw a final conclusion by Israel or about Yahweh. They still hope, expect, and wait upon Yahweh to act to restore the relationship, so that evidence may yet be given that Yahweh is reliable.”⁹⁷

Het aanklagen van God heeft voor Brueggemann ook een evocatieve functie voor de klager. De klacht geeft de dichter woorden om zijn lijden onder ogen te zien, het oude beperkte Godsbeeld los te laten en om een nieuw, meer omvattend beeld van God te ontwikkelen. De lofprijzing in de klaagpsalmen is van belang om een ongezone preoccupatie met het zelf te voorkomen en om een nieuwe oriëntatie op God, de wereld en zichzelf te hervinden: “It is the experience that the world has new coherence, that the devastating hopelessness of the lament is not finally appropriate for the way life is.”⁹⁸ Tenzij de situatie niet verandert, want dan houdt de klacht aan zoals Psalm 88 laat zien.⁹⁹

⁹¹ Brueggemann, *The Psalms and the Life of Faith: A Suggested Typology of Function*, *Journal for the Study of the Old Testament* 17, 1980, p. 3-32. Ongewijzigd overgenomen als appendix in W. Brueggemann, *From Whom no Secrets are hid, Introducing the Psalms*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2014.

⁹² “Both *psychological inauthenticity* and *social immobility* may be derived from the loss of these texts. If we care about authenticity and justice, the recovery of these texts is urgent.” (W. Brueggemann, *The Costly Loss of Lament*, *JOT* 36 (1986), p. 67).

⁹³ W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament*, p. 332. De nadruk die Brueggemann steeds legt op het typische Israëlitische van het *countertestimony* heeft Childs mijns inziens terecht tot de volgende kritiek gebracht: “In spite of Brueggemann’s constant reference to the ‘Jewishness of the Old Testament,’ the irony emerging from this description of God is one that no serious, religious Jew can tolerate.” (B.S. Childs in W. Brueggemann, *The Book that breathes new Life*, Minneapolis: Fortress Press, 2005, p. 174).

⁹⁴ Brueggemann spreekt bewust van *complaint* en niet van *lament* omdat er volgens hem niet zozeer sprake is van klagen maar van aanklagen. (*Theology of the Old Testament*, p. 374).

⁹⁵ Naar aanleiding van Psalm 35 stelt Brueggemann bijvoorbeeld: “the speaker does not indict Yahweh for having done anything negative or destructive toward Israel. But Yahweh has indeed been neglectful, absent, inattentive, and thus not ‘steadfast and faithful.’” (*Theology of the Old Testament*, p. 376).

⁹⁶ *Theology of the Old Testament*, p. 377. Brueggemann noemt Psalm 39:5 en 9b-11; 60:1-3; 88:6-7 en 16-18.

⁹⁷ W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament*, p. 378.

⁹⁸ W. Brueggemann, *The Psalms and the Life of Faith: A Suggested Typology of Function*. Ongewijzigd overgenomen als appendix in W. Brueggemann, *From Whom no Secrets are hid, Introducing the Psalms*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2014, p. 166.

⁹⁹ Brueggemann stelt in *From Whom no Secrets are hid, Introducing the Psalms* (p. 92) onterecht dat alleen Psalm 44 en 88 niet positief eindigen, dit geldt zeker ook voor Psalm 38, 39, 44, 74, 89, 120, 123 en 137.

2.6 Conclusie

Waarom klagen de dichters van de individuele klaagpsalmen God fel aan, terwijl ze tegelijk op zijn hulp zijn aangewezen? De hierboven besproken auteurs geven verschillende antwoorden op deze vraag.

Jeremias en Lindström interpreteren de aanklachten vanuit de religiegeschiedenis van Israël, die ze met behulp van een diachrone benadering ook terugzien in de psalmteksten. Ze benoemen beide een historische ontwikkeling van de vrome gelovige die God aanspreekt op zijn verantwoordelijkheid als verbondspartner, naar de deemoedige gelovige van in en na de ballingschap die zich schuldig weet voor God en zich richt op Gods nabijheid en de realisatie van Zijn heil.

Het is boeiend om te zien hoe ze vanuit een vergelijkbare visie op de religiegeschiedenis komen tot een tegengestelde beoordeling van de *Gott-Klage*. Jeremias typeert de aanklachten aan God als authentieke, maar minder rijpe geloofsuitingen, terwijl Lindström ze juist beoordeelt als ‘diepere’ uitingen die recht doen aan het onbegrijpelijke van het lijden. Duidelijk is dat de interpretatie van de *Gott-Klage* van beide auteurs gekleurd is door hun visie op de ontwikkeling van de religiegeschiedenis van Israël. Jeremias neemt een ontwikkeling waar van aanklacht naar vertrouwen, die past bij zijn bredere visie op de theologische ontwikkeling binnen het Oude Testament. Lindström ziet juist een verarming van de oorspronkelijke klacht die aansluit bij zijn negatieve beoordeling van de (na)exilische nadruk op zonde en schuld.

De Vos en Brueggemann gaan voorbij aan de religiegeschiedenis en de ontstaansgeschiedenis van de tekst, omdat ze de overgeleverde ‘eindtekst’ voor zichzelf willen laten spreken. De Vos neemt hier een wat naïeve positie in door ervan uit te gaan dat de grondmotieven van de klaagpsalmen gelijk gebleven zijn.¹⁰⁰

Brueggemann zet zich bewust af tegen de historisch-kritische benadering die zoekt naar een ‘oorspronkelijke waarheid achter de tekst.’ Hij beargumenteert dat hierdoor juist de kracht van ongemakkelijke teksten als de aanklachten en beschuldigingen verloren gaat. Toegepast op de besproken visie van Jeremias en Lindström op de individuele klaagpsalmen, blijkt Brueggemann hier een punt te hebben. Doordat Jeremias de *Gott-Klage* als minder rijpe geloofsuitingen beschrijft, verliezen de aanklachten voor de tegenwoordige lezer aan kracht. Lindström laat de aanklachten voluit staan, maar bij hem verliezen de verwijzingen naar zonde en schuld hun kracht doordat ze als latere rationalisaties geïnterpreteerd worden.

De vraag is of De Vos en Brueggemann met een synchrone benadering zelf ontsnappen aan een interpretatie van de aanklachten die ‘inkaderend’ werkt. Mijn conclusie is dat ook deze auteurs een te algemene noemer gekozen hebben om de aanklachten aan God onder te brengen. Bij De Vos is dit ‘het vertrouwend vasthouden aan God,’ waarbij ze alle nadruk legt op het gebed om de toewending van God. Daardoor interpreteert ze uiteindelijk ook de *Gott-Klage* als lof op God. Mijns inziens doet dit onvoldoende recht aan aanklachten zoals die bijvoorbeeld geuit worden in Psalm 88 en 102. Klagen blijft hier echt aanklagen en lijkt mij meer expressie van een verlangen naar verlossing uit de nood dan van lofprijzing.

Brueggemann legt vanuit zijn visie op het *countertestimony* juist zoveel nadruk op de aanklachten, dat hij deze typeert als de essentiële uiting van de klaagpsalmen. Er is echter een grote groep individuele klaagpsalmen waarin de aanklachten aan God ontbreken. En in bepaalde psalmen met een *Gott-Klage*, zoals Psalm 6 en 38, lijkt de dichter niet zozeer Gods handelen te veroordelen maar

Opmerkelijk is dat Brueggemann het einde van psalm 88 ‘more characteristically Jewish’ (*Theology of the Old Testament*, p. 399) noemt dan de berusting van het boek Prediker.

¹⁰⁰ De bespreking van het werk van Jeremias en Lindström maakt duidelijk dat historisch-kritische analyses ook de grondmotieven van de psalmen raken.

wordt er gebeden om beëindiging van de straf.

Concluderend kan gesteld worden dat elke auteur vanuit zijn eigen theologische vooronderstelling een interpretatie van de aanklachten aan God geeft die door bepaalde psalmen onderbouwd wordt, maar evenzeer door andere psalmen tegengesproken wordt. Wat ik mis bij de besproken auteurs is een objectieve vergelijking van de verschillende uitingen in de klaagpsalmen. Hoe vaak komt de *Gott-Klage* eigenlijk daadwerkelijk voor? En is er een verband met het voorkomen van de *Ich-* en *Feind-Klagen*? Hoe is het verband tussen de *Gott-Klage* enerzijds en de uitingen van vertrouwen anderzijds? Ik denk dat een dergelijk basaal onderzoek naar de samenhang tussen de diverse uitingen in de klaagpsalmen nodig is om algemene uitspraken te kunnen doen over dé *Gott-Klage* in de individuele klaagpsalmen. In deze masterthesis wil ik een poging tot zo'n onderzoek wagen en in het volgende hoofdstuk wordt daar verslag van gedaan.

Hoofdstuk 3 – Analyse van de uitingen en de onderzochte verbanden

3.1 Inleiding

In Hoofdstuk 1 is een selectie gemaakt van 43 individuele klaagpsalmen¹⁰¹ en is een aantal uitingen gedefinieerd¹⁰² waarvan het voorkomen in deze psalmen onderzocht is. In dit hoofdstuk worden de resultaten van dit onderzoek besproken en komt aan de orde hoe de uitingen zich tot elkaar verhouden. Daarbij wordt regelmatig verwezen naar de onderzoeksgegevens die in de bijlagen zijn opgenomen.¹⁰³

Hieronder worden achtereenvolgens de volgende uitingen besproken: de aanroep (§ 3.2); de *Gott-Klage* (§ 3.3); de *Ich-Klage* (§ 3.4); de schuldbelijdenis (§ 3.5); de *Feind-Klage* (§ 3.6) en de uitingen van vertrouwen, lof en dank (§ 3.7). Vervolgens worden de verbanden tussen de verschillende uitingen geanalyseerd (§ 3.8). Het hoofdstuk wordt afgesloten met een reflectie op het verrichte onderzoek (§ 3.9).

3.2 De aanroep

Bij de start van mijn onderzoek heb ik in § 1.4.2 een onderscheid gemaakt tussen aanroepen in de *imperativus* en in de *jussivus*. De reden om deze uitingen op te nemen, was het onderscheid dat Ridderbos¹⁰⁴ maakt tussen *gebeden* en *wensen*. Dit onderscheid roept de vraag op of er een verschil in betekenis is tussen een aanroep in de gebiedende wijs of in de aanvoegende wijs.

Mijn veronderstelling was dat er mogelijk een verband zou kunnen zijn tussen de gebeden in de *imperativus* en de aanklachten aan God. Daarom bevat hypothese 2 (§ 1.3) de verwachting dat er meer aanroepen in de *imperativus* voorkomen naarmate het lijden toeneemt.¹⁰⁵

Tijdens het onderzoek bleek echter al snel dat er geen eenduidige betekenis toe te kennen is aan het onderscheid tussen de aanroepen in de *imperativus* en *jussivus*. Allereerst is het vaak onmogelijk om met zekerheid vast te stellen of er sprake is van een *jussivus* of van een *imperfectum*. Als oplossing voor dit dilemma besloot ik de vertaling van Hossfeld & Zenger te volgen. Maar ook hun vertaling is niet altijd eenduidig. Zo vertalen ze bijvoorbeeld de tekst “Laten beschaamd en schaamrood worden, wie mij naar het leven staan; terugdeinzen en te schande worden, wie mijn onheil begeren”¹⁰⁶ in Psalm 35:4 en 40:15 met *imperfecta*, terwijl ze de vergelijkbare tekst in Psalm 70:3 met *jussivi* vertalen. Hossfeld & Zenger wijzen bij dit verschil op de context,¹⁰⁷ maar het voorbeeld maakt duidelijk hoe ingewikkeld het onderscheid te maken is.

Daarbij komt dat in meerdere aanroepen een *imperfectum* en een *jussivus* gebruikt worden in een parallelisme, bijvoorbeeld in Psalm 102:1 (“HERE, hoor mijn gebed, laat mijn hulpgeroep tot U

¹⁰¹ Zie § 1.4.1.

¹⁰² Zie § 1.4.2.

¹⁰³ Bijlage 1 biedt een volledig overzicht van het voorkomen van de geselecteerde uitingen per besproken psalm. In Bijlage 2 wordt de statistische analyse verantwoord. Bijlage 3 geeft een overzicht van de kwantitatieve gegevens en de statistische verbanden tussen de *Gott-Klage* enerzijds en de andere uitingen anderzijds.

¹⁰⁴ N. H. Ridderbos, *Psalmen 1*, p. 23.

¹⁰⁵ Overigens was ik me bewust van het opvallende aantal aanroepen in de *jussivus* in Psalm 88, een psalm waarin het lijden juist heel sterk is. Vanuit Psalm 88 geredeneerd zou het verband ook precies omgekeerd kunnen zijn, namelijk: hoe sterker het lijden hoe minder gebeden in de gebiedende wijs.

¹⁰⁶ In Bijlage 1 worden kleuren gebruikt om de verschillende uitingen te onderscheiden. Aanvankelijk heb ik groen gebruikt voor een aanroep in de *jussivus* en bruin voor een *Feind-Klage*. Nadat duidelijk werd dat ik hypothese 2 zou laten vervallen, is zijn de aanroepen in de *jussivus* weer verwijderd in Bijlage 1.

¹⁰⁷ Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 220.

komen.”).¹⁰⁸ Het ligt hier niet voor de hand om de aanroep in de *imperativus* te interpreteren als een krachtiger appèl op God dan de aanroep in de *jussivus*.

Tenslotte kwam ik bij Hossfeld & Zenger ook nog de opmerking tegen dat *imperativi* in redactionele bewerkingen soms vervangen zijn door *imperfecta*.¹⁰⁹ De optelsom van deze onduidelijkheden hebben mij ervan overtuigd dat er geen grote conclusies verbonden moge worden aan het onderscheid tussen de aanroepen in de *imperativus* en *jussivus*. Daarom heb ik deze aanroepen niet meer meegenomen in mijn onderzoek en hypothese 2 laten vervallen.

3.3 De Gott-Klage

Van de uitingen die wel onderzocht zijn, wordt eerst de *Gott-Klage* besproken, omdat de aanklachten aan God centraal staan in dit onderzoek. De definitie van de *Gott-Klage* is van groot belang, aangezien alle andere uitingen vergeleken worden met de aanklachten aan God. Aanvankelijk heb ik een onderscheid gemaakt tussen impliciete¹¹⁰ en expliciete¹¹¹ aanklachten, maar de impliciete aanklachten bleken moeilijk valide te definiëren. Daarom is hier een ‘strengere definitie’ gehanteerd waarin alleen expliciete verwijten aan God geteld worden. Van een expliciete *Gott-Klage* is sprake als God het subject is van een negatieve acties waarvan de dichter het object is.

Met deze strikte definitie blijkt het aantal uitingen waarin God aangeklaagd wordt opvallend klein. Met 60 uitingen¹¹² gaat het slechts om 4% van alle onderzochte uitingen. Deze *Gott-Klagen* komen in 30% van de geselecteerde psalmen voor. In het merendeel van deze psalmen is er ook sprake van een *Ich-* en een *Feind-Klage*. Alleen in Psalm 51 ontbreken de andere *Klagen*¹¹³ en in Psalm 77 komen naast de *Gott-Klagen* alleen *Ich-Klagen* voor en ontbreken de *Feind-Klagen*.

Bij een nauwkeurige analyse blijken bij de benoemde *Gott-Klagen* nog de nodige vragen te stellen. De *Gott-Klage* is divers en duidelijk aanwezig in de aanklagende vraagwoorden,¹¹⁴ de verwijten van passiviteit¹¹⁵ en de aanklacht voor agressiviteit.¹¹⁶

¹⁰⁸ In Bijlage 1 worden kleuren gebruikt om de verschillende uitingen te onderscheiden. Aanvankelijk heb ik **blauw** gebruikt voor een aanroep in de *imperativus* en **groen** voor een aanroep in de *jussivus*. Nadat duidelijk werd dat ik hypothese 2 zou laten vervallen, zijn deze kleuren weer verwijderd in Bijlage 1.

¹⁰⁹ Hossfeld & Zenger maken deze opmerking bij Psalm 71 vers 2: “Replacement by prefix conjugations can be seen as a relatively late phenomenon serving to weaken the direct imperative.” (*Psalms 2*, p. 195). Gezien de beperkte ruimte die ik heb voor deze scriptie heb ik deze opmerking niet kunnen verifiëren.

¹¹⁰ Bijvoorbeeld Ps. 55:2b “verberg U niet voor mijn smeking”: een aanroep in de *jussivus* waarmee God impliciet aangeklaagd wordt omdat Zijn aanwezigheid voor de dichter niet zichtbaar is.

¹¹¹ Bijvoorbeeld Ps. 22:16 “in het stof des doods legt Gij mij neer.”

¹¹² Waarvan ruim een derde voorkomt in twee psalmen, namelijk Ps. 77 (8 uitingen) en 88 (15 uitingen).

¹¹³ In plaats daarvan komen in deze Psalm juist veel uitingen van schuldbelijdenis voor.

¹¹⁴ **עַד-מָהְי** (hoelang nog, Ps. 6:4); **עַד-אֶנָּה** (hoelang nog, Ps.13:2); **כִּמָּה** (hoelang, Ps. 35:17); **לָמָּה** (waarom, Ps. 10:1; 22:2; 42:10; 43:2; 88:15). Bij al deze uitingen is sprake van een negatieve actie van God, met uitzondering van Ps. 6:4 (“en **Gij, HERE, hoelang nog?**”). Ook daar is echter een *Gott-Klage* gerekend (in Bijlage 1 aangegeven met de kleur **rood**) omdat er duidelijk verwezen wordt naar de straf van God uit Ps. 6:2. Hoe deze straf geïnterpreteerd moet worden, wordt in het vervolg van deze paragraaf besproken.

¹¹⁵ **רָחַק** (ver blijven, Ps. 10:1; 22:2); **עָלַם** (verbergen, Ps. 10:1); **סָתַר** (verbergen, Ps. 13:2; 88:15); **שָׁכַח** (vergeten, Ps. 13:2; 42:10); **עָנָה** (-niet-antwoorden, Ps. 22:3); **רָאָה** (-toe-zien, Ps. 35:17 en 22); **זָכַר** (-niet-gedenken, Ps. 88:6).

¹¹⁶ **עָזַב** (verlaten, Ps. 22:2); **שָׁפַת** (neerleggen, Ps. 22:16); **נָחַת** (neerdalen/binnendringen, Ps. 38:3a en b); **זָעַם** (gramschap, Ps. 38:4); **נָגַע** (plaag, Ps. 39:11); **תָּגַרָה** (bestrijding, Ps. 39:11); **עָבַר** (overspoelen, Ps. 42:8; 88:17); **זָנַח** (verstoten, Ps. 43:2; 88:15); **דָּבַח** (verbrijzelen, Ps. 51:10); **נָבַח** (geslagen, Ps. 69:27); **חָלַל** (doorboren, Ps. 69:27); **שָׁיַת** (neerleggen, Ps. 88:7); **חָמָה** (grimmigheid, Ps. 88:8); **עָנָה** (geweld aandoen, Ps. 88:8); **שָׁיַת תּוֹעֵבוֹת**

Minder eenduidig is dit echter bij de psalmen waarin gesproken wordt over straffen en kastijden.¹¹⁷ Zowel Hossfeld & Zenger¹¹⁸ als Lindström¹¹⁹ en De Vos¹²⁰ benadrukken hier dat de gebruikte werkwoorden wijzen op een pedagogische straf. De Vos vermeldt daarbij expliciet dat er dus geen sprake is van een *Gott-Klage*, maar alleen van een gebed om beëindiging van de (rechtvaardige) straf.¹²¹ Lindström wijst het idee van een rechtvaardige straf af, omdat dit teveel neigt naar vergeldingsdenken, maar ook hij is genuanceerd over de aanklacht. Hij betoogt dat de dichter niet zozeer protesteert tegen de straf van God, als wel tegen de toorn waarmee deze gepaard gaat.¹²² Volgens mijn definitie van de *Gott-Klage* reken ik het straffen en kastijden in de Psalmen 6, 38 en 39 als aanklagen van God, maar het is dus maar de vraag of er sprake is van aanklachten in de zin van het *countertestimony* van Brueggemann.¹²³

In Psalm 39 is nog een ander dilemma rondom de *Gott-Klage* aanwezig. Vers 12 luidt “**Kastijdt Gij iemand met straffen om zijn ongerechtigheid, dan doet Gij zijn schoonheid teloorgaan als door een mot; immers is ieder mens een ademtocht.**”¹²⁴ In de context van de hele Psalm heb ik deze uitingen volgens mijn definities geteld als twee *Gott-Klagen*, een schuldbelijdenis en een *Ich-Klage*. Daarbij ga ik ervan uit dat de dichter hier geen algemene beschouwing geeft, maar klaagt vanuit zijn eigen nood. Het is echter ook te verdedigen dat hier sprake is van een stukje wijsheidsliteratuur waarin wel een abstractere beschouwing wordt gegeven over de vergankelijkheid van het menselijk leven.¹²⁵ Hossfeld & Zenger volgen deze lijn: “:12 Schwenkt von den persönlichen Bitten und Erklärungen zur allgemeinen Regel um und verbindet die Betrachtung zur menschlichen Vergänglichkeit aus :5-7 mit dem Thema der Krankheit.”¹²⁶

Ook in Psalm 77:8-11 is het de vraag of er sprake is van *Gott-Klagen* wanneer de dichter in een innerlijke dialoog spreekt over het ‘verstoten van God’ en dat God ‘vergeet genadig te zijn.’ Vanuit mijn definities heb ik *Gott-Klagen* geteld, maar wanneer de verzen getypeerd worden als onderdeel van meer beschouwende poëzie, verdwijnt ook hier de individuele worsteling waarin de mens God

(tot een gruwel maken, Ps. 88:9); הָרָוץ (brandende toorn, Ps. 88:17); צַמַת (vernietigen, Ps. 88:17); קָצַף (woede, Ps. 102:11); שָׁלַךְ (neergeworpen, Ps. 102:11).

¹¹⁷ יָבַח (straffen, Ps. 6:2; 38:2); יָסַר (kastijden, Ps. 6:2, Ps. 38:2; 39:12); תּוֹכַחַת (straf, Ps. 39:12).

¹¹⁸ “Im Hintergrund von 6:2 steht nicht JHWH als Richter, sondern als Lehrer und Erzieher.” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 69).

¹¹⁹ *Suffering and Sin*, p. 151.

¹²⁰ *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 44.

¹²¹ “Der betroffene Mensch fragt nicht nach dem ‚Warum‘, auch wird Gott nicht angeklagt, weil er straft. Die Strafe ist in den Augen des Beters offensichtlich berechtigt, doch nun bittet er um ein Ende dieser pädagogischen Maßnahme.” (*Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 44).

¹²² “In Ps 38:2, an experience of the wrathful action of YHWH has been related to a pedagogical model of explanation, according to which wrath is the means, the instrument, for this discipline. The petitioner accepts this pedagogy, but protests against wrath as the instrument for the training.” (*Suffering and Sin*, p. 246).

¹²³ Het is opmerkelijk dat Brueggemann noch in *Psalms*, noch in *Theology of the Old Testament*, ingaat op de begrippen ‘straffen’ en ‘kastijden’ in Psalm 6, 38 en 39.

¹²⁴ In Bijlage 1 wordt de *Gott-Klage* aangegeven met de kleur rood, de schuldbelijdenis met donkerrood en de *Ich-Klage* met blauw.

¹²⁵ Lindström verwoordt dit als volgt: “The poet, like the writer of Job, uses the individual complaint psalms’ motifs of prayer and complaint for his reflection on the conditions of man in an apparently ungodly world. The affliction in Ps. 39 is primarily a theological problem.” (*Suffering and Sin*, p. 446). De metafoor van een kleeft dat door de mot verteerd wordt, komt ook voor in Job 13:28, al is de context daar juist wel weer die van een persoonlijke aanklacht.

¹²⁶ *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 251.

aanklaagt.¹²⁷ In Psalm 31:23 is er weer een andere afweging te maken. Is de uitspraak “Terwijl ik in mijn angst dacht: ik ben verbannen uit uw oog” als *Gott-Klage* te interpreteren of niet? Aangezien het hier over het verleden gaat en er in het heden juist geen sprake is van een aanklacht, heb ik geen *Gott-Klage* geteld.

Ten slotte is er nog een vraag te stellen bij Psalm 71:20. Hier volg ik de vertaling van Hossfeld & Zenger: “Gij, die **ons** vele benauwdheden en rampen hebt doen zien, zult ons weder levend maken.” In de vertaling van de NBG-51 en de NRSV wordt echter de eerste persoon enkelvoud gebruikt, zodat er in vers 20a sprake is van een *Gott-Klage*: “Gij, die **mij** vele rampen en benauwdheden hebt doen zien...” Hier wordt dus op grond van een tekstkritische kwestie besloten of er al dan niet sprake is van een aanklacht aan God.¹²⁸

Bij de genoemde voorbeelden heb ik niet de pretentie dat ik de enige juiste keuze heb gemaakt, maar ik vermeld ze omdat hieruit duidelijk blijkt hoe afhankelijk mijn onderzoek is van factoren als interpretatie, definitie en soms zelfs van een tekstkritische kwestie. Het bovenstaande maakt duidelijk dat een aantal expliciete aanklachten aan God ook anders geïnterpreteerd kan worden. Tegelijk zouden de aanklachten behoorlijk uitgebreid kunnen worden wanneer ook de impliciete *Gott-Klage* meegenomen zou worden. Uit een korte screening blijkt dat in bijna elke psalm met een *Gott-Klage* ook uitingen aanwezig zijn die als impliciete aanklacht op te vatten zijn.¹²⁹ Daarnaast zijn er ook psalmen waarin ik nu geen *Gott-Klage* geteld heb, maar die wel uitingen bevatten die als impliciete aanklachten aan God geïnterpreteerd kunnen worden.¹³⁰ Overigens blijft er een behoorlijk percentage individuele klaagpsalmen aanwezig, waarin dit soort impliciete aanklachten afwezig zijn.¹³¹ Op grond van deze screening is een voorzichtige schatting dat het percentage *Gott-Klage* verdubbelt, wanneer in de definitie ook de impliciete aanklachten meegenomen zouden worden.

3.4 De Ich-Klage

Bij de start van het onderzoek was het de vraag of de *Ich-Klage* goed te onderscheiden zou zijn van de *Feind-Klage*. Door steeds consequent te kijken naar het subject van de klacht bleek het onderscheid echter goed te maken. Als voorbeeld kan Psalm 69:21 dienen: “De smaad heeft mij het

¹²⁷ Lindström rekent Ps. 77 helemaal niet tot de individuele klaagpsalmen: “Psalm 77 belongs to the group of psalms which have been called ‘nachkultisch,’ that is, these poems presuppose a completely different understanding of life than the cultic orientation which forms the platform for the classical individual complaint psalms. In these, YHWH’s absence and inactivity are assumed to be passing phenomena.” (*Suffering and Sin*, p. 124).

¹²⁸ Hossfeld & Zenger lezen הָרָאִיתִנִּי i.p.v. הָרָאִיתִנִּי omdat dit de *lectio difficilior* is, waarbij de terugkeer naar de eerste persoon enkelvoud in 20c overigens opmerkelijk is (*Psalms 2*, p. 193).

¹²⁹ Bijvoorbeeld Psalm 10:12 “Vergeet de ellendigen niet.”; Psalm 35:22 “Gij hebt het gezien, HERE, zwijg niet; o Here, wees niet verre van mij.”; Psalm 38:22 “HERE, verlaat mij niet, mijn God wees niet verre van mij!”; Psalm 39:13 “zwijg niet bij mijn geweest”; enz. Daarbij kunnen ook tegenstellingen genoemd worden als Psalm 22:4-7 “Nochtans zijt Gij de Heilige, die troont op de lofzangen van Israël ... Maar ik ben een worm en geen man” en Psalm 102:25 “Ik zeg: Mijn God, neem mij niet weg op de helft mijner dagen, Gij, wiens jaren duren door alle geslachten heen.” In mijn korte screening hebben alleen Psalm 13 en 77 geen aanvullende impliciete aanklachten.

¹³⁰ Bijvoorbeeld Psalm 26:9 “Raap mijn ziel niet weg met de zondaars, noch mijn leven met hen die bloed vergieten.”; Psalm 28:1 “wend U niet zwiiggend van mij af, opdat ik niet als Gij tegen mij blijft zwijgen worde als zij die in de groeve neerdalen.”; Psalm 71:9 “Verwerp mij niet ten tijde des ouderdoms, begeef mij niet, nu mijn kracht vergaat.”; enz. Ook valt te denken aan Psalm 59:6 “ontwaak om al de heidenen te straffen” (is dit een impliciet verwijt dat God slaapt?) en aan Psalm 142:5 “niemand ziet naar mij om; is mij de toevlucht ontvallen – niemand vraagt naar mij.” (gaat het hier alleen over sociale isolatie, of wordt ook God verweten dat Hij niet nabij is?).

¹³¹ Bij een korte screening kom ik uit op Psalm 3, 4, 5, 6, 7, 17, 25, 27, 52, 54, 56, 57, 61, 63, 64, 70, 86, 120, 130 en 140.

hart gebroken en ik ben verzwakt. Ik wachtte op een teken van medelijden, maar tevergeefs, op troosters, maar ik vond hen niet.”¹³² Psalm 69:21a kan opgevat worden als een *Ich-Klage*, maar omdat de smaad van de tegenstanders het subject is en de dichter het object, is gekozen voor een *Feind-Klage*. Psalm 69:21c en d kunnen opgevat worden als *Feind-Klage* omdat de naasten verweten wordt dat ze niet omzien naar de dichter, maar ik tel *Ich-Klagen* omdat de dichter hier subject is: Zijn nood is de sociale isolatie.

Alle aanroepen waarin de dichter aangeeft hoe hij roept tot God zijn niet meegerekend als *Ich-Klage*. Als voorbeeld kan Psalm 142: 2 en 3 dienen: “Met luider stem roep ik tot de HERE, met luider stem smee ik de HERE; ik stort mijn klacht voor zijn aangezicht uit, ik maak Hem mijn benauwdheid bekend.”¹³³ De eerste twee versregels zijn niet meegeteld als *Ich-Klage*, ondanks dat de aanroep nadruk krijgt door de toevoeging ‘met luider stem’. De volgende twee versregels zijn wel meegeteld omdat daar expliciet van de ‘klacht’ en ‘benauwdheid’ van de dichter gesproken wordt. Alleen wanneer de dichter expliciet een nadrukkelijke tijds-¹³⁴ of plaatsbepaling¹³⁵ toevoegt, is er wel een *Ich-Klage* gerekend.

De negatieve uitingen waarmee de dichters van de individuele klaagpsalmen hun eigen nood beschrijven, vormen een substantieel deel van de geuite klachten. Met 260 uitingen in 32 psalmen vormen ze 18%, oftewel bijna een vijfde van de onderzochte uitingen. Meestal gaat een *Ich-Klage* gepaard met een *Feind-Klage*, alleen in Psalm 61; 77 en 130 klaagt de dichter slechts over zijn omstandigheden en niet over vijanden.¹³⁶

In vergelijking met de *Feind-Klage* zijn er relatief veel individuele klaagpsalmen waarin de *Ich-Klage* ontbreekt. Daarbij is er een opvallend verschil tussen de psalmen met en zonder *Gott-Klage*. In de groep zonder een *Gott-Klage* zijn er 10 van de 30 psalmen waarin de *Ich-Klage* ontbreekt (Ps. 3; 4; 7; 17; 26; 27; 52; 54, 59 en 140).¹³⁷ Daarnaast zijn er nog eens 4 psalmen waarin de klachten over de eigen omstandigheden minder dan 10% van het aantal onderzochte uitingen betreft (Ps. 56; 64; 71 en 130). In de groep met een *Gott-Klage* ontbreekt de *Ich-Klage* alleen in Psalm 51¹³⁸ en zijn er twee psalmen waarin het percentage *Ich-Klage* kleiner is dan 10% (Ps. 9/10 en 35). Wanneer er een *Gott-Klage* aanwezig is, is er dus ook steeds een *Ich-Klage* aanwezig, behalve in Psalm 51, de Psalm met verreweg het grootste aantal uitingen van schuldbelijdenis. In Psalm 51 ontbreekt overigens ook de *Feind-Klage* en daarmee is dit de enige psalm waarin de dichter noch over zijn eigen situatie (met uitzondering van zijn eigen schuld), noch over zijn vijanden klaagt.

3.5 De schuldbelijdenis

Het aantal uitingen van schuldbelijdenis is in de individuele klaagpsalmen opmerkelijk klein: 27 uitingen in 6 psalmen (25, 38, 39, 40, 51 en 69), die 2% van alle geselecteerde uitingen uitmaken.¹³⁹ Dit is opvallend gezien de aandacht die de schuldbelijdenis vaak krijgt in de bespreking van deze psalmen. Waltke, Houston & Moore schrijven bijvoorbeeld in hun bespreking van de klaagpsalmen:

¹³² In Bijlage 1 is de *Feind-Klage* weergegeven in bruin en de *Ich-Klage* in de kleur blauw.

¹³³ In Bijlage 1 zijn de *Ich-Klagen* weergegeven in de kleur blauw.

¹³⁴ De Vos benadrukt namelijk dat de dichters met “umfassende Zeitangaben” (*Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 63) als “dag en nacht” (Psalm 22:3; 55:18 en 88:2) het levensbedreigende van hun situatie duidelijk maken.

¹³⁵ Lindström benadrukt dat met plaatsbepalingen de nood van de dichter een sterk accent krijgt omdat er Gods afwezigheid door uitgedrukt wordt, zoals in Ps. 42:7 en 120:5.

¹³⁶ Daarbij is er in Psalm 130 maar 1 en zijn er in Psalm 77 slechts 2 *Ich-Klagen* aanwezig. Eventueel kan Psalm 88 nog genoemd worden, waar ik vers 19b als *Feind-Klage* gerekend heb. Dit halfvers is ook als *Gott-Klage* te interpreteren en in dat geval is er ook alleen sprake van *Ich-Klage*.

¹³⁷ Zie Bijlage 3, tabel 3.

¹³⁸ Zie Bijlage 3, tabel 2.

¹³⁹ Zie § 3.8 en Bijlage 3, tabel 1. Psalm 51 heeft verreweg de meeste uitingen van schuldbelijdenis.

“A fifth element of lament and confession in the Old Testament is the reality of sin, as sin against God ... ‘Sin’ and ‘grace’ are never separated, as the apostle later states with such assurance: ‘Where sin abounded, grace did much more abound’ (Rom. 5:20).”¹⁴⁰ Lindström spreekt hier van een hardnekkigheid bij commentatoren die doet denken aan de vrienden van Job.¹⁴¹

Het standpunt van Lindström dat alle verwijzingen naar zonden en schuld in de individuele klaagpsalmen latere toevoegingen zijn, lijkt mij te vergezocht.¹⁴² Maar het is duidelijk dat de schuldbelijdenis slechts een heel beperkt onderdeel is van de individuele klaagpsalmen.

Dit blijkt nog sterker wanneer een vergelijking gemaakt wordt met de uitingen van onschuld. In mijn onderzoek heb ik deze uitingen niet meegenomen, maar een oppervlakkige screening van de individuele klaagpsalmen maakt al duidelijk dat de dichters vaker hun onschuld belijden (zie Psalm 7, 17, 26, 35, 59, 86, 109 en 120¹⁴³) dan hun schuld. De uitingen van schuldbelijdenis zijn dus slechts zeer beperkt aanwezig binnen de individuele klaagpsalmen.

In vergelijking met de andere uitingen valt op dat de schuldbelijdenis meer voorkomt in de groep met een *Gott-Klage* (4 psalmen met 20 uitingen) dan in de groep zonder aanklachten aan God (2 psalmen met 7 uitingen).

3.6 De Feind-Klage

Bij de *Feind-Klage* heb ik in eerste instantie ook aanduidingen voor de tegenstanders als ‘vijanden’; ‘goddelozen’; e.d. meegeteld. Maar om zo strikt mogelijk de definitie van § 1.3 te volgen, zijn uiteindelijk alleen de uitingen geteld waarin er ook sprake is van een negatieve actie van de tegenstanders. Wel meegeteld zijn de citaten die de vijanden in de mond gelegd worden, omdat de dichters hun vijanden daarmee aanklagen.¹⁴⁴

De negatieve uitingen waarmee de dichters klagen over de agressie van hun tegenstanders vormen een relatief groot deel van de individuele klaagpsalmen. Met 370 uitingen gaat het om 25% van de onderzochte uitingen. Het aantal psalmen waarin alleen een *Feind-Klage* voorkomt en geen *Ich-Klage* (Ps. 3; 4; 7; 17; 26; 27; 52; 54; 59 en 140) is beduidend groter dan andersom (Ps. 61, 77, 130). Ook het aantal psalmen waarin het aantal *Feind-Klagen* groter is dan 50% van de getelde uitingen (namelijk 6: Ps. 17; 35; 55; 59; 64 en 140) is duidelijk groter dan het aantal psalmen waarin de *Ich-Klage* overheerst (namelijk 1: Ps. 39).

Het is echter de vraag of hieruit de conclusie getrokken kan worden dat de aanklachten in de individuele klaagpsalmen vooral gericht zijn op de vijanden, zoals Lindström lijkt te stellen wanneer hij beweert: “The absolutely most important motif in the individual complaint psalms’ interpretation of suffering is the enemy motif.”¹⁴⁵ Het is juist Lindström zelf die erop wijst dat het lijden in de individuele klaagpsalmen multicausale oorzaken kent en dat het niet mogelijk is om één enkele oorzaak van het lijden als primair te typeren. Verschillende individuele klaagpsalmen laten een verschillend licht op een eventuele oorzaak vallen, waarbij vaak vijanden, maar ook lichamelijke

¹⁴⁰ B. Waltke, J.M. Houston & E. Moore, *The Psalms as Christian Lament, a Historical Commentary*, Grand Rapids Michigan: W.B. Eerdmans Publishing Company, 2014, p. 10-11.

¹⁴¹ “We must often draw the conclusion, that many of these exegetical accounts are hardly above the theological level that we find among Job’s friends ... With a monotonousness not unlike the dialogues in the book of Job, commentaries and monographs ever since Gunkel repeat the idea that suffering through personal guilt is self-inflicted.” (*Suffering and Sin*, p. 4).

¹⁴² Zie § 2.3.

¹⁴³ Hier zijn alleen de psalmen genoemd waarin de eigen onschuld expliciet genoemd wordt, terwijl in veel psalmen de dichter zijn onschuld ook nog impliciet betoogd door zijn eigen gedrag te vergelijken met dat van de vijanden, zie bijvoorbeeld Psalm 5: 6-8; 10:5; 28:3-4; 31:7; 38:21; enz.

¹⁴⁴ Bijvoorbeeld Psalm 3:2 “**velen zeggen van mij: Hij vindt geen hulp bij God.**” Zie ook Psalm 10:4, 6, 11, 13; 22:9; 35:21, 25; 40:16; 42:4, 11; 55:23; 64:6,7; 70:4 en 71:11.

¹⁴⁵ Lindström, *Suffering and Sin*, p. 6.

kwalen, sociale isolatie door vrienden, de woede van God en de ‘dwaasheden en ongerechtigheden’ van de dichter genoemd worden.

De Vos geeft aan dat er soms te spreken valt van primaire en secundaire nood, zoals bij psalmen met een duidelijke *Feind-Klage*. Vervolgens stelt ze echter dat alle klaagpsalmen ten diepste gaan over de afwezigheid van God.¹⁴⁶ Het lijkt mij juist om te stellen dat de afwezigheid van God in veel individuele klaagpsalmen een belangrijk thema is (bijvoorbeeld Psalm 13), maar dat soms de vijand centraal staat (bijvoorbeeld Psalm 27) en soms ook de moeite van de dichter zelf (bijvoorbeeld Psalm 102). In verreweg de meeste gevallen is er sprake van een combinatie van meerdere *Klagen* (bijvoorbeeld Psalm 22).

3.7 De uitingen van vertrouwen, lof en dank

Net als bij de aanroepen speelt bij de definitie van deze categorie een probleem met het interpreteren van de gebruikte werkwoordsvormen. Vaak is het moeilijk vast te stellen of de positieve uitingen met God als object, gaan over het verleden, het heden of de toekomst.

De Vos geeft als voorbeeld “des daags zal de HERE zijn goedertierenheid gebieden” (Ps. 42:9), dat in drie verschillende Duitse vertalingen vertaald wordt met een *indicativus*, een *jussivus* en een *futurum*. Ze stelt dan ook: “Affirmativkonjugation- und Präformativkonjugation-Formen lassen sich nicht eindeutig unterschiedlichen Tempora oder Modi zuweisen.”¹⁴⁷

Lindström voegt hier nog aan toe dat de frequente afwisseling tussen het *perfectum* en *imperfectum* mogelijk een Hebreeuwse poëtische techniek is geweest waardoor er geen specifieke betekenis ontleend moet worden aan de verschillende werkwoordtijden.¹⁴⁸

Aangezien de werkwoordtijden beslissend kunnen zijn voor het onderscheid in een uiting van vertrouwen (toekomende tijd: “U zult mij redden”) en een uiting van lof of dank (verleden of tegenwoordige tijd: “U hebt mij gered / redt mij”), heb ik besloten beide categorieën samen te voegen. Daarin heb ik ook de zogenaamde ‘lofgelofte’ meegenomen, aangezien ook hier niet altijd duidelijk is of het gaat over een belofte voor de toekomst of dat er sprake is van een lofprijzing in het heden.¹⁴⁹

Het nadeel van deze benadering is dat nuances tussen bijvoorbeeld uitingen van vertrouwen over het verleden versus het heden en tussen conditionele lof of daadwerkelijke lof niet zichtbaar worden. Wel wordt in dit onderzoek duidelijk hoe groot de categorie positieve uitingen over God is.¹⁵⁰ Met 751 uitingen vormen de uitingen van vertrouwen, lof en dank 51% van het totale aantal getelde uitingen. Dat is niet alleen iets meer dan de helft, maar ook meer dan de optelsom van alle *Klagen*.¹⁵¹

Aanvankelijk vroeg ik me nog af of het nodig zou zijn om Psalm 22 te splitsen in een klaaglied en een danklied omdat het grote aantal uitingen van vertrouwen, lof en dank in het tweede deel van de

¹⁴⁶ “Solange Gott nicht eingreift, hat die letztlich tödliche Bedrohung der Not Macht über den Beter; das ist die eigentliche Not. So gesehen sind die Notschilderungen, sie es indirekt, nichts anderes als Gott-Klage.” (*Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 100.

¹⁴⁷ *Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 211.

¹⁴⁸ *Suffering and Sin*, p. 59.

¹⁴⁹ Bijvoorbeeld Psalm 22:26 (“Van U komt mijn lof in een grote gemeente, mijn geloften zal ik betalen in de tegenwoordigheid van wie Hem vrezen.”) is in de NBG-51 vertaling een belofte voor de toekomst waarbij het hele danklied te verstaan is als een ‘vooruitgrijpend danklied’ (Ridderbos, *Psalmen 1, Psalm 1-41*, p. 27). Hossfeld & Zenger vertalen echter met een tegenwoordige tijd: “Deine Treue preise ich in großer Gemeinde; ich erfülle meine Gelübde vor denen, die Gott fürchten.” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 150). Zij spreken van het danklied van de arme bidder dat hij in het midden van de verzamelde gemeente aanheft.

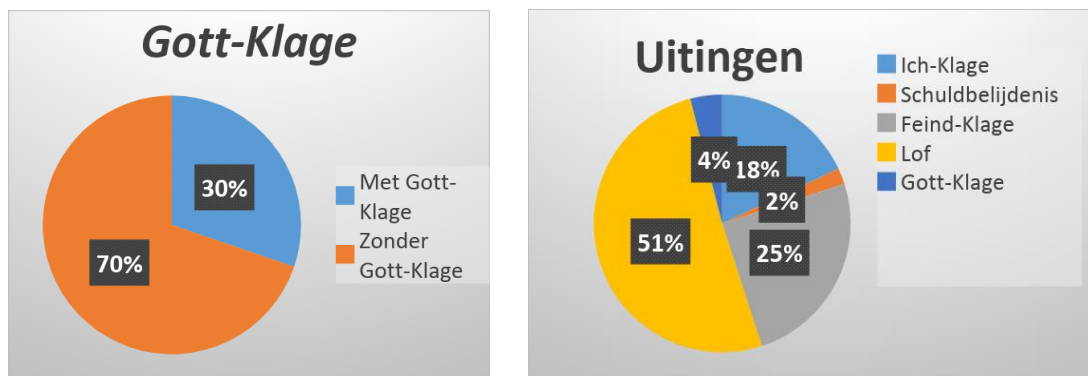
¹⁵⁰ Zie Bijlage 3, tabel 1.

¹⁵¹ 25% *Feind-klage* + 18% *Ich-Klage* + 4% *Gott-Klage* = 47%.

Psalm voor een vertekening van het onderzoek zou kunnen zorgen.¹⁵² Een moeilijkheid daarbij is echter dat ook de combinatie van Psalm 9 en 10 te zien is als een bewuste samenvoeging van dank en klacht.¹⁵³ Daarnaast kan Psalm 69:35-37 gezien worden als een latere toevoeging;¹⁵⁴ kent Psalm 77 in vers 12-21 een uitgebreide hymne¹⁵⁵ en wordt Psalm 102:13-23 getypeerd als een ‘ingevoegd danklied’.¹⁵⁶ Achteraf kan vastgesteld worden dat het opvallend is dat juist in een aantal psalmen met een duidelijke *Gott-Klage* er ook sprake is van sterke uitingen van vertrouwen, lof en dank.

3.8 Verbanden tussen de uitingen

In de bovenstaande besprekingen zijn verschillende kanttekeningen gemaakt bij het onderzoek naar de verschillende uitingen. Met name waar het gaat om de *Gott-Klage* is er sprake van een ‘strengere definitie’, zodat het percentage van de *Gott-Klage* hoger uit zou komen wanneer ook de impliciete aanklachten aan God meegerekend zouden zijn. Tegelijk is er bij de categorie uitingen van vertrouwen, lof en dank sprake van een ‘ruime definitie’ waardoor het percentage aanzienlijk is. Daarnaast is er discussie mogelijk over de indelingen van specifieke verzen of cola. Ondanks deze kanttekeningen laat het huidige onderzoek een duidelijke trend zien. Allereerst valt op dat de *Gott-Klage* voorkomt in een minderheid van de 43 geselecteerde individuele klaagpsalmen¹⁵⁷ en slechts een klein deel uitmaakt van de onderzochte uitingen.¹⁵⁸ De onderstaande afbeeldingen brengen dit duidelijk in beeld. In het totaalbeeld overheersen sterk de uitingen van vertrouwen, lof en dank, die gezamenlijk iets meer dan de helft van alle gedefinieerde uitingen vormen.



Met behulp van de statistische analyse die in § 1.4.3 is geformuleerd en in Bijlage 2 verantwoord wordt, zijn de in § 1.3 geformuleerde hypothese te toetsen.

Hypothese 1, waarin een positief verband verondersteld wordt tussen de *Gott-Klage* en de andere *Klagen*, wordt alleen bevestigd in het geval van de *Ich-Klage*. Tabel 4 uit Bijlage 3 maakt duidelijk dat er een positief, significant verband bestaat tussen de *Gott-Klage* en de *Ich-Klage*, wat wil zeggen dat er in de psalmen met een *Gott-Klage* meer *Ich-Klagen* voorkomen dan in de psalmen zonder *Gott-Klage*.

¹⁵² Zie § 1.4.1.

¹⁵³ Alhoewel zowel Hossfeld & Zenger (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 81) als Brueggemann & Bellinger (*Psalms*, p. 63) pleiten voor een oorspronkelijke eenheid van de hele Psalm.

¹⁵⁴ Hossfeld & Zenger, *Psalms 2*, p. 175.

¹⁵⁵ Hossfeld & Zenger, *Psalms 2*, p. 278.

¹⁵⁶ Hossfeld & Zenger zien het tweede deel van de psalm (:13-23) als een latere toevoeging ("independent Zion section," *Psalms 3*, p. 20 en 24) omdat er plotseling over de toekomst geschreven wordt, waarbij er van een collectief wordt uitgegaan.

¹⁵⁷ Zie § 1.4.1.

¹⁵⁸ Zie § 1.4.2.

In het geval van de *Feind-Klage* is er geen sprake van een positief, significant verband en blijken er juist minder *Feind-Klagen* voor te komen in de psalmen waarin God aangeklaagd wordt. Dit verschil is dermate groot dat wanneer de *Ich-* en *Feind-Klage* bij elkaar opgeteld worden, er ook geen positief, significant verband waarneembaar is.

Hypothese 1 wordt dus slechts gedeeltelijk bevestigd en mijn onderliggend vermoeden dat de *Gott-Klage* samengaat met een grotere nood (geoperationaliseerd in een sterkere *Ich- en Feind-Klage*) wordt niet bevestigd. Wel is het zo dat de dichter wanneer hij God aanklaagt ook meer klaagt over zichzelf en zijn omstandigheden. Het is echter de vraag welke conclusie daaruit getrokken kan worden.

Een voor de hand liggende conclusie zou kunnen zijn dat God blijkbaar eerder aangeklaagd wordt wanneer de situatie levensbedreigend is door ziekte of andere omstandigheden die niet met concrete vijanden te maken hebben. Op grond van Psalm 77 (29% *Ich-Klage* – 0% *Feind-Klage*) en Psalm 88 (47% *Ich-Klage* – 3% *Feind-Klage*¹⁵⁹) lijkt dit aannemelijk en er zou zelfs beweerd kunnen worden dat God zelf in zulke situatie als vijand wordt gezien bij gebrek aan concrete tegenstanders.¹⁶⁰ Er is echter ook een aantal individuele klaagpsalmen met een gezamenlijke *Gott-Klage* en *Ich-Klage* die ook een duidelijke *Feind-Klage* bevatten. Als voorbeeld kunnen Psalm 9/10 (5% *Ich-Klage* en 33% *Feind-Klage*) en 35 (4% *Ich-Klage* – 54% *Feind-Klage*) genoemd worden. Op grond van het positieve significante verband tussen de *Gott-Klage* en de *Ich-Klage* kan gesteld worden dat het individuele lijden door ziekte of moeilijke omstandigheden over het algemeen sterker verbonden wordt met Gods handelen dan de bedreiging door vijanden, maar er zijn onmiddellijk voorbeelden te noemen die deze stelling tegenspreken.

Hypothese 2, over een mogelijk verband tussen de *Klagen* en de aanroep in de *imperativus*, is niet getoetst. Aangezien het onderscheid tussen aanroepen in de *imperativus* en de *jussivus* minder eenduidig is dan aanvankelijk gedacht, kan er geen betekenis gegeven worden aan het verschil in aanroepen.¹⁶¹

Hypothese 3, waarin een negatief verband verondersteld wordt tussen de *Gott-Klage* enerzijds en de uitingen van vertrouwen anderzijds, kan bevestigd worden. Dat wil zeggen dat er in de psalmen met een *Gott-Klage* minder uitingen van vertrouwen voorkomen dan in de psalmen zonder *Gott-Klage*. Op grond daarvan kan gesteld worden dat de positieve uitingen over God minder zijn wanneer de dichters Hem aanklagen voor Zijn aandeel in hun lijden.

Ook hier is echter weer voorzichtigheid geboden bij het trekken van grote conclusies. Er zijn bijvoorbeeld 5 van de 13 Psalmen met een *Gott-Klage* die meer dan 50% uitingen van vertrouwen, lof en dank bevatten.¹⁶² Het totale onderzoek maakt vooral duidelijk hoe opvallend veel positieve uitingen over God er in de individuele klaagpsalmen aanwezig zijn. Er zijn slechts twee psalmen met een duidelijke *Gott-Klage* waar het percentage positieve uitingen onder de 10% komt, namelijk Psalm 88 (3%) en 39 (6%).

Hypothese 4, over een negatief verband tussen de *Gott-Klage* enerzijds en de uitingen van schuldbelijdenis anderzijds, kan niet statistisch getoetst worden.¹⁶³ De varianties binnen de psalmen

¹⁵⁹ Waarbij nog te beargumenteren valt dat de *Feind-Klage* eigenlijk een *Gott-Klage* is, zie Bijlage 1, Ps. 88:19.

¹⁶⁰ Ook Psalm 39 (68% *Ich-Klage* – 3% *Feind-Klage*) en 102 (32% *Ich-Klage* – 6% *Feind-Klage*), waarin ook een *Gott-Klage* voorkomt, zouden voor deze stelling aangevoerd kunnen worden.

¹⁶¹ Zie § 2.3.

¹⁶² Namelijk Psalm 9/10 (56%); 42/43 (63%); 51 (65%); 77 (51%) en 102 (54%). Daarnaast telt Psalm 22 met het uitgebreide danklied ook nog eens 45% uitingen van vertrouwen, dank en lof.

¹⁶³ Zie Bijlage 2, F-toets op de gelijkheid van de varianties (Schuldbelijdenis).

met een *Gott-Klage* wijken te ver af van de psalmen zonder *Gott-Klage* en het aantal uitingen is te gering om hier een zinvolle statistische uitspraak over te doen. Een eenvoudige vergelijking van de aantallen laat echter zien dat deze hypothese verworpen moet worden. In de psalmen met een *Gott-Klage* komen meer uitingen van schuld voor dan in de psalmen zonder *Gott-Klage*.¹⁶⁴ Het onderliggende vermoeden dat God minder aangeklaagd wordt wanneer de dichter zijn eigen schuld belijdt, blijkt dan ook niet houdbaar. Blijkbaar kan in de individuele klaagpsalmen het belijden van de eigen schuld goed samengaan met het aanklagen van God voor zijn aandeel in het lijden.

Hieronder is de toetsing van de hypothesen nog kort samengevat in een vereenvoudigde versie van tabel 4 uit Bijlage 3.

	% <i>Ich-Klage</i>	% <i>Feind-Klage</i>	% <i>Ich- + Feind-Klage</i>	% vertrouwen, lof en dank	% schuldbelijdenis
Hypothese 1	bevestigd	verworpen	verworpen		
Hypothese 3				bevestigd	
Hypothese 4					niet statisch getoetst, maar na inhoudelijke toetsing verworpen

Op grond van de gevonden verbanden is er geen eenduidig antwoord mogelijk op de vraagstelling die in § 1.3 geformuleerd is: *Is er in de individuele klaagpsalmen sprake van significante verbanden tussen de Gott-Klage enerzijds en de aanroepen tot God; de Ich- en Feind-Klagen; de uitingen van vertrouwen, lof en dank anderzijds?*

Er is een significant, positief verband gevonden tussen de *Gott-Klage* en de *Ich-Klage* en een significant, negatief verband met de uitingen van vertrouwen, lof en dank. Tegelijkertijd is er geen significant verband gevonden met de *Feind-Klage* of met de optelsom van de *Ich- en Feind-Klage* en ook niet met de uitingen van schuldbelijdenis.

Wat betekenen de genoemde cijfers en verbanden voor de interpretaties van de *Gott-Klage* die in Hoofdstuk 2 gegeven zijn? Op deze vraag wordt een voorzichtig antwoord geformuleerd in Hoofdstuk 4. Vooraf wordt in de volgende paragraaf nog een korte reflectie gegeven op het onderzoek.

3.9 Reflectie

De bovenstaande beschrijving van het onderzoek naar de onderzochte uitingen en hun onderlinge verbanden maakt duidelijk hoe ingewikkeld het is om algemeen geldende uitspraken te doen over dé individuele klaagpsalmen. Het meest opvallend is hoe divers de verschillende psalmen zijn, ook in de onderlinge samenhang van *Gott-Klage*; *Ich-Klage*; *Feind-Klage*; schuldbelijdenis en uitingen van vertrouwen, lof en dank.

Daarnaast maakt het onderzoek duidelijk hoe moeilijk het is om aspecten van de individuele klaagpsalmen eenduidig te definiëren. De aanroepen in de *imperativus* en de *jussivus* bleken niet zomaar vergeleken te kunnen worden en bij de positieve uitingen over God was er één grote categorie nodig waarin uitingen van vertrouwen, lof en dank samen opgenomen werden.

De bespreking van de aanklachten aan God in § 3.3 maakt duidelijk hoe flinterdun de scheidslijn tussen wel of geen *Gott-Klage* soms is. Ik heb uitingen geteld als *Gott-Klage* omdat ze voldeden aan

¹⁶⁴ De schuldbelijdenis komt voor in 4 psalmen met een *Gott-Klage*, namelijk Psalm 38 (5x); 39 (2x); 51 (11x) en 69 (2x). In de psalmen zonder *Gott-Klage* komt alleen in Psalm 25 (4x) en 40 (3x) een schuldbelijdenis voor.

mijn definitie, terwijl het ook verdedigbaar is om ze niet als zodanig te interpreteren. En andere uitingen heb ik niet tot de aanklachten aan God gerekend, terwijl daar veel voor te zeggen is. Dit geldt met name voor de zogenaamde 'impliciete' aanklachten aan God. Het aantal *Gott-Klagen* zou beduidend hoger zijn geweest wanneer deze uitingen zouden zijn meegenomen.¹⁶⁵ Maar ook in het geval van de andere uitingen zouden bij 'bredere definities' het aantal uitingen toenemen. Wat in het huidige onderzoek uit beeld geraakt is, is de dynamiek die er in de individuele klaagpsalmen voortdurend aanwezig is tussen de verschillende uitingen. De manier waarop de uitingen zich tot elkaar verhouden binnen de structuur van een psalm; de manier waarop metaforen op elkaar inspelen en het appèl op God dat versterkt wordt door het samenspel van de verschillende uitingen krijgt in dit onderzoek niet de aandacht die het verdient. Ook de volgorde van de uitingen is niet onderzocht.¹⁶⁶ Wel biedt het descriptieve onderzoek een overzichtelijk kader waarmee algemene uitspraken over de individuele klaagpsalmen kunnen worden getoetst. Zo maakt het onderzoek duidelijk dat de aanklachten aan God geen dominant onderdeel van deze psalmen zijn en er naast de aanklachten veel positieve uitingen over God aanwezig zijn. De laatste observatie geeft aanleiding om te spreken van klaagzangen.

¹⁶⁵ Ik kan hier geen duidelijke getalsmatige uitspraak doen, omdat ik de impliciete aanklachten aan God niet nauwkeurig heb onderzocht. Op grond van een oppervlakkige screening spreek ik in § 3.3 echter het vermoeden uit dat er mogelijk van een verdubbeling sprake zou kunnen zijn. Verder onderzoek zou hierin meer duidelijkheid kunnen brengen, zie § 4.11.

¹⁶⁶ Psalm 13 wordt met een duidelijke structuur van klacht via gebed naar lof en dank wel het prototype van de individuele klaagpsalm genoemd. Mijn indruk is echter dat ook de volgorde van de verschillende uitingen zeer divers is. Ook hier zou nader onderzoek naar gedaan kunnen worden, zie § 4.11.

Hoofdstuk 4 – Conclusie

4.1 Inleiding

In dit onderzoek zijn de individuele klaagpsalmen benaderd als poëtische ‘modelgebeden.’¹⁶⁷ Deze gebeden bieden niet alleen woorden om het eigen lijden of de agressie van vijanden te beklagen, maar ook voorbeelden van het aanklagen van God. In mijn onderzoek naar de *status quaestionis*¹⁶⁸ kwamen diverse interpretaties van deze *Gott-Klage* naar voren. In reactie daarop is descriptief onderzoek gedaan in 43 individuele klaagpsalmen¹⁶⁹ naar de verhouding tussen de aanklachten aan God en het verband met de *Ich-Klage*, de *Feind-Klage*, uitingen van schuldbelijdenis en uitingen van vertrouwen, lof en dank.¹⁷⁰

Hieronder worden de voornaamste resultaten samengevat: de positieve uitingen overheersen (§ 4.2); de aanklachten zijn gevarieerd (§ 4.3); de *Gott-Klage* is relatief beperkt (§ 4.4) en de uitingen van schuldbelijdenis zijn marginaal (§ 4.5). Deze resultaten worden vergeleken met de in Hoofdstuk 2 besproken interpretaties van Jeremias (§ 4.6); Lindström (§ 4.7); De Vos (§ 4.8) en Brueggemann (§ 4.9). Aansluitend presenteer ik in § 4.10 een samenvattende conclusie, gekoppeld aan voorstellen voor verder onderzoek (§ 4.11).

4.2 Klaagzangen

Ook al is er discussie mogelijk over de gebruikte definities en classificatie van de uitingen in dit onderzoek,¹⁷¹ het is opvallend dat iets meer dan de helft van het aantal onderzochte uitingen bestaat uit uitingen van vertrouwen, lof en dank. Er is gekozen voor een brede definitie waaronder zowel de uitingen van vertrouwen over het verleden, het heden en de toekomst vallen, als de uitingen van lof en dank en de zogenaamde lofgeloften. Enerzijds relativeert deze ruime definitie het hoge percentage van 51% van alle onderzochte uitingen, anderzijds blijkt hieruit dat de optelsom van alle positieve uitingen over God in de individuele klaagpsalmen opmerkelijk groot is.

Er wordt zeker hartgrondig geklaagd, ook over God, maar de context is er overwegend een van vertrouwen op en lofprijzing van God. Aanvankelijk riep het weerstand bij mij op dat Jeremias¹⁷² en De Vos¹⁷³ daar de nadruk op leggen, maar het algemene beeld van dit onderzoek ondersteunt hun uitspraken. Mogelijk speelt hierin mee dat de dichters van de klaagpsalmen zoeken naar het herstel van de positieve relatie met God, waarbij - in termen van Brueggemann - het *core testimony* het referentiekader is voor de klacht.

Tegelijk is er op het niveau van de afzonderlijke psalmen een grote diversiteit. In Psalm 38, 39, 88 en 120 komen bijvoorbeeld weinig uitingen van vertrouwen voor en is de *Ich-Klage* relatief sterk vertegenwoordigd. En in de psalmen met een *Gott-Klage* komen minder uitingen van vertrouwen

¹⁶⁷ Zie § 1.2.

¹⁶⁸ Zie Hoofdstuk 2.

¹⁶⁹ Zie § 1.4.1 voor een verantwoording van de selectie.

¹⁷⁰ Voor de definities van de uitingen zie § 1.4.2. In Hoofdstuk 3 en Bijlage 1 en 3 zijn de resultaten van het onderzoek gepresenteerd en besproken.

¹⁷¹ Zie § 3.7 en § 3.9.

¹⁷² “Die Gebete sind von der Gewissheit durchdrungen, dass Gott die Not bald wenden wird. Die betende Gemeinde weigert sich, mit der Möglichkeit zu rechnen, Gott könnte sein Volk verstoßen. Letztlich zeigen alle Gebete, dass für die betende Gemeinde das Wissen des Glaubens wichtiger und realitätsnäher ist als die erfahrene Not.” (*Theologie des Alten Testaments*, p. 37).

¹⁷³ „Das Vertrauen auf Gott ist Voraussetzung und Ziel des Betens zugleich. Ohne diese Vertrauen würde sich der Mensch nicht an seinen Gott wenden. In dieser Hinsicht ist der Akt des Betens an sich bereits eine Vertrauensäußerung.“ (*Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 83-84).

voor dan in de psalmen zonder aanklachten aan God.¹⁷⁴ Toch komen ook in deze psalmen relatief veel positieve uitingen over God voor, die in een aantal psalmen zelfs bewust toegevoegd lijken.¹⁷⁵ Concluderend kan gezegd worden dat er een duidelijke trend is richting klaagzangen, met een klemtoon op de tweede lettergreep, al zijn er ook echte kláágzangen. Of deze trend ook zichtbaar is binnen het gehele Psalter is hier niet onderzocht.¹⁷⁶

4.3 Variatie in Klagen

Voorafgaand aan dit onderzoek was mijn vermoeden dat er een positief verband bestaat tussen de verschillende aanklachten, waarbij de kans op een *Gott-Klage* groter wordt naarmate er meer *Ich-* en *Feind-Klage* aanwezig is.¹⁷⁷ Er blijkt echter alleen sprake van een significant positief verband tussen de *Gott-Klage* en de *Ich-Klage*, terwijl de *Feind-Klage* juist meer voorkomt in de psalmen zonder een *Gott-Klage*.

Over het algemeen kan gezegd worden dat de aanklachten over de vijand het sterkst vertegenwoordigd zijn en de aanklachten aan God het minst¹⁷⁸ en dat in de psalmen met een *Gott-Klage* meestal ook de *Ich-* en *Feind-Klage* aanwezig zijn.¹⁷⁹ Wanneer de dichters God aanklagen, klagen ze over het algemeen ook meer over zichzelf en hun omstandigheden. Maar een nauwkeurige analyse van de afzonderlijke psalmen¹⁸⁰ laat zien dat er eigenlijk geen algemene uitspraken gedaan kunnen worden over de verbanden tussen de verschillende aanklachten. Er zijn psalmen met en zonder *Gott-Klage* aanwezig en in beide groepen zijn er psalmen waar de nadruk ligt op de *Ich-Klage*; psalmen waar de *Feind-Klage* sterker aanwezig is en zijn er psalmen waar beide *Klagen* in verschillende percentages aanwezig zijn. Mijn conclusie is dat de diversiteit dermate groot is dat er geen algemene conclusies getrokken kunnen worden over de verbanden tussen de aanklachten in de individuele klaagpsalmen. Bij elke generalisatie zijn psalmen te vinden die het tegendeel bewijzen, zodat de diversiteit meer opvalt dan een bepaalde trend.

4.4 Beperkte Gott-Klage

Een van de meest opvallende resultaten van dit onderzoek is dat de aanklachten aan God slechts een relatief beperkt deel uitmaken van de onderzochte uitingen. Uiteraard kan er discussie zijn over mijn definitie van de *Gott-Klage* die onvoldoende recht doet aan de impliciete verwijten aan God die in de individuele klaagpsalmen voorkomen.¹⁸¹ Maar een prevalentie van 4% van de geselecteerde uitingen is dermate klein dat de vraag gesteld kan worden of de aanklachten aan God zo bepalend zijn voor de klaagpsalmen als wel gesteld wordt. Daarbij denk ik niet alleen aan Brueggemann's *counter-testimony*,¹⁸² maar ook Hossfeld & Zenger merken bijvoorbeeld in hun commentaar op Psalm 109 op: "In contrast to the 'classic' form of the 'song of lament,' however, it is striking that Psalm 109 lacks both laments / accusations against God and the genre typical questions 'why/for what purpose?' and 'how long?'"¹⁸³ Ook wanneer de toevoeging van de impliciete *Gott-Klage* tot een verdubbeling van het percentage aanklachten aan God zou leiden, wat ik op grond van een oppervlakkige screening

¹⁷⁴ Zie § 3.8, hypothese 3.

¹⁷⁵ Zie § 3.7.

¹⁷⁶ Zie § 4.6.

¹⁷⁷ Zie § 3.8, hypothese 1.

¹⁷⁸ Zie de volgende paragraaf.

¹⁷⁹ De enige uitzondering is Psalm 51 waarin alleen een *Gott-Klage* voorkomt, naast een uitgebreide schuldbelijdenis en uitingen van vertrouwen, lof en dank.

¹⁸⁰ Zie Bijlage 3, tabel 2 en 3 en de bespreking van hypothese 1 in § 3.8.

¹⁸¹ Zie § 3.3.

¹⁸² Zie § 4.9.

¹⁸³ *Psalms 3*, p. 128.

voor mogelijk houd,¹⁸⁴ kan niet gesteld worden dat de *Gott-Klage* typerend is voor de individuele klaagpsalmen. God wordt duidelijk aangeklaagd in de individuele klaagpsalmen, zowel voor passiviteit als voor een actief aandeel in het lijden van de dichters, maar in vergelijking met de andere *Klagen* is de *Gott-Klage* beperkt.

4.5 Marginale schuldbelijdenis

De prevalentie van de uitingen van schuldbelijdenis is in mijn onderzoek slechts 2% en daarmee marginaal te noemen. Lindström en De Vos vermelden beiden deze beperkte aanwezigheid¹⁸⁵ en dit descriptieve onderzoek bevestigt hun observaties. Het aantal uitingen van onschuld blijkt zelfs groter dan de uitingen van schuldbelijdenis.¹⁸⁶ Anders dan door mij verwacht komen de uitingen van schuldbelijdenis meer voor in de psalmen met een *Gott-Klage* dan in de psalmen zonder aanklachten aan God. Blijkbaar is het belijden van de eigen schuld geen belemmering om tegelijk God een aandeel in het lijden te verwijten.

4.6 Gott-Klage als ontwikkelingsfase

Jeremias ziet in de religiegeschiedenis van Israël een algemene ontwikkeling van het aanklagen van God naar uitingen van schuldbewustzijn en vertrouwen op Gods genade.¹⁸⁷ In dit onderzoek is niet gekeken naar de ontwikkelingsgeschiedenis van de individuele klaagpsalmen, zodat een toetsing van de stelling van Jeremias niet mogelijk is. Wel valt op dat het aantal uitingen van vertrouwen, lof en dank inderdaad groter is in de psalmen zonder aanklachten aan God dan in de psalmen met een *Gott-Klage*. De uitingen van schuldbelijdenis komen echter maar heel weinig voor en dan ook nog vaker in de psalmen met een *Gott-Klage* dan in de psalmen waarin God niet wordt aangeklaagd.¹⁸⁸ Er zijn zelfs maar twee psalmen waarin God niet wordt aangeklaagd die uitingen van schuldbelijdenis bevatten,¹⁸⁹ wat niet overeenkomt met de door Jeremias veronderstelde ontwikkeling. Jeremias spreekt ook over een ontwikkeling van het totale Psalter van klacht naar vertrouwen en lof.¹⁹⁰ In mijn onderzoek blijken alle psalmen met een *Gott-Klage*, met uitzondering van Psalm 102, voor te komen in de eerste drie delen van het Psalmboek, die over het algemeen als de oudste delen gezien worden. Hoe sterk dit de veronderstelde ontwikkeling bevestigt, is echter de vraag aangezien Jeremias bijvoorbeeld zelf Psalm 88 (voorkomend in het derde deel van het Psalter) noemt als een 'jonge klaagpsalm'.¹⁹¹

4.7 Gott-Klage als uiting van onbegrip

Lindström interpreteert de aanklachten aan God als dé uitingen van de dichters van de individuele klaagpsalmen waaruit hun onbegrip blijkt over het lijden dat hen overkomt. De uitkomst uit dit onderzoek dat de *Gott-Klage* en de *Ich-Klage* significant positief met elkaar verbonden zijn, terwijl dit niet geldt voor de *Feind-Klage*, zou uitgelegd kunnen worden als onderbouwing voor deze stelling: Wanneer het lijden door een duidelijke, externe vijand wordt veroorzaakt, wordt deze aangeklaagd, terwijl de dichter over zichzelf en God klaagt wanneer hij zijn lijden niet aan een duidelijke externe oorzaak kan toeschrijven. Lindström zelf wijst echter op de multicausaliteit van het lijden in de individuele klaagpsalmen en de onderlinge verhoudingen tussen de *Klagen* vertonen ook te veel

¹⁸⁴ Zie § 3.3.

¹⁸⁵ Zie § 2.3 en § 2.4.

¹⁸⁶ Zie § 3.4.

¹⁸⁷ Zie § 2.2.

¹⁸⁸ Zie § 3.4 en § 3.8.

¹⁸⁹ Psalm 25 en 40 die samen 7 uitingen van schuldbelijdenis tellen. Zie ook § 3.5.

¹⁹⁰ Zie § 2.2.

¹⁹¹ Zie ook de in § 2.2 vermelde kritische reacties van De Vos en Bellinger.

variatie voor een tweevoudige attributie van het lijden richting God of de vijanden. Hier past alleen een genuanceerde conclusie: Er zijn psalmen met een *Gott-Klage* waaruit het onbegrip van de dichter richting God duidelijk blijkt (bijvoorbeeld Psalm 88); er zijn echter ook psalmen waarin de dichter Gods straf lijkt te aanvaarden (bijvoorbeeld Psalm 6 en 38); psalmen waarin vooral geklaagd wordt over de eigen nood (bijvoorbeeld Psalm 102); psalmen waarin alle verwijten op de vijanden gericht zijn (bijvoorbeeld Psalm 35) én er zijn psalmen waarin alle aanklachten gecombineerd voorkomen (bijvoorbeeld Psalm 22).¹⁹²

4.8 Gott-Klage als uiting van vasthoudend vertrouwen

In haar analyse van de individuele klaagpsalmen brengt De Vos alle aanklachten terug tot een klacht over Gods afwezigheid die leidt tot een sterk appèl op Gods genadige toewending.¹⁹³ Dat de dichters zich (aan)klagend tot God wenden, terwijl ze Zijn afwezigheid ervaren, toont volgens de Vos hun vertrouwen in God, zodat er ten diepste sprake is van “*Gotteslob aus der Tiefe.*”

Hoe aansprekend deze theologische duiding ook is, mijn onderzoek laat zien dat ook De Vos onvoldoende recht doet aan de grote variatie in de onderliggende verbanden tussen de *Klagen*. Er zijn individuele klaagpsalmen die vooral gericht lijken op Gods nabijheid (bijvoorbeeld Psalm 42/43 en 63). Maar andere psalmen lijken meer gericht op de vernietiging van de vijanden en het opheffen van het eigen lijden dan op God zelf.¹⁹⁴

4.9 Gott-Klage als hét countertestimony

Voor Brueggemann zijn de individuele klaagpsalmen hét karakteristieke voorbeeld van het *countertestimony*.¹⁹⁵ Met zijn boeiende retoriek vraagt deze auteur op een duidelijke manier aandacht voor de aanklachten aan God. Brueggemann verwijt andere oudtestamentici de aanklachten te neutraliseren, maar uit dit onderzoek blijkt dat hij zelf de *Gott-Klage* overaccentueert. Alhoewel mijn definitie van de *Gott-Klage* onvoldoende recht doet aan de impliciete aanklachten aan God, is wel duidelijk dat het aanklagen van God in een behoorlijk aantal individuele klaagpsalmen ontbreekt.¹⁹⁶

Opmerkelijker is misschien nog wel dat Brueggemann met zijn retorisch-kritische methode van *close reading* onvoldoende oog heeft voor het grote aandeel van de positieve uitingen over God in deze psalmen. In de meeste individuele klaagpsalmen blijken de aanklachten geuit te worden te midden van expliciete uitingen van vertrouwen, lof en dank. Door zijn sterke focus op het *countertestimony* doet Brueggemann onvoldoende recht aan het *core testimony* dat ook in de klaagpsalmen opvallend aanwezig is.

4.10 Klacht naar kruis

Ondanks de kwalitatieve beperkingen maakt dit descriptieve onderzoek duidelijk dat er binnen de individuele klaagpsalmen sprake is van een grote diversiteit. Bovengenoemde auteurs vragen allen aandacht voor opmerkelijke aspecten van dit genre, maar het blijkt te eenvoudig om de *Gott-Klage* te interpreteren als louter een fase in de religiegeschiedenis, een uiting van onbegrip of vasthoudend vertrouwen, of als hét voorbeeld van *countertestimony*.

Een nauwkeurige analyse van de onderzochte uitingen maakt vooral duidelijk hoe divers de afzonderlijke psalmen zijn. De (aan)klachten over het eigen lijden, de vijanden en God komen in alle mogelijke variaties voor; zijn soms gekoppeld aan een schuldbelijdenis, maar op andere plaatsen

¹⁹² Zie ook § 4.3.

¹⁹³ Zie § 2.4.

¹⁹⁴ Zie bijvoorbeeld Psalm 39, 88, 102, 109 en 120.

¹⁹⁵ Zie § 2.5.

¹⁹⁶ Zie § 3.3.

verbonden met een verklaring van onschuld; zijn meestal ingekaderd in uitingen van vertrouwen, lof en dank, terwijl deze positieve uitingen soms ook bijna afwezig zijn.

Wanneer de observatie van deze variatie gekoppeld wordt aan de benadering van de individuele klaagpsalmen als modelgebeden, dringt de gedachte zich op dat deze diversiteit wel eens niet toevallig kan zijn. Het lijden wordt niet alleen in algemene termen beschreven, zodat ieder zijn eigen situatie kan invullen,¹⁹⁷ maar er is ook voor elke nood een 'voorbeeldgebed' voorhanden. Er zijn psalmen waarin vol vertrouwen op God gevraagd wordt om verlossing, maar ook psalmen waarin God wordt aangeklaagd als dé veroorzaker van het lijden. Er zijn psalmen waarin alle nadruk ligt op de eigen ellende en er zijn psalmen waarin alle pijlen gericht zijn op de vijand. En er zijn veel individuele klaagpsalmen waarin deze uitingen op verschillende manieren met elkaar verbonden zijn. Mijn eigen conclusie is daarom dat er niet één bepaalde betekenis is van waaruit alle aanklachten te begrijpen zijn, maar dat er sprake is van een bewuste selectie klaagpsalmen met een grote diversiteit die 'klacht naar kruis' biedt. Daarbij is er ruimte om te klagen over de eigen situatie, sociale isolatie, moeilijke omstandigheden en over vijanden. En evengoed is er ruimte om God aan te klagen als ervaren wordt dat Hij zelf een rol speelt in het lijden. En ook daarvoor zijn er diverse 'modelgebeden' voorhanden, die variëren van een ootmoedig klagen zoals in Psalm 38 tot het bittere verwijt van Psalm 88.

4.11 Suggesties voor verder onderzoek

Dit onderzoek maakt duidelijk dat het niet eenvoudig is om een thema als de *Gott-Klage* zorgvuldig te definiëren. Met name de impliciete aanklachten aan God die in de individuele klaagpsalmen regelmatig voorkomen, zijn moeilijk eenduidig te definiëren. Vervolgonderzoek zou specifiek op deze 'impliciete *Gott-Klage*' gericht kunnen worden, om nog scherper in beeld te krijgen hoe groot het aandeel 'verwijten' aan God is in de individuele klaagpsalmen.

Een uitbreiding van het onderzoek is mogelijk naar de collectieve klaagpsalmen. In lijn met Jeremias en Lindström is de verwachting dat in deze klaagpsalmen meer aandacht is voor schuldbelijdenis en minder *Gott-Klage* voorkomt. Een korte screening van een aantal collectieve klaagpsalmen wekt bij mij echter de indruk dat ook daar sprake is van een grote diversiteit (zie bijvoorbeeld Psalm 44 en 89). Het zou boeiend zijn om de onderlinge verbanden tussen de diverse uitingen uit dit onderzoek te kunnen vergelijken met het voorkomen ervan binnen de collectieve klaagpsalmen.

Een aantal keren is in dit onderzoek genoemd dat er binnen de individuele klaagpsalmen en binnen het Psalter als geheel een ontwikkeling van klacht naar vertrouwen en lof is waar te nemen. Met behulp van de onderzochte uitingen zou deze ontwikkeling binnen de psalmen en in het totale Psalmbboek getoetst kunnen worden.

Een ander onderzoeksterrein betreft de betekenis van de aanklachten in de individuele klaagpsalmen voor de hedendaagse gelovige. Brueggemann benadrukt deze betekenis, waarbij hij een continuïteit veronderstelt tussen het Oude en het Nieuwe Testament.¹⁹⁸ Maar de vraag is of in het Nieuwe Testament de aanklachten naar God op eenzelfde manier aanwezig zijn als in het Oude Testament. Is hier geen sprake van een duidelijke ontwikkeling in de religiegeschiedenis? Is er in het Nieuwe

¹⁹⁷ Zie § 1.2.

¹⁹⁸ "The unresolve is as profound in the New Testament as in the Old. The Old ends with the waiting of Elijah "before the great and terrible day of the Lord comes." (Mal 4:5). The New ends with a prayer, "Come, Lord Jesus!" (Rev 22:20). And even in the Jewish Bible with its different ordering, the end is "Let us go up" (2 Chr 36:22). All wait not doubting, but having nothing in hand except this rich, complex, disturbing testimony." (*Theology of the Old Testament*, p. 403).

Testament niet eerder sprake van een oproep om geduldig te zijn in de verdrukking (Rom. 12:12) dan van het aanklagen van God? Is er sowieso geen sprake van een ander Gods- en mensbeeld dan in de individuele klaagpsalmen? Boeiende vragen voor verder onderzoek dat van belang is voor de betekenis van de oude klaagzangen met hun '(aan)klacht naar kruis' voor christenen in de 21^e eeuw.

Literatuurlijst

N. Beets, *Gedichten. Deel 4*. Leiden: A.W. Sijthoff, 1905.

W.H. Bellinger, Praise and Lament in Book V of the Psalter, in: J. Schnoks (Ed.), “*Wer lässt uns Gutes sehen?*” (Ps 4,7). *Internationale Studien zu Klagen in den Psalmen. Zum Gedenken an Frank-Lothar Hossfeld*, Freiburg: Herder, 2016.

W. Brueggemann, The Psalms and the Life of Faith: A Suggested Typology of Function, *Journal for the Study of the Old Testament* 17, 1980, p. 3-32. Ongewijzigd overgenomen als appendix in W. Brueggemann, *From Whom no Secrets are hid, Introducing the Psalms*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2014.

W. Brueggemann, The Costly Loss of Lament, *JSOT* 36 (1986).

W. Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis: Fortress Press, 1997.

W. Brueggemann, *The Book that breathes new Life*, Minneapolis: Fortress Press, 2005.

W. Brueggemann, Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy Revisited, *Catholic Biblical Quarterly* 74 (2012).

W. Brueggemann & W. H. Bellinger, Jr., *Psalms* (New Cambridge Bible Commentary), Cambridge: University Press, 2013.

W. Brueggemann, *From Whom no Secrets are hid, Introducing the Psalms*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2014.

J. Calvijn, Psalmen deel I, *Verklaring van de Bijbel*, Kampen: De Groot Goudriaan, 2008 (oorspronkelijk gepubliceerd als *Le Livre des Pseaumes exposé*, Genève, 1558).

J. Day, *Psalms* (Old Testament Guides), Sheffield: JSOT Press, 1990.

F.-L. Hossfeld & E. Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50* (Die Neue Echter Bibel, Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung), Würzburg: Echter Verlag, 1993.

F.-L. Hossfeld & E. Zenger, *Psalms 2* (Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible), Minneapolis: Fortress Press, 2005.

F.-L. Hossfeld & E. Zenger, *Psalms 3* (Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible), Minneapolis: Fortress Press, 2011.

J. Jeremias, *Theologie des Alten Testaments* (Grundrisse zum Alten Testament, 6), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015.

F. Lindström, *Suffering and Sin. Interpretations of Illness in the Individual Complaint Psalms* (Coniectanea Biblica - Old Testament series 37), Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1994.

T.M.J. Meijer, *Applied Statistics, part 2: mathematical statistics, r x c-cross tables and nonparametric methods*, wwwhome.math.utwente.nl/~meijertmj/opgaven3/ASpart2.pdf.

P. D. Miller, *They Cried to the Lord. The Form and Theology of Biblical Prayer*, Minneapolis: Fortress Press, 1994.

M. Poorthuis (ed.) *Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten: een interdisciplinaire bundel over psalm 22*, Baarn: Ten Have, 1997.

P. Sanders & K. Spronk, Recente publicaties op het gebied van de Theologie van het Oude Testament, *Amsterdamse cahiers voor exegese van de Bijbel en zijn tradities*, 30 (2015).

N. H. Ridderbos, *Psalmen 1, Psalm 1-41* (Korte verklaring der heilige schrift met nieuwe vertaling), Kampen: Kok, 1962.

C. de Vos, De Psalmen, een kleurrijk boek met een kleurrijk onderzoek. Aspecten van het recente onderzoek naar de Psalmen, *Amsterdamse cahiers voor exegese van de Bijbel en zijn tradities*, 18 Psalmen, (2000).

C. de Vos, *Klage als Gotteslob aus der Tiefe, Der Mensch vor Gott in den individuellen Klagepsalmen* (Forschungen zum Alten Testament 2. Reihe 11), Tübingen: Mohr Siebeck, 2005.

B.K. Waltke, J.M. Houston & E. Moore, *The Psalms as Christian Lament, a Historical Commentary*, Grand Rapids Michigan: W.B. Eerdmans Publishing Company, 2014.

Bijlage 1 - Onderzoek uitingen individuele klaagpsalmen

In deze bijlage worden alle 43 geselecteerde individuele klaagpsalmen¹⁹⁹ achtereenvolgens geanalyseerd op het voorkomen van *Ich-Klagen*; schuldbelijdenissen; *Feind-Klagen*; *Gott-Klagen*; en uitingen van vertrouwen, lof en dank.²⁰⁰ De verschillende uitingen worden in kleur aangegeven in de vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap uit 1951 (NBG-51): de *Ich-Klage* in **blauw**; de schuldbelijdenis in **paars**; de *Feind-Klage* in **bruin**; de *Gott-Klage* in **rood** en de uitingen van vertrouwen, lof en dank in **geel**.

Over het algemeen vormen de getelde uitingen een teksteenheid rond één werkwoord. Dit kan betekenen dat een heel vers of een versregel als één uiting beschreven wordt, maar het komt soms ook voor dat een colon als uiting gerekend wordt. Bijvoorbeeld Psalm 31:8bc (“daar **Gij acht hebt geslagen op mijn ellende, hebt geweten van de benauwdheden mijner ziel**”) bevat tweemaal een uiting van vertrouwen, lof en dank²⁰¹ en tweemaal een *Ich-Klage*. In twijfelgevallen zal steeds beargumenteerd worden welke keuze is gemaakt. Om de verschillende uitingen duidelijk af te bakenen, zijn leestekens als punten en komma’s zwart gehouden wanneer ze een getelde uiting afsluiten. Wanneer de leestekens onderdeel uitmaken van een uiting zijn ze in dezelfde kleur aangegeven.

De vertaling van de NBG-51 is steeds vergeleken met de vertaling van Hossfeld & Zenger²⁰² en bij onduidelijkheden heb ik de Biblia Hebraica Stuttgartensia (5^e editie, 1997) geraadpleegd en nagezocht hoe de tekst door Brueggemann & Bellinger is geïnterpreteerd. Regelmatig geef ik daarbij ook de vertaling van *New Revised Standard Version* (NRSV) die door Brueggemann & Bellinger wordt gebruikt. Bij blijvende twijfel heb ik de interpretaties van De Vos en Lindström betrokken. De vertaling van de NBG-51 heb ik niet aangepast, met uitzondering van Psalm 71:20 waar het verschil tussen de eerste persoon enkelvoud (NBG-51) en de eerste persoon meervoud (Hossfeld & Zenger) het verschil maakt tussen het al dan niet voorkomen van een *Gott-Klage*. Met voetnoten is waar nodig verantwoord waarom een tekst(deel) als een bepaalde uiting geïnterpreteerd is.

Aangezien er veel discussie is over de vraag of de opschriften wel tot de tekst van de Psalmen gerekend mogen worden, heb ik deze niet meegenomen in de analyse.

Achter elke vers worden de ruwe scores van de gekleurde uitingen vermeld. Onder elke psalm wordt in een apart overzicht de totale ruwe score per uiting vermeld. Daarnaast wordt het percentage ten opzichte van het totaal van de getelde uitingen weergegeven. In de statistische analyse wordt gewerkt met de percentages, om te voorkomen dat langere psalmen een onevenredig groot stempel op het onderzoek zouden kunnen zetten.

¹⁹⁹ Zie § 1.4.1.

²⁰⁰ Zie voor de definities van deze uitingen § 1.4.2 en voor de discussie van de bruikbaarheid Hoofdstuk 3. Zoals aangegeven in § 1.3, voetnoot 18, heb ik de uitingen ‘aanroep in *imperativus*’ en ‘aanroep in de *jussivus*’ laten vervallen, zie ook § 3.2.

²⁰¹ In de bijlage worden de diverse uitingen met verschillende kleuren aangegeven. De uitingen van vertrouwen, lof en dank worden in **geel** weergegeven en de *Ich-Klage* met de kleur **blauw**.

²⁰² F.-L. Hossfeld & E. Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50* (Die Neue Echter Bibel, Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung), Würzburg: Echter Verlag, 1993; F.-L. Hossfeld & E. Zenger, *Psalms 2* (Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible), Minneapolis: Fortress Press, 2005; F.-L. Hossfeld & E. Zenger, *Psalms 3* (Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible), Minneapolis: Fortress Press, 2011).

Psalm 3

1.	Een psalm van David, toen hij vluchtte voor zijn zoon Absalom.	
2.	O HERE, hoe talrijk zijn mijn tegenstanders; velen staan tegen mij op, ²⁰³	1
3.	velen zeggen van mij: ²⁰⁴ Hij vindt geen hulp bij God. <i>sela</i>	1
4.	Maar Gij, HERE, ²⁰⁵ zijt een schild dat mij dekt, mijn eer, ²⁰⁶ en die mijn hoofd opheft.	3
5.	Als ik luide roep tot de HERE, antwoordt Hij mij van zijn heilige berg. <i>sela</i>	1
6.	Ik legde mij neder en sliep; ik ontwaakte, want de HERE schraagt mij.	1
7.	Ik vrees niet voor tienduizenden van volk, die zich rondom tegen mij stellen.	1 1
8.	Sta op, HERE, verlos mij, mijn God! ²⁰⁷ Ja, Gij hebt al mijn vijanden op de kaak geslagen, ²⁰⁸ en de tanden der goddelozen verbrijzeld.	3
9.	De verlossing is van de HERE, uw zegen zij over uw volk. ²⁰⁹	1

<i>Ich-Klage</i>	0	0%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	0%
<i>Feind-Klage</i>	3	23%
<i>Gott-Klage</i>	0	0%
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	10	77%

²⁰³ Ik tel 1 Feind-Klage, ook al is er sprake van een parallellisme, omdat er maar 1 negatieve actie beschreven wordt, namelijk het "opstaan tegen."

²⁰⁴ Hossfeld & Zenger geven aan dat „Das Zitat :3b konkretisiert die Feindschaft. Die Feinde bestreiten die Verbindung des Beters zu JHWH und liefern ihn dadurch der Isolation und Hoffnungslosigkeit aus.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 57, 58).

²⁰⁵ Er is discussie of de aanroep יְהוָה als een bijzondere uiting van vertrouwen gezien moet worden. Ik neem deze aanroep niet afzonderlijk op als uiting van vertrouwen om de praktische reden dat het zogenoemde Elohistisch Psalter voor een vertekening in het onderzoek zou kunnen zorgen.

²⁰⁶ Zoals aangegeven in § 1.4.2, tel ik כְּבוֹדִי als een uiting van vertrouwen.

²⁰⁷ Zoals in § 1.4.2 is aangegeven, tel ik אֱלֹהֵי as een uiting van vertrouwen.

²⁰⁸ Hossfeld & Zenger vertalen met „Denn all meinen Feinden hast du den Kiefer zerschmettert, hast den Frevlern die Zähne zerbrochen“ en concluderen: „Die Bitte wird überraschend sofort mit der Vorwegnahme des Sieges motiviert.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 57, 58). Hier is sprake van een uiting van vertrouwen en in de NBG-51 vertaling van een uiting van dank, maar beide vallen in mijn definitie in dezelfde categorie.

²⁰⁹ Hier is sprake van een „Segensbitte“ (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 58), zodat ik geen uiting van vertrouwen, lof of dank tel.

Psalm 4

1.	Voor de koorleider. Bij snarenspeel. Een psalm van David.	
2.	Als ik roep, antwoord mij, o God mijner gerechtigheid, ²¹⁰ die mij ruimte maakt in benauwdheid, ²¹¹ wees mij genadig en hoor mijn gebed.	2
3.	Gij mannen, hoelang is mijn eer tot versmading, ²¹² hoelang hebt gij ijdelheid lief, jaagt gij de leugen na? <i>sela</i>	3
4.	Weet toch, dat de HERE Zich een gunstgenoot heeft afgezonderd; ²¹³ de HERE hoort, als ik tot Hem roep.	2
5.	Weest toornig, maar zondigt niet; spreekt in uw hart op uw leger, en zwijgt. <i>sela</i>	
6.	Brengt offers naar de eis en vertrouwt op de HERE.	
7.	Velen zeggen: Wie zal ons het goede doen zien? ²¹⁴ verhef over ons het licht uws aanschijns, o HERE!	
8.	Gij hebt meer vreugde in mijn hart gegeven dan toen hun koren en most overvloedig waren.	1
9.	In vrede kan ik mij te ruste begeven en aanstonds inslapen, want Gij alleen, o HERE, doet mij veilig wonen.	3

<i>Ich-Klage</i>	0	
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	3	27%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	8	73%

²¹⁰ Hossfeld & Zenger vertalen "Gott meiner Gerechtigkeit" met „Gott, du mein Retter!“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 59, 60).

²¹¹ De benauwdheid gaat over het verleden (Hossfeld & Zenger vertalen met "Du hast mir Raum geschaffen, als mir angst war." *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 59) en daar is de dichter uit verlost, zodat ik een uiting van vertrouwen tel.

²¹² Hier kan ook aan een *Ich-Klage* gedacht worden, maar de context wijst erop dat de tegenstanders de eer van de dichter versmadden, zodat ik een *Feind-Klage* tel.

²¹³ Hossfeld & Zenger horen hier een appèl van de arme vrome, die "die Mächtigen zum wahren Gotteswissen bewegen." Met Brueggemann & Bellinger interpreteer ik vers 4 echter als een uiting van vertrouwen ("Here the speaker identifies himself among the chosen, and so affirms that YHWH is still attentive to those allied to YHWH. For that reason, the speaker is confident that YHWH will hear and answer prayers." *Psalms*, p. 41), waarna in vers 5 en 6 inderdaad een oproep volgt om God te gehoorzamen.

²¹⁴ Hier volg ik Hossfeld & Zenger die vers 7 interpreteren als "eine Form von Gotteszweifel, auf die der Beter in :8 mit einem abermaligen Hinweis auf eigene Gotteserfahrungen antwortet." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 62). Brueggemann & Bellinger interpreteren vers 7 al als een uiting van vertrouwen ("The speaker here is now repositioned among the 'many'. The great throng of the glad congregation who count on, trust in, and wait for the goodness and light of YHWH; that is for signs and assurances of YHWH's presence." *Psalms*, p. 41), maar ik vind het met Hossfeld & Zenger aannemelijker dat de dichter zijn uitingen van vertrouwen in de volgende verzen contrasteert met de gebeden van de menigte.

Psalm 5

1.	Voor de koorleider. Bij fluitspel. Een psalm van David.	
2.	Neem mijn redenen ter ore, o HERE, ²¹⁵ let op mijn verzuchting.	2
3.	Sla acht op mijn hulpgeroep, o mijn Koning en mijn God, want tot U richt ik mijn gebed. ²¹⁶	1 3
4.	HERE, des morgens hoort Gij mijn stem, des morgens leg ik het U voor, en zie uit.	3 1
5.	Want Gij zijt geen God, aan wie goddeloosheid behaagt, geen boze zal bij U vertoeven;	2
6.	de verdwaasden houden geen stand voor uw ogen, Gij haat alle bedrivers van ongerechtigheid;	2
7.	Gij richt te gronde de leugensprekers, de HERE verafschuwt de man van bloed en bedrog.	2
8.	Maar ik zal, dank zij uw grote goedertierenheid, uw huis binnengaan, mij nederbuigen naar uw heilige tempel in vreze voor U.	3
9.	HERE, leid mij door uw gerechtigheid ²¹⁷ om mijner belagers wil; effen uw weg voor mijn aangezicht. ²¹⁸	1
10.	Want in hun mond is niets betrouwbaar, ²¹⁹ hun binnenste is enkel verderf, hun keel is een open graf, zij maken hun tong glad.	4
11.	Doe hen boeten, o God, laat hen vallen door hun eigen overleggingen, verstoot hen om hun vele overtredingen; want zij zijn wederspannig tegen U. ²²⁰	3
12.	Maar verheugen zullen zich allen die bij U schuilen, altoos zullen zij jubelen, daar Gij hen beschermt, en in U zullen juichen wie uw naam liefhebben.	3
13.	Want Gij zegent de rechtvaardige, o HERE, Gij omgeeft hem met welbehagen als met een schild.	2

²¹⁵ Aangezien de uitdrukkingen die gebruikt worden voor het gebed in kracht toenemen is hier mijns inziens niet sprake van een 'neutrale beschrijving' maar van een *Ich-Klage*. Hossfeld & Zenger vertalen achtereenvolgens met „meine Worte; meine Seufzen; mein lautes Schreien; mein Rufen.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 64).

²¹⁶ Hossfeld & Zenger vertalen hier met “ich flehe zu dir“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 64), zodat ik in :3b geen *Ich-Klage* tel maar een uiting van vertrouwen.

²¹⁷ Anders dan in Psalm 7 beroept de dichter zich hier niet op zijn eigen gerechtigheid, maar op de gerechtigheid van God in het vertrouwen dat God dan zijn kant kiest gezien de slechtheid van zijn tegenstanders.

²¹⁸ Hier is sprake van een gebed om “‘paths of righteousness’; that is, patterns of Torah obedience that make life in the presence of YHWH possible.” (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 45), zodat ik geen uiting van vertrouwen tel.

²¹⁹ Hier is sprake van *Feind-Klagen* omdat de negativiteit van de vijanden expliciet 'beklaagd wordt'.

²²⁰ God is het object, maar toch is er sprake van *Feind-Klagen* volgens mijn definitie omdat de dichter lijdt onder de goddeloosheid van de tegenstanders.

<i>Ich-Klage</i>	4	13%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	7	22%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	21	66%

Psalm 6

1.	Voor de koorleider. Bij snarenspeel. Op de wijze van: De achtste. Een psalm van David.	
2.	O HERE, straf mij niet in uw toorn, ²²¹ en kastijd mij niet in uw grimmigheid.	2
3.	Wees mij genadig, HERE, want ik kwijn weg; genees mij, HERE, want mijn gebeente is verschrikt.	2
4.	Ja, mijn ziel is ten zeerste verschrikt, en Gij, HERE, hoelang nog? ²²²	1 1
5.	Keer weder, HERE, red mijn ziel, verlos mij om uwer goedertierenheid wil.	1
6.	Want in de dood is Uwer geen gedachtenis; ²²³ wie zou U loven in het dodenrijk?	
7.	Ik ben afgemat van mijn zuchten; elke nacht doorweek ik mijn sponde, doe ik mijn bed van tranen vloeien.	3
8.	Mijn oog is dof geworden van verdriet, verzwakt ²²⁴ door allen die mij benauwen.	2 1
9.	Wijkt van mij, al gij bedrivers van ongerechtigheid, want de HERE heeft mijn wenen gehoord; ²²⁵	1 1
10.	de HERE heeft mijn smeking gehoord, de HERE neemt mijn bede aan.	2
11.	Al mijn vijanden zullen beschaamd staan, ten zeerste verschrikt, zij zullen in een oogwenk beschaamd afdeinzen.	3

<i>Ich-Klage</i>	8	40%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	2	10%
<i>Gott-Klage</i>	3	15%
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	7	35%

²²¹ Volgens mijn definitie lijkt hier geen sprake van een *Gott-Klage* omdat God gevraagd wordt iets niet te doen in plaats van dat Hem een negatieve actie verweten wordt. Hossfeld & Zenger maken echter duidelijk dat er gesproken wordt over het handelen van God dat gaande is: "Er bittet nicht darum dass JHWH sein Erziehungshandeln an ihm einstellt, sondern dass er dies nicht als »Zorngericht« ... erleben und begreifen muss, weil dies ihn noch weiter bzw. eben total zerstören würde." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 69). Lindström geeft een uitvoerige analyse van Psalm 6:2 waarin hij betoogt dat er sprake is van een duidelijke aanklacht: "the sufferer is not expressing fear that this or that will happen if YHWH does not intervene, change his action, etc. Consequently, Ps 6:2 refers to an experience of suffering in which the psalmist feels 'rebuked, disciplined' by YHWH." (*Sin and Suffering*, p. 139). Overigens spreekt Lindström van 'Goddelijke pedagogiek' en dat de dichter zich niet zozeer verzet tegen de straf van God, als wel tegen de toorn: "The psalmist accepts the pedagogy, but protests against the use of wrath as the instrument." (*Sin and Suffering*, p. 143).

²²² Hossfeld & Zenger wijzen op de aanklacht in deze vraag: "So schließt die erste Strophe mit der vorwurfsvollen Frage »Und du, JHWH, bis wie lange noch...?«, die den ganzen Abschnitt rückwirkend zur Klage bzw. Anklage macht." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 69). Ook Lindström (zie §2.3 en *Suffering and Sin*, p. 460) en Brueggemann (zie §2.5, *Theology of the Old Testament*, p. 319, 320) wijzen op de aanklacht in de "Hoe lang nog-vraag" (zie ook Psalm 13).

²²³ Er is hier sprake van een zogenaamde "Beweggründe" die ik in tegenstelling tot het volgende vers niet als *Ich-Klage* tel omdat hier meer sprake is van "generelle Aussage und ... rhetorische Frage" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 70). Dit in tegenstelling tot het volgende vers waarin wel weer duidelijk sprake is van een *Ich-Klage*.

²²⁴ Er is hier sprake van een ellips ("Mijn oog is verzwakt"), zodat ik 2 *Ich-Klagen* tel.

²²⁵ Hossfeld & Zenger spreken hier van "Erhörungsgewissheit" en verklaren deze wending als volgt: "Die Dynamik seines Gebets hat ihn zu der Gewissheit geführt, dass JHWH sich auf seine Seite gestellt hat." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 71).

Psalm 7

1.	Een klaaglied van David, dat hij de HERE gezongen heeft om de woorden van de Benjaminit Kus.	
2.	HERE, mijn God, bij U schuil ik, verlos mij van al mijn vervolgers en red mij,	2
3.	opdat hij niet als een leeuw mij verscheure, wegslepe, zonder dat iemand redt. ²²⁶	3
4.	HERE, mijn God, indien ik dàt gedaan heb, ²²⁷ indien er onrecht kleeft aan mijn handen,	1
5.	indien ik hem kwaad gedaan heb, die vrede met mij had, – ja, ik heb hem gered, die mij zonder oorzaak benauwde –	1
6.	dan moge de vijand mij vervolgen en achterhalen, ²²⁸ en mijn leven ter aarde vertreden, en mijn ziel nederwerpen in het stof. <i>sela</i>	
7.	Sta op, HERE, in uw toorn, ²²⁹ verhef U tegen de woede van hen die mij benauwen, waak op tot mijn hulp, ²³⁰ Gij, die het recht verordent.	3 1
8.	Dan moge de vergadering der natiën U omringen, ²³¹ keer weder boven haar naar den hoge.	
9.	De HERE richt de volken. Doe mij recht, HERE, naar mijn gerechtigheid, en naar mijn onschuld, die bij mij is.	
10.	Laat de boosheid der goddelozen een einde nemen, maar bevestig Gij de rechtvaardige, Gij, die hart en nieren toetst, ²³² rechtvaardige God.	1 2
11.	Mijn schild is bij God, die de oprechten van hart verlost;	2
12.	God is een rechtvaardig Rechter en een God, die te allen dage toort. ²³³	2
13.	Bekeert iemand zich niet, dan wet Hij zijn zwaard, ²³⁴	2

²²⁶ Hier is ook te denken aan een *Ich-Klage*, maar ik vat de uitspraak op als een verwijt van de dichter dat er niemand is die redt, waardoor er sprake is van een *Feind-Klage*. Hossfeld & Zenger vertalen ook in die richting: “keiner ist da, der mich rettet.” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 73).

²²⁷ Er is hier spraken van een “Unschuldsbeteuerung”: “Der Beter spricht eine Selbstverfluchung aus für den Fall der unterstellten Tat.” (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 75). Daardoor tel ik in de verzen 4-6 geen *Feind-Klage*, m.u.v. van 5bB waar de vijand agressie verweten wordt.

²²⁸ Hier is geen sprake van *Feind-Klagen*, maar van consequenties wanneer de dichter wel schuldig zou zijn.

²²⁹ Zoals de dichters elders een beroep doen op de goedertierenheid en gerechtigheid van God, zo beroept de dichter zich hier – overtuigd van eigen onschuld – op de toorn van God in het vertrouwen dat God hem recht zal doen.

²³⁰ Hossfeld & Zenger vertalen hier אֱלֹהֵי with “du mein Gott!” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 73), zodat ik een extra uiting van vertrouwen tel.

²³¹ Hier is een sprake van een “Gerichtsversammlung ... für Rechtsfälle der ganzen Welt (deshalb die umgebende Schar der Völker).” (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 75), zodat ik geen *Feind-Klage* tel.

²³² Hossfeld & Zenger geven aan dat de dichter hier God tekent in overeenstemming met de wijsheidsliteratuur (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 76), maar in de context van de Psalm is er mijns inziens duidelijk sprake van een uiting van vertrouwen.

²³³ Ook Brueggemann & Bellinger geven aan dat de dichter hier vertrouwt op een ingrijpen van God tegenover de vijanden: “The judge will give verdicts concerning ‘the wicked’ (those who are adversaries to the speaker) and the ‘righteous’ (the speaker).” (*Psalms*, p. 56).

²³⁴ Ik volg hier Hossfeld & Zenger die dit vers niet op God betrekken, maar op de vijand: “Wenn der Frevler sein Schwert wieder schärft, seinen Bogen spannt und zielt,” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 73).

	spant zijn boog en legt aan,	
14.	Hij richt op hem zijn dodelijke wapenen, ²³⁵ maakt zijn pijlen tot brandende schichten.	2
15.	Zie, wie met ongerechtigheid bevrucht werd, is zwanger van onheil en baart leugen.	3
16.	Hij delft een kuil en graaft die uit, maar valt zelf in de groeve die hij maakte.	3 1
17.	Het onheil dat hij stichtte, keert weder op zijn hoofd, en zijn geweld komt neder op zijn schedel.	2 2
18.	Ik zal de HERE loven naar zijn gerechtigheid, ²³⁶ en de naam des Heren, des Allerhoogsten, psalmzingen.	4

<i>Ich-Klage</i>	0	
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	16	43%
<i>Gott-Klage</i>	0	
vertrouwen, lof en dank	21	57%

²³⁵ Hossfeld & Zenger vertalen "dann rüstet er tödliche Waffen gegen sich selbst, bereitet sich glühende Pfeile. Ze geven daarbij de volgende argumentatie: „:14 Hält fest, dass JHWH damit die Aufrüstung zum Bumerang für den Frevler macht.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 73 en 76). Ik tel hier dan ook geen *Feind-Klagen*, maar uitingen van vertrouwen.

²³⁶ De gerechtigheid van God wordt nadrukkelijk genoemd, evenals de titel 'Allerhoogste' zodat ik 4 uitingen van lof tel.

Psalm 9/10

1.	Voor de koorleider. Op de wijze van: De dood van de zoon. Een psalm van David.	
2.	Ik zal U loven, HERE, met mijn ganse hart, ik wil al uw wonderen verhalen;	2
3.	in U wil ik mij verheugen en juichen, uw naam psalmzingen, o Allerhoogste,	4
4.	nu mijn vijanden terugdeinzen, ²³⁷ struikelen en vergaan voor uw aangezicht.	3
5.	Want mijn pleitzaak en mijn geding hebt Gij berecht, ²³⁸ als rechtvaardig rechter de rechterstoel bestegen.	2
6.	Gij hebt de volken gedreigd, de goddelozen te gronde gericht, hun naam hebt Gij uitgewist voor altoos en immer;	3
7.	de vijanden zijn weg – eeuwige puinhopen –, ²³⁹ want steden hebt Gij verwoest, zelfs hun gedachtenis is vergaan.	4
8.	Maar de HERE zetelt voor eeuwig, ²⁴⁰ zijn rechterstoel heeft Hij ten gerichte gezet;	2
9.	ja, Hij oordeelt de wereld in gerechtigheid, Hij richt de natiën in rechtmatigheid.	2
10.	Daarom is de HERE een burcht voor de verdrukte, ²⁴¹ een burcht in tijden van nood.	2 2
11.	Daarom vertrouwen op U wie uw naam kennen, want Gij hebt nooit verlaten wie U zoeken, o HERE.	2
12.	Psalmzingt de HERE, die op Sion woont, ²⁴² verkondigt onder de volken zijn daden;	
13.	Want Hij, die de bloedschuld wreekt, gedenkt hunner, ²⁴³ het geroep der ellendigen vergeet Hij niet.	3
14.	Wees mij genadig, HERE; zie mijn ellende, door mijn haters mij berokkend, Gij, die mij opheft ²⁴⁴ uit de poorten des doods,	2 1 1

²³⁷ De NBG-51 vertaalt in het heden zodat er sprake is van een uiting van dank. Hossfeld & Zenger spreken hier van een "Zukunftsansage" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 81) zodat er sprake is van een uiting van vertrouwen. Beide vallen in mijn definitie in dezelfde categorie.

²³⁸ Hossfeld & Zenger lezen hier uiting van vertrouwen op grond van Gods daden in het verleden, die in vers 8-10 overgaat naar het heden en de toekomst (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 81).

²³⁹ Hossfeld & Zenger vertalen met „Die Feinde sind dahin, zerschlagen für immer.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 83), gezien het parallelisme met 7b tel ik 7a als 1 uiting van dank.

²⁴⁰ Hossfeld & Zenger lezen hier een uiting van vertrouwen: „Mit der Festigkeit der göttlichen Herrschaft verbinden sich die Hoffnung auf das universale Gericht über die Völker.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 86).

²⁴¹ De dichter spreekt hier niet zomaar in algemene zin over de 'arme' en 'verdrukte', maar zoals Hossfeld & Zenger bij vers 11 opmerken "Der Beter ordnet sich hier in die Gruppe der Armen ein" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 86), zodat ik 2 *Ich-Klagen* tel. Brueggemann & Bellinger merken op dat "A crisis lies behind the text, and the nature of the crisis is best understood as that of social oppression within the faith community." (*Psalms*, p. 63).

²⁴² Aangezien de dichter hier het volk oproept om God te loven tel ik deze verzen zelf niet als uitingen van lof.

²⁴³ Hossfeld & Zenger vertalen met „Denn er, der jede Blutschuld rächt, denkt an die Armen, und ihren Notschrei vergisst er nicht.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 83), zodat ik 2 maal een *Ich-Klage* tel en 3 maal een uiting van vertrouwen.

²⁴⁴ Hossfeld & Zenger vertalen hier een aanroep in de *imperativus* ("Führ mich herauf von den Pforten des Todes" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 84) terwijl de MT een participium heeft (קָרַמְתִּי). De NRSV die door Brueggemann & Bellinger gebruikt wordt, vertaalt met "you are the one who lifts me up from the gates of death." (*Psalms*, p. 62). Ik wijk hier af van Hossfeld & Zenger en tel een uiting van vertrouwen.

15.	opdat ik verhaal al uw roemrijke daden, ²⁴⁵ in de poorten der dochter van Sion juiche over uw heil.	2
16.	De volken zijn verzonken in de kuil die zij dolven; ²⁴⁶ in het net dat zij verborgen, raakte hun voet verward.	2 2
17.	De HERE deed Zich kennen, Hij handhaafde het recht; in het werk van zijn handen is de goddeloze verstrikt. <i>higgajon</i> , ²⁴⁷ <i>sela</i>	3
18.	De goddelozen keren om naar het dodenrijk, al de volken die God vergeten.	1 1
19.	Want niet voorgoed blijft de arme vergeten, niet voor immer gaat de hoop der ootmoedigen teloor.	2
20.	Sta op, HERE, laat de sterveling niet zegepralen, ²⁴⁸ laat de volken voor uw aanschijn gericht worden.	
21.	Jaag hun schrik aan, HERE, zodat de volken erkennen, dat zij stervelingen zijn. ²⁴⁹ <i>sela</i>	1
10:1	Waarom, HERE, staat Gij van verre, ²⁵⁰ verbergt Gij U in tijden van nood?	2
2.	Over de trots van de goddeloze is de ellendige ontstoken – laat hen verstrikt worden in de boze plannen die zij bedacht hebben.	2 1
3.	De goddeloze immers roemt naar hartelust, de woekeraar spreekt zegenwensen, ²⁵¹ hij versmaadt de HERE. ²⁵²	3
4.	De goddeloze met zijn neus in de hoogte (denkt): Hij vraagt geen rekenschap; al zijn gedachten zijn: Er is geen God.	2
5.	Zijn wegen zijn voorspoedig te allen tijde. ²⁵³ Uw gerichten zijn hem te hoog, ²⁵⁴ hij blaast tegen allen die hem benauwen;	3
6.	hij zegt in zijn hart: Ik zal niet wankelen, ik, die van geslacht tot geslacht niet in ramspoed zal raken.	2
7.	Zijn mond is vervuld van vloek en bedrog en verdrukking, onder zijn tong zijn ongerechtigheid en onheil,	2
8.	hij ligt in hinderlaag bij de gehuchten,	3

²⁴⁵ Ik interpreteer dit vers als een lofgelofte en tel daarom uitingen van vertrouwen, lof en dank. Hossfeld & Zenger geven aan dat "Der Beter ... motiviert seine dringende Errettung mit dem öffentlichen JHWH-Lob" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 86, 87).

²⁴⁶ Hossfeld & Zenger spreken hier van een "Rückblick" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 87), zodat er sprake kan zijn van een uiting van dank of van een uiting van vertrouwen op grond van wat er in het verleden is gebeurd.

²⁴⁷ Hossfeld & Zenger vertalen met "Zwischenspiel" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 84).

²⁴⁸ Hossfeld & Zenger spreken hier van „Allgemeine Bitten“, waarbij „Der Beter redet jetzt vom schwachen und sündigen Menschen (vgl. Ps 8:5; 56:2; 66:12) und schließt darin alle Feinde ein.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 86), zodat ik hier geen aparte *Feind-Klage* tel.

²⁴⁹ Hossfeld & Zenger vertalen hier met „Erkennen sollen die Völker: Sie sind nur Menschen.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 84), zodat ik een uiting van vertrouwen tel.

²⁵⁰ Hier is duidelijk sprake van een *Gott-Klage*. Zowel Hossfeld & Zenger ("Die anklagende Frage bestimmt den Klagecharakter des nachfolgenden Textes. Die JHWH-Ferne schafft ein Vakuum zugunsten des Wirkens der Feinde." *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 87) als Brueggemann & Bellinger ("What make this divine absence so pressing is the oppression of the wicked." *Psalms*, p. 66) verbinden de *Gott-Klage* met de volgende *Feind-Klage*.

²⁵¹ De zegenwensen worden hier de vijand juist verweten ("er lästert und verachtet den Herrn", Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 84) zodat ik een extra *Feind-Klage* tel.

²⁵² Ook al is God hier strikt genomen het object van de actie van de goddeloze, tel ik toch *Feind-Klagen* omdat de dichter zijn vijanden aanklaagt om hun goddeloos gedrag waar hij zelf de dupe van is.

²⁵³ Hier klaagt de dichter de vijand aan omdat het hem goed lijkt te gaan ondanks zijn goddeloosheid.

²⁵⁴ Hossfeld & Zenger vertalen met „Hoch droben und fern von sich wähnt er deine Gerichte.“ *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 86).

	in het verborgene doodt hij de onschuldige. Zijn ogen bespieden de zwakke,	
9.	hij loert in het verborgene als een leeuw in de struiken; hij loert om de ellendige te vangen, hij vangt de ellendige, hem trekkend in zijn net.	4
10.	Hij bukt, duikt ineen, en de zwakken vallen in zijn sterke klauwen.	3
11.	Hij zegt in zijn hart: God vergeet het, Hij verbergt zijn aangezicht, Hij ziet het in eeuwigheid niet. ²⁵⁵	3
12.	Sta op, HERE! o God, hef uw hand op, vergeet de ellendigen niet.	
13.	Waarom smaadt de goddeloze God, ²⁵⁶ spreekt hij in zijn hart: Gij vraagt geen rekenschap.	2
14.	Gij ziet het, want Gij aanschouwt moeite en verdriet, om het in uw hand te leggen. ²⁵⁷ Op U verlaat zich de zwakke, voor de wees zijt Gij een helper.	4
15.	Verbreek de arm van de goddeloze en boze, straf zijn goddeloosheid, totdat Gij ze niet meer vindt.	
16.	De HERE is Koning, eeuwig en altoos. De volken zijn vergaan uit zijn land. ²⁵⁸	2
17.	De begeerte der ootmoedigen hebt Gij, HERE, gehoord: Gij sterkt hun hart, uw oor merkt op,	3
18.	om recht te doen de wees en de verdrukte, zodat nooit meer een aards sterveling schrik aanjaagt. ²⁵⁹	2

<i>Ich-Klage</i>	5	5%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	33	36%
<i>Gott-Klage</i>	2	2%
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	51	56%

²⁵⁵ Net als in Ps. 10:4 tel ik hier de geciteerde uitspraken van de vijand als *Feind-Klage*.

²⁵⁶ Volgens mijn definitie is er sprake van een *Feind-Klage*, maar in deze uitspraak over de vijand kan ook een impliciete *Gott-Klage* gehoord worden: “:13 kritisiert die Langmut JHWHs gegenüber dem Frevler.” (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 88).

²⁵⁷ Hossfeld & Zenger vertalen alleen met: „denn du schaust auf Unheil und Kummer (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 85)

²⁵⁸ Hossfeld & Zenger vertalen met: „in seinem Land gehen die Heiden zugrunde.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 85).

²⁵⁹ Hossfeld & Zenger vertalen met: „Kein Mensch mehr verbreite Schrecken im Land.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 85).

Psalm 13

1.	Voor de koorleider. Een psalm van David.	
2.	Hoelang, HERE? Zult Gij mij voortdurend vergeten? ²⁶⁰ Hoelang zult Gij uw aangezicht voor mij verbergen?	2
3.	Hoelang zal ik plannen koesteren in mijn ziel, ²⁶¹ kommer hebben in mijn hart, dag aan dag? Hoelang zal mijn vijand zich boven mij verheffen?	2 1
4.	Aanschouw toch, antwoord mij, HERE, mijn God! Verlicht mijn ogen, opdat ik niet inslape ten dode, ²⁶²	1 1
5.	opdat mijn vijand niet zegge: Ik heb hem overmocht; opdat mijn tegenstanders niet juichen, wanneer ik wankel.	2 1
6.	Ik echter vertrouw op uw goedertierenheid, over uw verlossing juicht mijn hart. ²⁶³ Ik wil de HERE zingen, omdat Hij mij heeft welgedaan.	4

<i>Ich-Klage</i>	4	29%
schuldbelijdenis	0	
<i>Feind-Klage</i>	3	21%
<i>Gott-Klage</i>	2	14%
vertrouwen, lof en dank	5	36%

²⁶⁰ Hossfeld & Zenger vertalen met "Wie lange noch, Herr, vergisst du mich ganz? Wie lange noch verbirgst du dein Gesicht vor mir?" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 97), waarbij er duidelijk sprake is van een *Gott-Klage*. Brueggemann & Bellinger verwoorden dit als volgt: "The statement of the fourfold protest includes an accusation against YHWH, who had forgotten and hidden from the speaker; such forgetting and hiding amounts to a violation of YHWH's promised attentive fidelity to Israelites." (*Psalms*, p. 76).

²⁶¹ Het parallelisme met vers 3b maakt duidelijk dat het gaat om piekeren, zodat ik een *Ich-Klage* tel.

²⁶² Hossfeld & Zenger vertalen met "damit ich nicht entslape und sterbe" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 97), maar omdat er maar 1 werkwoord wordt gebruikt, tel ik maar 1 *Ich-Klage*.

²⁶³ Hossfeld & Zenger vertalen ook geen *jussivus*, maar "mein Herz soll über diene Hilfe frohlocken." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 97).

Psalm 17

1.	Een gebed van David. Hoor, HERE, naar een rechtvaardige zaak, sla acht op mijn smeking; leen het oor aan mijn gebed, gesproken met onbedrieglijke lippen.	
2.	Laat het oordeel over mij van uw aangezicht uitgaan; ²⁶⁴ uw ogen schouwen wat recht is.	2
3.	Toetst Gij mijn hart, onderzoekt Gij des nachts, ²⁶⁵ beproeft Gij mij, Gij vindt niets; wat ik ook bedenken, mijn mond overtreedt niet.	
4.	Wat betreft daden van mensen, naar het woord uwer lippen heb ik mij gewacht voor de paden van de geweldenaar; ²⁶⁶	
5.	mijn treden hielden uw spoor, mijn schreden wankelden niet.	
6.	Ik roep U aan, omdat Gij, o God, mij antwoordt; ²⁶⁷ neig uw oor tot mij, hoor naar mijn woord.	
7.	Maak uw gunstbewijzen wonderbaar, Verlosser van hen die voor tegenstanders schuilen bij uw rechterhand.	2
8.	Bewaar mij als de appel van het oog, ²⁶⁸ berg mij, in de schaduw van uw vleugelen,	2
9.	voor de goddelozen die mij overweldigen, voor mijn doodsvijanden die mij omsingelen.	2
10.	Zij sluiten hun vette (hart) toe, met hun mond spreken zij hovaardig;	2
11.	zij omringen ons thans, waar wij ook gaan, hun oogmerk is ons ter aarde te werpen.	2
12.	Hij gelijkt op een leeuw die begeert te verscheuren, en op een jonge leeuw, in een schuilhoek gedoken.	2
13.	Sta op, HERE, treed hem tegemoet, doe hem bukken, red met uw zwaard mijn leven van de goddeloze,	
14.	met uw hand, HERE, van de mannen, van de wereldse mannen, wier deel in dit leven is, en vul hun binnenste met wat Gij voor hen hebt weggelegd, zodat hun zonen er nog zat van zijn, die wat hun rest, aan hun kinderen nalaten.	1
15.	Maar ik zal in gerechtigheid uw aangezicht aanschouwen, en bij het ontwaken mij verzadigen met uw beeld.	2

²⁶⁴ Aangezien de dichter in deze Psalm nadrukkelijk zijn eigen onschuld stelt tegenover de schuld van de tegenstanders, typeer ik vers 2 als uitingen van vertrouwen omdat de dichter ervan uitgaat dat Gods aangezicht en Zijn ogen hem gunstig zullen aanzien.

²⁶⁵ Hier volgt een belijdenis van onschuld, zodat ik geen uitingen van vertrouwen tel.

²⁶⁶ Hier is geen sprake van een *Feind-Klage*, maar de dichter verklaart zijn eigen onschuld. Hossfeld & Zenger vertalen met: "trotz allem, was die Menschen auch treiben; ich halte mich an das Wort deiner Lippen." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 114).

²⁶⁷ Hossfeld & Zenger vertalen hier met "Ich rufe dich an, denn du, Gott, erhörst mich." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 115) zodat ik geen uiting van vertrouwen tel.

²⁶⁸ Er is hier sprake van "ein weitverbreitetes Schutzbild" (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 117), zodat ik uitingen van vertrouwen tel.

<i>Ich-Klage</i>	0	
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	9	53%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	8	47%

Psalm 22

1.	Voor de koorleider. Op de wijze van: De hinde van de dageraad. Een psalm van David.	
2.	Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten, verre zijnde van mijn verlossing, bij de woorden van mijn jammerklacht? ²⁶⁹	2 3
3.	Mijn God, ik roep des daags, en Gij antwoordt niet, en des nachts, ²⁷⁰ en ik kom niet tot stilte.	1 1 2
4.	Nochtans zijt Gij de Heilige, die troont op de lofzangen Israëls. ²⁷¹	1
5.	Op U hebben onze vaderen vertrouwd, zij hebben vertrouwd, en Gij deed hen ontkomen;	1
6.	tot U hebben zij geroepen en zij werden gered, op U hebben zij vertrouwd en zij zijn niet beschaamd.	2
7.	Maar ik ben een worm en geen man, een smaad voor de mensen en veracht door het volk.	4
8.	Allen die mij zien, bespotten mij, zij steken de lip uit, zij schudden het hoofd. ²⁷²	3
9.	Wentel het op de Here – laat die hem verlossen, hem redden, Hij heeft immers welgevallen aan hem! ²⁷³	4
10.	Gij toch hebt mij uit de moederschoot getogen, ²⁷⁴ Gij deedt mij vertrouwend rusten aan de borst van mijn moeder;	2
11.	aan U werd ik overgegeven bij mijn geboorte, van de moederschoot af zijt Gij mijn God.	2
12.	Wees dan niet verre van mij, want nabij is de nood, en er is geen helper. ²⁷⁵	2
13.	Vele stieren hebben mij omringd, buffels van Basan hebben mij omsingeld;	2
14.	zij sperren hun muil tegen mij open – een verscheurende, brullende leeuw.	2
15.	Als water ben ik uitgestort en al mijn beenderen zijn ontwricht; mijn hart is geworden als was, het is gesmolten in mijn binnenste;	4
16.	verdroogd als een scherf is mijn kracht,	2

²⁶⁹ Omdat hier sprake is van een ellips tel ik ook vers 2c als afzonderlijke *Gott-Klage*.

²⁷⁰ "Ik roep des daags en des nachts" reken ik als 1 *Ich-Klage* omdat daarmee het lijden getekend wordt als ononderbroken roepen.

²⁷¹ Hossfeld & Zenger spreken bij vers 4-6 van een "Vertrauensbekenntnis der Gemeinde" en bij vers 10-11 van een "Vertrauensbekenntnis des Beters" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 149). Brueggemann & Bellinger interpreteren deze verzen vooral als overredingsstrategie om God tot ingrijpen te bewegen: "the motivation draws YHWH into the trouble and states in demanding ways that YHWH is implicated in the crisis and is required by previous commitments to act for the well-being of the speaker." (*Psalms*, p. 115). Ik volg Hossfeld & Zenger en tel uitingen van vertrouwen omdat er sprake is van positieve uitingen over God, maar het sterke contrast dat de dichter tekent met zijn huidige situatie doet inderdaad een sterk appèl op God.

²⁷² Hossfeld & Zenger leggen deze uitdrukking uit als "sie reißen das Maul auf (Ps 35:21; Ijob 16:10) und schütteln den Kopf zum Zeichen der Distanzierung (Klgl 2:15; Ijob 16:4)." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 149).

²⁷³ De tegenstanders spotten met de dichter of trekken zijn betrekking op God in twijfel. In beide gevallen klaagt de dichter hen aan door God duidelijk te maken hoe moeilijk zijn tegenstanders het hem maken.

²⁷⁴ Net als bij vers 4-6 wordt hier teruggesproken op het verleden in de vorm van een uiting van vertrouwen.

²⁷⁵ Er kan hier gesproken worden van een *Ich-Klage*, maar omdat de dichter zichzelf hier object noemt van de naderend nood en het uitblijven van hulp door anderen, kies ik voor een *Feind-Klage*. Er kan ook gedacht worden aan een impliciete *Gott-Klage* maar dat is niet noodzakelijk: "die Bedrängnis ist nahe, und außer Gott gibt es keinen, der helfen kann (vgl. Ps 18:42)." (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 149).

	mijn tong kleeft aan mijn gehemelte; in het stof des doods legt Gij mij neer. ²⁷⁶	1
17.	Want honden hebben mij omringd, een bende boosdoeners heeft mij omsingeld, die mijn handen en voeten doorboren.	3
18.	Al mijn beenderen kan ik tellen; ²⁷⁷ zij kijken toe, zij zien met leedvermaak naar mij.	1 2
19.	Zij verdelen mijn klederen onder elkander en werpen het lot over mijn gewaad.	2
20.	Maar Gij, Here, wees niet verre; mijn sterkte, ²⁷⁸ haast U mij ter hulpe.	1
21.	Red van het zwaard mijn ziel, mijn eenzame, van het geweld van de hond.	2
22.	Verlos mij uit de muil van de leeuw, en van de horens der woudossen. Gij hebt mij geantwoord! ²⁷⁹	2
23.	Ik zal uw naam aan mijn broeders verkondigen, in het midden der gemeente zal ik U lofzingen.	2
24.	Gij, die de Here vreest, looft Hem, ²⁸⁰ verheerlijkt Hem, gij ganse nageslacht van Jakob, en hebt ontzag voor Hem, gij ganse nageslacht van Israël.	
25.	Want Hij heeft niet veracht noch versmaad de ellende van de ellendige, ²⁸¹ en zijn aangezicht niet voor hem verborgen, maar Hij heeft gehoord, toen hij tot Hem riep.	3
26.	Van U komt mijn lof in een grote gemeente, mijn geloften zal ik betalen in de tegenwoordigheid van wie Hem vrezen.	2
27.	De ootmoedigen zullen eten en verzadigd worden, wie de HERE zoeken, zullen Hem loven, uw hart leve op, voor immer. ²⁸²	3
28.	Alle einden der aarde zullen het gedenken ²⁸³	3

²⁷⁶ Midden tussen de *Feind-Klagen* en *Ich-Klagen* staat opeens een *Gott-Klage* waarvan Hossfeld & Zenger opmerken: "Und hinter all den Bedrohungen steht Gott, der den Beter in den Todesstaub legt." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 150).

²⁷⁷ Hossfeld & Zenger vertalen met "Man kann all meine Knochen zählen." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 147) waarbij echter ook sprake is van een *Ich-Klage* omdat de situatie van de dichter centraal staat.

²⁷⁸ Hossfeld & Zenger benadrukken hier het hoe de dichter 'vasthoudt' aan God: "Singulär ist die Anrede mit »meine Stärke«, die wiederum wie »meine Hilfe« in :2 das wahre Wesen JHWHs festhält und gegen alle Verdunkelung durchträgt." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 150).

²⁷⁹ Hossfeld & Zenger vertalen hier met "vor den Hörnern der Büffel rette mich Armen!" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 147). Er is hier sprake van een ingewikkelde tekstkritische kwestie waar ik in het kader van deze scriptie niet verder op kan ingaan. De commentaren maken hier verschillende keuzes, zie ook P. Beentjes, "U hebt mij antwoord gegeven.", in M. Poorthuis (ed.) *Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten: een interdisciplinaire bundel over psalm 22*, Baarn: Ten Have, 1997, p. 44-50. Ik kies er hier voor om geen keuze te maken en dus geen uiting van vertrouwen te tellen.

²⁸⁰ Ik heb ervoor gekozen om de oproep om God te loven niet als een uiting van lof mee te tellen, maar alleen de daadwerkelijke uitingen van lof en dank, zie ook Psalm 9:12.

²⁸¹ Het ligt voor de hand om aan te nemen dat de dichter in dit danklied doelt op zijn eigen ellende, maar omdat de ellende blijkbaar voorbij is, tel ik hier geen *Ich-Klage*.

²⁸² Hossfeld & Zenger vertalen met "Aufleben soll euer Herz für immer." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 147), zodat ik een uiting van vertrouwen tel.

²⁸³ Hossfeld & Zenger typeren vers 28-32 als "Das endzeitliche Lob" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 151) en in mijn definitie kunnen deze verzen zowel als uitingen van vertrouwen en als uitingen van lof worden opgevat.

	en zich tot de HERE bekeren; alle geslachten der volken zullen zich nederbuigen voor uw aangezicht.	
29.	Want het koninkrijk is des HEREN, Hij is heerser over de volken.	2
30.	Alle welgedanen der aarde eten en aanbidden; voor Hem knielen allen die in het stof nederdalen, en wie zijn ziel niet in leven kan houden. ²⁸⁴	3
31.	Het nakroost zal Hem dienen, er zal van de Here verteld worden aan het komende geslacht;	2
32.	zij zullen zijn gerechtigheid verkondigen aan het volk dat geboren zal worden, omdat Hij het gedaan heeft.	2

<i>Ich-Klage</i>	13	17%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	24	32%
<i>Gott-Klage</i>	5	7%
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	34	45%

²⁸⁴ Omdat er sprake is van een ellips tel ik 3 uitingen van vertrouwen.

Psalm 25

1.	Van David. Tot U, HERE, hef ik mijn ziel op;	
2.	mijn God, op U vertrouw ik; laat mij niet beschaamd worden, ²⁸⁵ laten mijn vijanden niet over mij juichen.	2
3.	Ja, allen die U verwachten, worden niet beschaamd, ²⁸⁶ beschaamd worden wie trouweloos handelen zonder oorzaak.	2 1
4.	HERE, maak mij uw wegen bekend, leer mij uw paden,	
5.	leid mij in uw waarheid en leer mij, want Gij zijt de God mijns heils, U verwacht ik de ganse dag.	2
6.	Gedenk uw barmhartigheid, HERE, en uw gunstbewijzen, want die zijn van eeuwigheid; ²⁸⁷	2
7.	gedenk niet de zonden van mijn jeugd, noch mijn overtredingen, gedenk mijner naar uw goedertierenheid, om uwer goedheid wil, HERE.	2 2
8.	Goed en waarachtig is de HERE; ²⁸⁸ daarom onderwijst Hij de zondaars aangaande de weg.	3
9.	Ootmoedigen doet Hij wandelen in het recht, en Hij leert ootmoedigen zijn weg.	2
10.	Alle paden des HEREN zijn goedertierenheid en trouw voor wie zijn verbond en zijn getuigenissen bewaren.	2
11.	Om uws naams wil, HERE, vergeef mij mijn ongerechtigheid, want die is groot.	1 1
12.	Wie is de man die de HERE vreest? Hij onderwijst hem aangaande de weg die hij moet kiezen.	1
13.	Hij zelf zal in voorspoed vertoeven, en zijn nageslacht zal het land beërven.	2
14.	Des HEREN vertrouwelijke omgang is met wie Hem vrezen, en zijn verbond maakt Hij hun bekend.	2
15.	Mijn ogen zijn bestendig op de HERE, want Hij voert mijn voeten uit het net.	2
16.	Wend U tot mij en wees mij genadig, want eenzaam ben ik en ellendig.	2
17.	De benauwdheden mijns harten hebben zich uitgebreid, voer mij uit mijn angsten.	2
18.	Zie op mijn ellende en mijn moeite, en vergeef al mijn zonden.	2 1
19.	Zie, hoe talrijk zijn mijn vijanden, en met welk een boosaardige haat haten zij mij.	2
20.	Bewaar toch mijn ziel en red mij; laat mij niet beschaamd worden, want bij U schuil ik.	1
21.	Vroomheid en oprechtheid mogen mij behoeden, want U verwacht ik.	1

²⁸⁵ Hossfeld & Zenger vertalen hier ook met een aanroep in de *jussivus* (*Die Psalmen*, Psalm 1-50, p. 162).

²⁸⁶ Hossfeld & Zenger spreken hier van een "antithetischen weisheitlichen Lehrsatzes" (*Die Psalmen*, Psalm 1-50, p. 165), maar volgens mijn definities is er sprake van uitingen van vertrouwen en een *Feind-Klage*.

²⁸⁷ Ik tel hier geen extra uiting van vertrouwen, omdat "van eeuwigheid" een kwalificatie is van "uw bramhartigheid" en "uw gunstbewijzen".

²⁸⁸ Vers 8-10 kan als wijsheidsliteratuur gelezen worden, maar in de context van de Psalm waarin de dichter ootmoedig zijn zonden belijdt, lees ik uitingen van vertrouwen waar de dichter zichzelf moed mee inspreekt en tegelijk een appèl op God doet om hem een (uit)weg te wijzen.

22.	O God, verlos Israël uit al zijn benauwdheden. ²⁸⁹	
-----	--	--

<i>Ich-Klage</i>	6	15%
<i>schuldbelijdenis</i>	4	10%
<i>Feind-Klage</i>	3	8%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	27	68%

²⁸⁹ Hier gaat het niet zozeer om een Ich-Klage maar “Mit der sekundären Bitte für Israel wird das Bittgebet des Armen kollektivierte. Sie trägt explizit die Israelperspektive des Volksklageliedes ein (vgl. 44:27; 130:8 – und Ps. 34:23).“ (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 166).

Psalm 26

1.	Van David. Doe mij recht, HERE, want ik heb in onschuld gewandeld, ²⁹⁰ op de HERE heb ik vertrouwd zonder te wankelen.	1
2.	Toets mij, HERE, en beproef mij, keur mijn nieren en mijn hart.	
3.	Want uw goedertierenheid houd ik voor ogen, en ik wandel in uw waarheid.	2
4.	Bij de valsaards zit ik niet neer, ²⁹¹ met de huichelaars ga ik niet om;	
5.	ik haat het gezelschap der boosdoeners, en bij de goddelozen zit ik niet neer.	
6.	Ik was mijn handen in onschuld, en maak de omgang om uw altaar, o HERE,	
7.	terwijl ik luide een loflied doe horen, en al uw wonderen vertel.	2
8.	HERE, ik heb lief de stede van uw huis, de woonplaats van uw heerlijkheid. ²⁹²	2
9.	Raap mijn ziel niet weg ²⁹³ met de zondaars, noch mijn leven met hen die bloed vergieten,	1
10.	aan wier handen misdaad kleeft, en wier rechterhand vol is van geschenken. ²⁹⁴	2
11.	Ik echter wandel in onschuld – verlos mij en wees mij genadig.	
12.	Mijn voet staat op effen baan – ²⁹⁵ in de samenkomsten zal ik de HERE prijzen.	1

Ich-Klage	0	
schuldbelijdenis	0	
Feind-Klage	3	27%
Gott-Klage	0	
vertrouwen, lof en dank	8	73%

²⁹⁰ Het is de vraag in hoeverre hier vooral sprake is van een onschuldverklaring of dat er sprake is van uitingen van vertrouwen (althoewel het een het ander niet uitsluit). Ik volg Hossfeld & Zenger die kiezen voor de laatste interpretatie ("Die Stichwortbezug zwischen :1a («ich bin in Lauterkeit gewandelt») und :3b («ich bin in deiner Treue gewandelt») unterstreicht: Der Beter weiß sich und sein Tun voll von Gottes »Güte und Treue« (Ex 34:6; Ps 25:5,10) umfassen." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 169). Brueggemann & Bellinger benadrukken meer de onschuldverklaring: „such a life of faithful living becomes the motivation for the plea that God test that life and as a result of the test bring justice to this faithful covenant partner." (*Psalms*, p. 135). Ik heb er voor gekozen om 1c te interpreteren als uiting van onschuld en 1de als uiting van vertrouwen.

²⁹¹ Vers 4-7 bevatten een duidelijke "Unschuldsbekenntnis" (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 169) waarin het contrast met de tegenstanders benoemd wordt.

²⁹² Omdat er sprake is van een ellips tel ik hier twee uitingen van lof.

²⁹³ Net als in Psalm 27:9 en 28:3 kan hier een impliciete *Gott-Klage* gelezen worden, maar volgens mijn definitie is er sprake van een aanroep. Ook Hossfeld & Zenger ("... erbittet der Beter, dass er bei der Durchsetzung der gerechten Lebensordnung durch das göttliche Gericht nicht zugleich mit den Bösen Schaden erleiden muss." *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 170) en Brueggemann & Bellinger ("The petitioner fears being counted among the wicked and thus being swept away." *Psalms*, p. 136.) spreken niet van aanklagen.

²⁹⁴ Bedoeld is voor omkoperij. Hossfeld & Zenger vertalen met "Ihre Rechte ist voll von Bestechung." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 168).

²⁹⁵ Net als in vers 1 is het de vraag of er in vers 12a sprake is van een uiting van vertrouwen of van een onschuldverklaring. Door de overeenkomst met vers 1 interpreteer is vers 12a als onschuldverklaring.

Psalm 27

1.	Van David. De HERE is mijn licht en mijn heil, voor wie zou ik vrezen? ²⁹⁶ De HERE is mijns levens veste, voor wie zou ik vervaard zijn?	5
2.	Toen boosdoeners op mij afkwamen om mijn vlees te eten – mijn tegenstanders en mijn vijanden – zijn zij zelf gestruikeld en gevallen. ²⁹⁷	2 2
3.	Al legert zich een leger tegen mij, mijn hart vreest niet; al verheft zich een krijg tegen mij, nochtans blijf ik vertrouwen.	2 2
4.	Eén ding heb ik van de HERE gevraagd, ²⁹⁸ dit zoek ik: te verblijven in het huis des Heren al de dagen van mijn leven, om de liefelijkheid des HEREN te aanschouwen, en om te onderzoeken in zijn tempel.	
5.	Want Hij bergt mij in zijn hut ten dage des kwaads, ²⁹⁹ Hij verbergt mij in het verborgene van zijn tent, ³⁰⁰ Hij plaatst mij hoog op een rots.	3 1
6.	En nu heft mijn hoofd zich op boven mijn vijanden rondom mij; daarom wil ik in zijn tent offeren offers met geschal, ik wil zingen, ja psalmzingen de HERE.	3 1
7.	Hoor, HERE, hoe ik luide roep, wees mij genadig en antwoord mij.	
8.	Van Uwentwege zegt mijn hart: Zoekt mijn aangezicht. ³⁰¹ Ik zoek uw aangezicht, HERE.	
9.	Verberg uw aangezicht niet voor mij, ³⁰² wijs uw knecht niet af in toorn, Gij waart mijn hulp;	2

²⁹⁶ Hossfeld & Zenger spreken van retorische vragen als uiting van vertrouwen: „Der parallel gebaute Vers 1 verbindet Bekenntnisaussagen im Stile von Ps 23:1 mit rhetorischen Fragen.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 174).

²⁹⁷ Ook hier is duidelijk sprake van uitingen van vertrouwen: “Selbst wenn die Übeltäter dem bekennenden Beter feindlich nahen wie im Krieg (vg. Ps 3:7), um sein Fleisch zu fressen, dann ist ihnen eine Niederlage sicher.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 174).

²⁹⁸ Het gebed van de dichter om in Gods nabijheid te wonen getuigt van vertrouwen, maar is als zodanig geen uiting van vertrouwen.

²⁹⁹ Het kwaad lijkt in de context van de Psalm vooral te slaan op de vijanden, zodat ik een *Feind-Klage* tel.

³⁰⁰ De imperfecta worden door Hossfeld & Zenger (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 173) en de NRSV (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 138) niet als *jussiva* vertaald, zodat er sprake is van uitingen van vertrouwen.

³⁰¹ Hossfeld & Zenger vertalen met: „Mein Herz denkt an dein Wort: »Sucht mein Angesicht!«“ zodat er sprake is van een uiting van vertrouwen.

³⁰² Zijn aangezicht verbergen, afwijzen, verwerpen en verlaten zijn als Gott-Klage op te vatten, maar in dit vers is er sprake van een gebed i.p.v. van aanklagen. Het is opvallend dat Brueggemann, met zijn opmerkzaamheid voor *counter-testimony* hier alleen spreekt van “hope that the divine salvation and protection in verses 1-6 wil come to pass in the current crisis” (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 140). Terwijl Hossfeld & Zenger opmerken dat “Die zweite Bitte deutet durch Hinweis auf den Zorn JHWHs (vgl. Ps 6:2; 102:11) eine Spannung im Verhältnis des Beters zu JHWH an.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 175).

	verwerp mij niet en verlaat mij niet, o God mijns heils.	
10.	Al hebben mijn vader en moeder mij verlaten, ³⁰³ toch neemt de HERE mij aan.	1
11.	Onderwijs mij, HERE, uw weg en leid mij op een effen pad om mijner belagers wil;	
12.	geef mij niet prijs aan de lust van mijn tegenstanders, want valse getuigen staan tegen mij op, en hij die geweld blaast.	3
13.	O, als ik niet had geloofd des HEREN goedheid te zullen zien in het land der levenden! ³⁰⁴	1
14.	Wacht op de HERE, wees sterk, ³⁰⁵ uw hart zij onversaagd; ja wacht op de HERE.	

<i>Ich-Klage</i>	0	
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	9	32%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	19	68%

³⁰³ Hossfeld & Zenger geven aan dat hier aan het overlijden van de ouders gedacht kan worden, zodat er geen sprake is van een *Feind-Klage* (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 175).

³⁰⁴ Hossfeld & Zenger spreken van een uiting van vertrouwen: "Der Beter bekennt zum Schluss im :13 sein festes Vertrauen in Gott." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 175).

³⁰⁵ Hossfeld & Zenger spreken van een „Schlussmahnung“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 175).

Psalm 28

1.	Van David. Tot U roep ik, HERE, mijn rots ; wend U niet zwijgend van mij af, ³⁰⁶ opdat ik niet , als Gij tegen mij blijft zwijgen, worde als zij die in de groeve nederdalen.	1 1
2.	Hoor naar mijn luide smekingen, als ik tot U roep om hulp, en mijn handen ophef naar uw binnenste heiligdom.	
3.	Ruk mij niet weg met de goddelozen , ³⁰⁷ noch met de bedrivers van ongerechtigheid , die met hun naasten vriendelijk spreken , terwijl boosheid in hun hart is.	2 1
4.	Geef hun naar hun handeling ³⁰⁸ en naar hun schandelijk gedrag ; geef hun naar het werk van hun handen , vergeld hun naar hun doen.	4
5.	Omdat zij niet letten op de daden des HEREN noch op het werk zijner handen , zal Hij hen afbreken en hen niet opbouwen.	2 2
6.	Geprezen zij de HERE , want Hij heeft gehoord mijn luide smekingen.	2
7.	De HERE is mijn kracht en mijn schild ; op Hem vertrouwde mijn hart en ik werd geholpen. Daarom juicht mijn hart en loof ik Hem met mijn lied.	6
8.	De HERE is hun kracht , een veste des heils is Hij voor zijn gezalfde.	2
9.	Verlos dan uw volk en zeg en uw erfdeel, ³⁰⁹ weid hen en draag hen tot in eeuwigheid.	

<i>Ich-Klage</i>	3	13%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	7	30%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	13	57%

³⁰⁶ Zowel Hossfeld & Zenger ("Eine weitere Bitte – nicht stumm zu sein – mit abhängigen Finalsätzen will JHWH zum Eingreifen drängen." *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 178) als Brueggemann & Bellinger („The plea is for a divine hearing: without it comes death." *Psalms*, p. 143) spreken hier niet van een *Gott-Klage* maar van een dringende smeekbede. In mijn definitie (zie §1.4.2) is er ook geen sprake van een *Gott-Klage*, al kan er mijns inziens wel gesproken worden van een impliciete *Gott-Klage*.

³⁰⁷ Omdat hier het dreigende lot van de dichter centraal staat, tel ik vers 3a en b als *Ich-Klagen*, terwijl er in 3cd het gedrag van de vijanden subject is.

³⁰⁸ Het gaat hier niet om een neutrale beschrijving van het gedrag, maar om een duidelijke *Feind-Klage*: "The 'work' of these evildoers dominates these verses. The enemies are obsessed with the wicked work of their hands and so do not attend to God or the covenant community." (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 144).

³⁰⁹ Aangezien hier sprake is van gebed voor het volk tel ik geen uitingen van vertrouwen ("Das Bekenntnis zu JHWHs Einsatz für Volk und König mündet in eine Bitte für das Volk...", Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 180).

Psalm 31

1.	Voor de koorleider. Een psalm van David.	
2.	Bij U, HERE, schuil ik, laat mij nimmer beschaamd worden. Doe mij ontkomen door uw gerechtigheid,	2
3.	neig uw oor tot mij, red mij haastig. Wees mij tot een beschuttende rots, ³¹⁰ tot een sterke vesting om mij te redden;	
4.	want Gij zijt mijn steenrots en mijn vesting, en om uws naams wil zult Gij mij voeren en leiden.	4
5.	Gij zult mij trekken uit het net dat men voor mij had verborgen, want Gij zijt mijn veste.	2 1
6.	In uw hand beveel ik mijn geest; Gij verlost mij, HERE, getrouwe God.	3
7.	Ik haat hen die ijdele nietigheden vereren; ik immers vertrouw op de HERE.	1 1
8.	Ik wil juichen en mij verheugen over uw goedertierenheid, daar Gij acht hebt geslagen op mijn ellende, hebt geweten van de benauwdheden mijner ziel.	4 2
9.	Gij toch hebt mij aan de vijand niet prijsgegeven, Gij hebt mijn voeten in de ruimte doen staan.	2
10.	Wees mij genadig, o HERE, want ik ben benauwd; van verdriet verkwijnt mijn oog, mijn ziel en mijn lichaam.	2
11.	Want mijn leven vergaat in kommer en mijn jaren in zuchten, mijn kracht struikelt door mijn ellende, ³¹¹ en mijn gebeente verkwijnt.	4
12.	Voor allen die mij benauwen, ben ik tot een smaad geworden, voor mijn burens allermeeft, ³¹² en voor mijn bekenden tot een schrik; wie mij op straat zien, vluchten voor mij weg.	1 4
13.	Vergeeten ben ik, uit het hart, als een dode; ik ben geworden als gebroken vaatwerk.	2
14.	Want ik hoor het gemompel van velen ³¹³ – schrik van rondom –; terwijl zij met elkander tegen mij beraadslagen, smeden zij plannen om mij het leven te benemen.	4
15.	Maar ik vertrouw op U, HERE, ik zeg: Gij zijt mijn God.	2
16.	Mijn tijden zijn in uw hand, red mij uit de hand van mijn vijanden en vervolgers.	1
17.	Doe uw aanschijn lichten over uw knecht,	2

³¹⁰ Aangezien het hier gaat om een gebed, reken ik geen uitingen van vertrouwen voor “beschuttende rots” en “sterke vesting”. In vers 4 wordt God als zodanig beleden, zodat ik daar wel uitingen van vertrouwen tel.

³¹¹ Hossfeld & Zenger vertalen met “Meine Kraft ist ermattet im Elend” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 195) en de NRSV met „my strength fails because of my misery” (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 155), zodat ik geen schuldbelijdenis tel maar een *Ich-Klage*. Hossfeld & Zenger geven aan dat de MT hier gekozen heeft voor בְּעֵלְוֵי in aansluiting op Ps. 32:2 en 5. Ik volg hun vertaling met “Im Ellend” en tel dus een *Ich-Klage* in plaats van een schuldbelijdenis.

³¹² Hossfeld & Zenger vertalen met “ein Hohn den Nachbarn, ein Schrecken den Freunden.” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 195). Ik tel hier *Ich-Klagen* omdat de dichter hier zijn „sozialen Isolierung” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 198) schildert.

³¹³ Hier gaat de *Ich-Klage* over in *Feind-Klage*: “Ich höre das Zischeln der Menge –Grauen ringsum.” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 195).

	verlos mij door uw goedertierenheid.	
18.	HERE, laat mij niet beschaamd worden, want U roep ik aan; laten de goddelozen beschaamd worden, ³¹⁴ tot zwijgen gebracht in het dodenrijk.	3
19.	Laten de leugenlippen verstommen, ³¹⁵ die tegen de rechtvaardige verwaten spreken, met trots en hoon.	1 2
20.	Hoe groot is het goed dat Gij hebt weggelegd voor wie U vrezen, ³¹⁶ dat Gij bereid hebt voor wie bij U schuilen ten aanschouwen van de mensenkinderen.	2
21.	Gij verbergt hen in het verborgene van uw aanschijn voor de samenschooling der mensen; Gij bergt hen in een hut voor het getwist der tongen.	2 2
22.	Geprezen zij de HERE, want Hij heeft mij wonderbare goedertierenheid betoond in de gloed der benauwdheid.	2 1
23.	Terwijl ik in mijn angst dacht: ik ben verbannen uit uw oog – ³¹⁷ hebt Gij voorwaar mijn luide smekingen gehoord, toen ik tot U riep om hulp.	1 1
24.	Hebt de Here lief, al zijn gunstgenoten, ³¹⁸ de Here bewaart de getrouwen, maar ruimschoots vergeldt Hij de trotsen.	2
25.	Weest sterk en uw hart zij onversaagd, gij allen, die op de Here hoopt.	

<i>Ich-Klage</i>	16	25%
schuldbelijdenis	0	
<i>Feind-Klage</i>	11	17%
<i>Gott-Klage</i>	0	
vertrouwen, lof en dank	36	57%

³¹⁴ Hossfeld & Zenger vertalen hier niet met een *jussivus*, maar „Scheitern sollen die Frevler, verstummen und hinabfahren ins Reich der Toten.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 195), zodat er sprake is van uitingen van vertrouwen.

³¹⁵ Ook hier vertalen Hossfeld & Zenger met een *imperfectum*: „Jeder Mund, der lügt, soll sich schließen“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 195).

³¹⁶ De context maakt duidelijk dat de dichter hier geen algemene uitspraken doet, maar zichzelf rekent tot degenen die bij God schuilen.

³¹⁷ Hier lijkt sprake van een *Gott-Klage*, maar de dichter maakt juist duidelijk dat zijn gedachte niet klopte en dat God wel degelijk redt: „Mit :23 steuert der Beter auf den Schluss des Gebetes zu und gibt einen zusammenfassenden Bericht seiner Rettung. Die Erfahrung, abgeschnitten zu sein, gehört zu den herausragenden Leidenserfahrungen des Exils (Klgl 3:54; Ez 37:11; Jes 53:8; Ps 88:2, 6). Doch JHWH hat ihn erhört (Ps 28:2, 6; 116:1; 130:2; 140:7).“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 199).

³¹⁸ Hossfeld & Zenger spreken hier en bij vers 25 van “Schlussmahnungen“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 199).

Psalm 35

1.	Van David. Twist, HERE, tegen wie met mij twisten, bestrijd wie mij bestrijden.	2
2.	Grijp schild en rondas, sta op, mij ter hulpe,	
3.	zwaai speer en strijdbijl tegen mijn vervolgers, zeg tot mijn ziel: Ik ben uw verlossing. ³¹⁹	
4.	Laten beschaamd en te schande worden ³²⁰ wie mij naar het leven staan, laten terugdeinzen en schaamrood worden wie onheil tegen mij beramen.	2
5.	Laten zij worden als kaf voor de wind, wanneer de Engel des HEREN hen neerstoot, ³²¹	1
6.	hun weg zij duister en glibberig, wanneer de Engel des HEREN hen achtervolgt;	1
7.	want zonder oorzaak verborgen zij voor mij hun net, zonder oorzaak dolven zij een kuil voor mijn leven.	2
8.	Moge het verderf over hem komen, zonder dat hij het merkt; het net, dat hij verborgen had, vange hemzelf, hij valle in het verderf.	1
9.	Maar mijn ziel juicht in de HERE, ³²² jubelt in zijn verlossing;	2
10.	al mijn beenderen zeggen: HERE, wie is als Gij, ³²³ die de ellendige redt van wie sterker is dan hij, en de ellendige en de arme van wie hem berooft?	4
11.	Misdadige getuigen staan op, zij vragen mij naar wat ik niet weet,	2
12.	zij vergelden mij kwaad voor goed; ik word van kinderen beroofd.	1 1
13.	Maar mij aangaande – toen zij ziek waren, ³²⁴ was een rouwgewaad mijn kleed,	

³¹⁹ Aangezien er hier sprake is van een gebed of God “tot een verlossing wil zijn,” tel ik geen uiting van vertrouwen.

³²⁰ Hossfeld & Zenger vertalen hier met *imperfecta* (“In Schmach und Schande sollen alle fallen ... Zurückweichen sollen sie und vor Scham erröten...” *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 217), maar ik volg hen hier niet omdat ze in de vergelijkbare tekst in 70:3 (waar ze zelf naar verwijzen) wel met *jussiva* vertalen. Ook de NRSV vertaalt met *jussiva*: “Let them be put to shame and dishonour ... let them be turned back and confounded.” (Bueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 172).

³²¹ Hier en in vers 6b tel ik wel uitingen van vertrouwen, omdat er vertrouwen spreekt uit de voorstelling van de Engel des HEREN die de dichter voor zich ziet strijden.

³²² Het ligt meer voor de hand het *imperfectum* hier en in vers 10 met toekomstige tijd te vertalen, zoals ook Hossfeld & Zenger (“Meine Seele wird jubeln über den Herrn” *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 218) en Bueggemann & Bellinger (“Then my soul shall rejoice in the Lord” *Psalms*, p. 172) doen.

³²³ Opvallend is dat de beenderen die elders (bijvoorbeeld Psalm 32:3 en 38:4) het lijden uitbeelden, hier betrokken zijn in de lof op God: “Der Jubel über YHWHs Hilfe ergreift die Knochen/Glieder :10. Sie stehen hier für das Skelett, das Innere des Menschen, das im Lobpreis mitgeht.” (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 221).

³²⁴ De dichter contrasteert de daden van zijn tegenstanders met wat hij zelf voor hen gedaan heeft: “In :12 weist er auf die eigene Schuldlosigkeit hin und auf den Undank der Mitmenschen, die einst von ihm Gutes erfahren und es jetzt ihm böse vergelten.” (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 221).

	ik verootmoedigde mij met vasten, en mijn gebed keerde in mijn boezem weder; ³²⁵	
14.	als gold het mijn vriend of mijn broeder, zo liep ik rond; in het zwart gaande als in rouw over een moeder, ³²⁶ zo boog ik mij neder.	
15.	Doch toen ik strompelde verheugden zij zich en liepen te hoop; vechtlustigen, mij onbekend, liepen tegen mij te hoop; zij lasterden zonder ophouden.	1 4
16.	Een kring van goddeloze spotters ³²⁷ knarsten de tanden tegen mij.	2
17.	Hoelang, Here, ³²⁸ zult Gij toezien? ³²⁹ Verlos toch mijn ziel van hun verwoestingen, mijn eenzame, van de jonge leeuwen.	1 1 2
18.	Dan zal ik U loven in een grote gemeente, onder een geweldige schare U prijzen.	2
19.	Dat mijn valse vijanden zich niet over mij verheugen, noch met de ogen knippen wie mij zonder oorzaak haten.	2
20.	Waarlijk, van vrede spreken zij niet, en tegen de stillen in den lande beramen zij bedrieglijke dingen,	2
21.	zij sperren hun mond open tegen mij, zij zeggen: Ha, ha! ons oog heeft het gezien.	2
22.	Gij hebt het gezien, Here, ³³⁰ zwijg niet; o Here, wees niet verre van mij.	1 1
23.	Waak op en ontwaak voor mijn recht, voor mijn rechtsgeding, o mijn God en mijn Here.	2
24.	Doe mij recht naar uw gerechtigheid, o Here, mijn God, dat zij zich niet over mij verheugen;	2 1
25.	dat zij in hun hart niet zeggen: Ha! onze wens! dat zij niet zeggen: Wij hebben hem verslonden!	2
26.	Laten tezamen beschaamd en schaamrood worden, wie zich verheugen over mijn ramspoed, laten met schande en smaad bekleed worden, wie tegen mij pralen.	2
27.	Laten jubelen en zich verheugen, ³³¹ wie mijn rechtvaardiging begeren; dat zij bestendig zeggen: De Here is groot, die welgevallen heeft aan het heil van zijn knecht.	3

³²⁵ Hossfeld & Zenger vertalen met "Nun kehre mein Gebet zurück in meine Brust." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 218).

³²⁶ Ik tel hier geen *Ich-Klage* omdat de dichter zijn meeleven met zijn tegenstanders in het verleden beschrijft.

³²⁷ Hossfeld & Zenger vertalen met "Sie verhöhnen und verspotten mich, knirschen gegen mich mit den Zähnen." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 218), zodat ik 2 *Feind-Klagen* tel.

³²⁸ De MT heeft יָדָע zodat er hier midden in de aanklacht aan God vastgeklampt wordt met een uiting van vertrouwen.

³²⁹ Het 'toezien' van God is hier duidelijk negatief, aanklagend bedoeld zodat er sprake is van een *Gott-Klage*: "Nach der Anrufung fragt der Beter anklagend (vgl. Ps 119:84), wie lange JHWH noch zusieht, ohne etwas zu unternehmen." (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 221).

³³⁰ Net als in vers 17 is er geen sprake van een neutraal 'zien', maar wordt God verweten dat hij toekijkt zonder in te grijpen. Daarbij volgt ook hier vrijwel onmiddellijk יָדָע (22b).

³³¹ Hossfeld & Zenger vertalen met "Alle sollen sich freuen und jubeln ... Sie sollen jederzeit sagen ..." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 219), zodat ik uitingen van vertrouwen tel.

28.	En mijn tong zal van uw gerechtigheid gewagen, van uw lof de ganse dag. ³³²	2
-----	---	---

<i>Ich-Klage</i>	2	4%
schuldbelijdenis	0	
<i>Feind-Klage</i>	29	54%
<i>Gott-Klage</i>	2	4%
vertrouwen, lof en dank	21	39%

³³² Omdat er sprake is van een ellips, tel ik 2 uitingen van vertrouwen.

Psalm 38

1.	Een psalm van David. Bij het gedenkoffer.	
2.	HERE, straf mij niet in uw toorn, ³³³ en kastijd mij niet in uw grimmigheid;	2
3.	want uw pijlen zijn op mij nedergekomen, uw hand is op mij neergedaald.	2
4.	Niets is meer gezond aan mijn vlees vanwege uw gramschap, niets is heel aan mijn gebeente vanwege mijn zonde;	2 1 1
5.	want mijn ongerechtigheden zijn over mijn hoofd gegaan, ³³⁴ als een zware last zijn zij mij te zwaar geworden.	1 2
6.	Mijn wonden stinken, zij etteren vanwege mijn verwaasdheid;	2 1
7.	ik ben gebogen, zeer diep gebukt, ik ga de ganse dag in het zwart. ³³⁵	2
8.	Want mijn lendenen zijn vol ontsteking, niets is meer gezond aan mijn vlees;	2
9.	ik ben uitgeput, volslagen verbrijzeld, ³³⁶ ik brul het uit vanwege het bonzen van mijn hart.	3
10.	Here, al mijn verlangen ligt voor U open, ³³⁷ mijn zuchten is voor U niet verborgen;	3
11.	mijn hart slaat hevig, mijn kracht begeeft mij, zelfs het licht van mijn ogen moet ik missen.	3
12.	Mijn vrienden en bekenden staan afzijdig van mijn plaag, zelfs mijn verwanten staan van verre.	2
13.	Wie mij naar het leven staan, spannen mij strikken, wie mijn onheil begeren, spreken van verderf, en zinnen de ganse dag op bedrog.	5
14.	Maar ik ben als een dove, ik hoor niet, ³³⁸ als een stomme, die zijn mond niet open doet;	
15.	ja, ik ben als een man die niet hoort, en in wiens mond geen verweer is.	
16.	Want op U, HERE, hoop ik; Gij immers zult antwoorden, Here, mijn God.	3
17.	Want ik dacht: Als zij zich maar niet over mij verheugen, niet tegen mij snoeven bij het wankelen van mijn voet.	2 1
18.	Ja, ik dreig te struikelen,	2

³³³ Het is duidelijk dat de dichter het niet in het algemeen heeft over de toorn en grimmigheid van God, maar over de agressie die hem treft, zodat er sprake is van *Gott-Klagen*. Zie ook Psalm 6:2.

³³⁴ Hossfeld & Zenger vertalen met "Denn meine Sünden schlugen mir über dem Kopf zusammen" en geven als toelichting: "Die Sünde umgibt den Täter wie eine niederdrückende Atmosphäre, sie steigt über seinen Kopf..." (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 241 en 243).

³³⁵ Hossfeld & Zenger geven als toelichting: „er geht in »Sack und Asche«" (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 244).

³³⁶ Omdat de dichter het subject is, tel ik hier een *Ich-Klage* en geen *Gott-Klage*.

³³⁷ Hossfeld & Zenger lezen in dit vers een *Ich-Klage* („Der Beter verweist auf sein Sehen und Seufzen (vgl. Ps 6:7, 22:2, Ijon 3:24) und unterstreicht seine beklagenswerte Situation vor Gott.“ *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 244). Brueggemann & Bellinger interpreteren het vers als een uiting van vertrouwen („the psalmist states a longing and a sighing for new life. Clearly, the longing and sighing are profound acts of hope that life could be otherwise if only YHWH would intervene.“ *Psalms*, p. 188). Het vers opent met יְהוָה en vervolgens gaat de dichter er van uit dat God zijn moeiten ziet, zodat ik de laatste auteurs volg en uitingen van vertrouwen tel.

³³⁸ Anders dan bij de vergelijkbare uitdrukking in Psalm 39:3 spreken Hossfeld & Zenger hier niet van een *Ich-Klage*, maar van een 'wijsheidsideaal': "Der Beter will auf keinen Fall mit gleicher Münze heimzahlen und verweigert die Kommunikation. Es handelt sich dabei um ein Nachwirken des alten Ideals des »Schweigers« (vgl. Ps 32:3-5).“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 244). Het verband met vers 16 maakt dit inderdaad aannemelijk zodat ik vers 14 en 15 niet als *Ich-Klage* tel.

	en mijn smart staat mij bestendig voor ogen;	
19.	want ik belijd mijn ongerechtigheid, ik ben bekommerd vanwege mijn zonde. ³³⁹	2
20.	Mijn vijanden echter leven, zij zijn machtig, talrijk zijn zij, die mij trouweloos haten,	2
21.	zij, die mij kwaad voor goed vergelden en mij wederstaan, omdat ik het goede najaag. ³⁴⁰	2
22.	Here, verlaat mij niet, mijn God, wees niet verre van mij!	1
23.	Haast U, mij ter hulpe, Here, ³⁴¹ mijn heil.	2

<i>Ich-Klage</i>	19	37%
<i>schuldbelijdenis</i>	5	10%
<i>Feind-Klage</i>	13	25%
<i>Gott-Klage</i>	5	10%
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	9	18%

³³⁹ Vers 19b kan ook als *Ich-Klage* gelezen worden, maar door het parallelisme met 19a kies ik voor een schuldbelijdenis.

³⁴⁰ Opmerkelijk genoeg volgt hier een 'onschuldverklaring' van de dichter, waarmee hij vermoedelijk zijn onschuld tegenover zijn tegenstanders betoogt als overredingsstrategie om God tot ingrijpen te bewegen.

³⁴¹ De MT heeft וַיִּתְחַנֵּן zodat er sprake is van een uiting van vertrouwen.

Psalm 39

1.	Voor de koorleider. Voor Jedutun. Een psalm van David.	
2.	Ik had gedacht: ik wil mijn wegen bewaren, ³⁴² opdat ik niet zondige met mijn tong; ik wil mijn mond met een muilband bedwingen, zolang de goddeloze voor mij staat.	1
3.	Ik was verstomd, sprakeloos, ³⁴³ ik zweeg, verstoken van het goede; maar mijn smart werd heviger,	4
4.	mijn hart gloeide in mijn binnenste, bij mijn verzuchting laaide vuur op; ik sprak met mijn tong –	2
5.	Laat mij, Here, mijn einde ³⁴⁴ kennen, en welke de maat van mijn dagen is; laat mij weten, hoe vergankelijk ik ben.	3
6.	Zie, Gij hebt mijn dagen als enige handbreedten gesteld, mijn levensduur is als niets voor U; ja, ieder mens staat daar, enkel een ademtocht. <i>sela</i>	3
7.	Ja, de mens gaat daarheen als een schaduw, ja, als een ademtocht suizen zij weg, zij garen bijeen en weten niet, wie het tot zich nemen zal.	3
8.	En nu, wat verwacht ik, Here? ³⁴⁵ Mijn hoop, die is op U.	2
9.	Red mij van al mijn overtredingen, stel mij niet tot een smaad voor de dwaas.	1

³⁴² Er is hier – in tegenstelling tot het volgende vers – nog geen sprake van een *Ich-Klage* maar „Der Beter rechtfertigt seinen Gesinnungswandel vom Vorsatz zu schweigen und dessen Einlösung zum Entschluss, zu reden und das folgende Gebet zu sprechen. Sofort gibt er sich als Weiser zu erkennen,“ (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 249).

³⁴³ Op de zelfrechtvaardiging uit het vorige vers volgt een duidelijke *Ich-Klage*: “Die Ausdrücke für die Krankheit in 3.4 schließen physisch-psychisches Leiden ein.” (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 249).

³⁴⁴ Het is de vraag of er in de verzen 5-7 sprake is van een wijsgerige reflectie op de vergankelijkheid van het leven of van een *Ich-Klage*. Lindström kiest nadrukkelijk voor de eerste optie: “Insight into the vanity of life and the inscapability of one’s own death, builds in our poem, just as in Qoheleth, the basis for reflection on life’s worth and the quest for a stable relationship with God.” (*Suffering and Sin*, p. 261). Psalm 39 is volgens Lindström dan ook geen individuele klaagpsalm maar behoort tot de wijsheidsliteratuur. Hossfeld & Zenger spreken echter wel van een “Vergänglichkeitsklage” en wijzen erop dat de dichter met הַפְּתוּחַ de kleinste Bijbelste lengtemaat neemt (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 250), wat tendeert richting een *Ich-Klage*. Vervolgens spreken ze echter ook van een beschrijving van de menselijke, begrensde eindigheid. Brueggemann & Bellinger geven eerst aan dat de uitspraken van de dichter geen ‘eruptie van een zondige tong’ is, zoals in vers 2 gevreesd werd. Maar vervolgens wijzen ze erop dat de uitdrukkingen in de volgende verzen steeds intenser worden: de dichter spreekt bewust van een handbreedte; de beelden van eindigheid stapelen zich op, waarbij er sprake is van klankherhaling (הַדָּל - הַלֵּךְ - הַבֵּל) en van een driemaal herhaald אָסָה. De conclusie van deze auteurs is dan ook: “The question presses on the exasperated psalmist ... These verses are in the form of a question, but implicit in them is a cry for YHWH to answer.” (*Psalms*, p. 192, 193). Gezien het vervolg van de Psalm is er mijns inziens inderdaad sprake van een *Ich-Klage* die in vers 10 overgaat in een *Gott-Klage*.

³⁴⁵ De verwachting van de dichter is gericht op God en daarmee een uiting van vertrouwen.

10.	Ik ben verstomd, ik doe mijn mond niet open, ³⁴⁶ want Gij zelf hebt het gedaan.	2 1
11.	Neem uw plaag van mij weg, ik bezwijk onder de bestrijding van uw hand.	2 1
12.	Kastijdt Gij iemand met straffen om zijn ongerechtigheid, ³⁴⁷ dan doet Gij zijn schoonheid teloorgaan als door een mot; immers is ieder mens een ademtocht. <i>sela</i>	2 1 1
13.	Hoor mijn gebed, Here, en neem mijn hulpgeroep ter ore, zwijs niet bij mijn gewezen, want ik ben een vreemdeling bij U, ³⁴⁸ een bijwoner gelijk al mijn vaders.	
14.	Wend uw blik van mij af, opdat ik mij wederom verblijde, ³⁴⁹ eer dat ik heenga en niet meer ben.	2

<i>Ich-Klage</i>	21	68%
<i>schuldbelijdenis</i>	2	6%
<i>Feind-Klage</i>	1	3%
<i>Gott-Klage</i>	5	16%
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	2	6%

³⁴⁶ Zowel Hossfeld & Zenger („Anders als Schweigen von :2f (Schweigen vor dem Frevler) ist das Schweigen von :10 ein Schweigen vor Gott. Der Beter drückt darin seine Ergebung in Gottes Fügung aus.“ *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 251) als Brueggemann & Bellinger (“the psalmist moves to matters of confession and forgiveness, and petition comes to the surface.” *Psalms*, p. 193) beschrijven een deemoedige dichter. Wanneer ik mijn definitives van de uitingen hanteer, is er echter sprake van een *Ich-Klage* die gevolgd wordt door een *Gott-Klage*. De vraag is daarbij, net als in het volgende vers, in hoeverre God daarmee werkelijk aangeklaagd wordt of dat er aanvaardend geschreven wordt over Zijn straf op de zonden van de dichter.

³⁴⁷ De dichter „schwenkt von den persönlichen Bitten und Erklärungen zur allgemeinen Regel um und verbindet die Betrachtung zur menschlichen Vergänglichkeit aus :5-7 mit dem Thema der Krankheit.“ „*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 251) Daarbij ga ik er van uit dat hij ook zijn eigen overtredingen (zie vers 9) hiermee benoemt, zodat er sprake is van een schuldbelijdenis, net zoals er in :12d ook sprake is van een *Ich-Klage*.

³⁴⁸ De begrippen גָּר en תּוֹשָׁב tel ik niet als *Ich-Klage* omdat ze niet zozeer de moeite van de dichter aangeven, maar zijn recht op bescherming.

³⁴⁹ Opmerkelijk is dat de dichter hier vraagt om weg te kijken, terwijl er in de individuele klaagliederen juist voortdurend om Gods nabijheid gebeden wordt. Lindström spreekt hier zelfs van een parodie op de gebeden in de traditie van het Psalter (*Suffering & Sin*, p. 254). Hossfeld & Zenger verklaren deze bede als volgt: “Hier wird YHWH nicht um Hinschauen und Zusehen gebeten, sondern um Wegschauen und Abstand. Wie bei Ijob 7:19, 9:27, 10:20d und 14: 3, 6 ist das Zusehen JHWHs zum Problem geworden. Das erbetene gnädige Zuhören steht gegen das strenge, straffende Hinschauen.“ (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 251).

Psalm 40

1.	Voor de koorleider. Van David. Een psalm.	
2.	Vurig verwachtte ik de HERE, ³⁵⁰ toen neigde Hij Zich tot mij en hoorde mijn hulpgeroep,	3
3.	Hij trok mij op ³⁵¹ uit de kuil van het verderf, uit het slijk van de modderpoel; Hij stelde mijn voeten op een rots, mijn schreden maakte Hij vast,	4 2
4.	Hij gaf mij een nieuw lied in de mond, een lofzang aan onze God. Mogen velen het zien en vrezen, ³⁵² en op de HERE vertrouwen.	5
5.	Welzalig de man, ³⁵³ die de HERE tot zijn vertrouwen heeft gesteld, die zich niet wendt tot de hovaardigen, noch tot hen die naar leugen afdwalen.	
6.	Talrijk hebt Gij gemaakt, o HERE, mijn God, uw wonderen en uw gedachten jegens ons; niets is bij U te vergelijken. Wilde ik ze vermelden en uitspreken, te talrijk zijn zij om te noemen.	4
7.	In slachtoffer en spijsoffer hebt Gij geen behagen, ³⁵⁴ – Gij hebt mij geopende oren gegeven –, ³⁵⁵ brandoffer en zondoffer hebt Gij niet gevraagd.	3
8.	Toen zeide ik: Zie, ik kom; in de boekrol is over mij geschreven; ³⁵⁶	2
9.	ik heb lust om uw wil te doen, mijn God, uw wet is in mijn binnenste.	3
10.	Ik verkondig de blijde mare van uw gerechtigheid in een grote gemeente; zie, mijn lippen weerhoud ik niet, HERE, Gij weet het.	3
11.	Uw gerechtigheid verberg ik niet in mijn hart, van uw trouw en uw heil spreek ik, uw goedertierenheid en uw waarheid verheel ik niet voor een grote gemeente.	5

³⁵⁰ Zowel Hossfeld & Zenger (“Ich hoffte, ja ich hoffte auf den Herrn.“ *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 253) als Brueggemann & Bellinger (“an intense hope” *Psalms*, p. 197) spreken van ‘hopen op God’ zodat ik een uiting van vertrouwen tel.

³⁵¹ Omdat er sprake is van een ellips, tel ik ook in vers 3b een uiting van vertrouwen.

³⁵² Zowel Hossfeld & Zenger (“Viele werde es sehen, sich in Ehrfurcht neigen.“ *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 253) als de NRSV (“Many will see and fear,” Brueggemann & Bellinger *Psalms*, p. 195) vertalen de imperfecta niet als aanvoegende wijs, zodat ik uitingen van vertrouwen tel.

³⁵³ In vers 5 is niet zozeer sprake van een uiting van vertrouwen, maar van een “abschliessende Seligpreisung” (Hossfeld & Zenger, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 255) die buiten de gedefinieerde uitingen valt.

³⁵⁴ Vers 7-9 is ook te lezen als een objectieve beschrijving over Gods wil en een positieve zelfbeschrijving van de dichter, maar in de context is er duidelijk sprake van uitingen van vertrouwen, lof en dank.

³⁵⁵ Net als de NBG-51 vertalen Hossfeld & Zenger (“Doch das Gehör hast du mir eingepflanzt;” *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 253) en Brueggemann & Belinger (“you have given me an open ear.” *Psalms*, p. 195) dit vers positief zodat er geen sprake is van een Gott-Klage, maar van een uiting van dank.

³⁵⁶ Zowel Hossfeld & Zenger (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 256) als Brueggemann & Bellinger (*Psalms*, p. 197) geven meerdere mogelijke verklaringen voor de boekrol, maar benoemen beide met verwijzingen naar Jer. 31 en Ezech. 36 dat het gaat om uitingen van dank die vanuit het hart komen.

12.	Gij, HERE, onthoud mij uw erbarming niet; uw goedertierenheid en uw waarheid mogen mij bestendig bewaren.	3
13.	Want rampen omgeven mij, zonder getal; mijn ongerechtigheden hebben mij achterhaald, ik kan ze niet overzien; zij zijn talrijker dan de haren van mijn hoofd, en mijn hart is mij ontzonken.	2 3
14.	Het behage U, HERE, mij te redden; HERE, haast U mij ter hulpe.	
15.	Laten tezamen beschaamd en schaamrood worden, ³⁵⁷ wie mij het leven zoeken te benemen; terugdeinzen en te schande worden, wie mijn onheil begeren.	2
16.	Laten verstommen van schaamte, wie over mij roepen: Ha, ha!	1
17.	Laten in U jubelen en zich verheugen allen die U zoeken; laten wie uw heil liefhebben, bestendig zeggen: De HERE is groot! ³⁵⁸	
18.	Al ben ik ellendig en arm, ³⁵⁹ de Here gedenkt mijner. Gij zijt mijn hulp en mijn bevrijder; o, mijn God, vertoef niet.	2 4

<i>Ich-Klage</i>	6	12%
<i>schuldbelijdenis</i>	3	6%
<i>Feind-Klage</i>	3	6%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	39	76%

³⁵⁷ Zie Psalm 35: 4 en 70:3.

³⁵⁸ Aangezien hier sprake is van een wens, tel ik geen uiting van vertrouwen.

³⁵⁹ Omdat er twee kwalificaties gebruikt worden, tel ik 2 maal een *Ich-Klage*.

Psalm 42/43

42:1.	Voor de koorleider. Een leerdicht van de Korachieten.	
2.	Gelijk een hinde die naar waterbeken smacht, zo smacht mijn ziel naar U, o God. ³⁶⁰	1
3.	Mijn ziel dorst naar God, naar de levende God; wanneer zal ik komen en voor Gods aangezicht verschijnen? ³⁶¹	2 2
4.	Mijn tranen zijn mij tot spijze dag en nacht, daar men de ganse dag tot mij zegt: Waar is uw God? ³⁶²	1 1
5.	Hieraan wil ik denken en mijn ziel in mij uitstorten: ³⁶³ hoe ik optrok in de dichte drom, voor hen uit schreed naar Gods huis, bij jubelklank en lofgezing – een feestvierende menigte.	1 4
6.	Wat buigt gij u neder, o mijn ziel, en zijt gij onrustig in mij? ³⁶⁴ Hoop op God, want ik zal Hem nog loven, mijn Verlosser en mijn God!	6
7.	Mijn ziel buigt zich neder in mij, daarom gedenk ik Uwer uit het land van de Jordaan en de Hermonbergen, ³⁶⁵ uit het klein gebergte.	3 1
8.	Watervloed roept tot watervloed bij het gebruis uwer stromen, ³⁶⁶	1 2

³⁶⁰ Het werkwoord עָרַג (komt in dezelfde betekenis nog voor in Joël 1:20) maakt duidelijk dat het hier niet gaat om een uiting van vertrouwen maar om een *Ich-Klage*. Hossfeld & Zenger: “Das ist die tiefe Not des Beters: Dort, wo er eigentlich die Nähe seines Gottes bräuchte und erhoffte, da ist sie nicht zu finden – nämlich jetzt in seiner Not.” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 269).

³⁶¹ Hossfeld & Zenger typeren de vraag van vers 3cd als klacht én uiting van vertrouwen: “Mit der »Wann endlich?«-Frage, die einerseits bedrängende Klage ist und andererseits an der Gewissheit festhält, dass die derzeitige Not ein Ende haben muss...” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 269).

³⁶² Hossfeld & Zenger laten deze vragen uit de “lebenshungrige und –durstige Seele” opkomen (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 269) zodat er sprake is van een *Ich-Klage*, maar door de herhaling in vers 11 lijkt mij hier ook sprake van een *Feind-Klage*. Dat is ook de interpretatie van Brueggemann & Bellinger: “Others wonder if this petitioner has done something to cause the crisis and experience of divine absence, and so they begin to ask questions.” (*Psalms*, p. 205).

³⁶³ Hossfeld & Zenger vertalen met “Das Herz geht mir über, wenn ich daran denke...” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 267) en de NRSV met “These things I remember, as I pour out my soul” (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 203), zodat ik vers 5ab tel als *Ich-Klage*.

³⁶⁴ De vragen waarmee de innerlijke dialoog begint, tel ik op grond van de antwoorden die volgen mee als uitingen van vertrouwen. Hossfeld & Zenger spreken van een “Selbstgespräch, das die Seele zur Hoffnung aufruft.” (*Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 270).

³⁶⁵ Over de betekenis van de genoemde begrippen is verschil van mening (Hossfeld & Zenger geven aan dat ze zowel geografisch als metaforisch opgevat kunnen worden, *Die Psalmen, Psalm 1-50*, p. 270; Brueggemann & Bellinger spreken van “poetic imagery,” *Psalms*, p. 205; en Lindström leest een metafoor voor de sfeer van de dood, *Suffering and Sin*, p. 183, 184), maar alle auteurs zijn het er over eens dat de nood van de dichter er mee aangegeven wordt.

³⁶⁶ De *Ich-Klage* gaat plotseling over in *Gott-Klage* doordat de dreiging verbonden wordt met God. Lindström verwijst naar Psalm 88:8, 17 en 18 en Jona 2:5 voor water als teken van Gods toorn: “the flow of water expresses the severity of the wrath of YHWH.” (*Suffering and Sin*, p. 185).

	al uw baren en golven slaan over mij heen.	
9.	Des daags zal de HERE zijn goedertierenheid gebieden, ³⁶⁷ en des nachts zal zijn lied bij mij zijn, een gebed tot de God mijns levens.	3
10.	Ik wil tot God, mijn rots, zeggen: Waarom vergeet Gij mij? Waarom ga ik in het zwart ³⁶⁸ vanwege des vijands onderdrukking?	1 2 1
11.	Met een doodsteek in mijn beenderen ³⁶⁹ honen mij mijn tegenstanders, doordat zij de ganse dag tot mij zeggen: Waar is uw God?	2
12.	Wat buigt gij u neder, o mijn ziel, en wat zijt gij onrustig in mij? Hoop op God, want ik zal Hem nog loven, mijn Verlosser en mijn God!	6
43:1.	Doe mij recht, o God, en voer mijn rechtsgeding tegen een volk zonder godsvrucht; ³⁷⁰ doe mij ontkomen aan de man van bedrog en onrecht.	2
2.	Want Gij zijt de God mijner toevlucht; waarom verstoot Gij mij? Waarom ga ik in het zwart vanwege des vijands onderdrukking?	1 2 1
3.	Zend uw licht en uw waarheid; mogen die mij geleiden, mij brengen naar uw heilige berg en naar uw woningen,	2
4.	zodat ik kan gaan tot Gods altaar, tot de God mijner jubelende vreugde, en U love met de citer, o God, mijn God!	4
5.	Wat buigt gij u neder, o mijn ziel, en wat zijt gij onrustig in mij? Hoop op God, want ik zal Hem nog loven, mijn Verlosser en mijn God!	6

<i>Ich-Klage</i>	9	16%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	6	11%
<i>Gott-Klage</i>	6	11%
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	36	63%

³⁶⁷ Ook in de ziel van de dichter 'golft het heen en weer' van aanklacht naar uiting van vertrouwen en weer terug.

³⁶⁸ De context maakt duidelijk dat het hier gaat om een *Gott-Klage* aangezien de onderdrukking door de vijand aan God verweten wordt.

³⁶⁹ Brueggemann & Bellinger: "The speaker addresses God to ask why God has forgotten. Why are enemies oppressing this faithful one and mocking this one with the words of divine absence: "Where is your God?" This taunting makes the crisis even worse, leading to the image of a mortal wound." (*Psalms*, p. 205, 206).

³⁷⁰ Ik tel hier *Feind-Klagen*, want ook al wordt hier gezegd dat de vijanden goddeloos zijn, de context maakt duidelijk dat het de dichter is die lijdt onder het bedrog en onrecht.

Psalm 51

1.	Voor de koorleider. Een psalm van David,	
2.	toen de profeet Natan bij hem gekomen was, nadat hij tot Batseba was gekomen.	
3.	Wees mij genadig, o God, naar uw goedertierenheid, delg mijn overtredingen uit naar uw grote barmhartigheid;	2 1
4.	was mij geheel van mijn ongerechtigheid, ³⁷¹ reinig mij van mijn zonde.	2
5.	Want ik ken mijn overtredingen, mijn zonde staat bestendig vóór mij. ³⁷²	2
6.	Tegen U, U alleen, heb ik gezondigd, en gedaan wat kwaad is in uw ogen, opdat Gij rechtvaardig blijkt in uw uitspraak, ³⁷³ zuiver in uw gericht.	2 2
7.	Zie, in ongerechtigheid ben ik geboren, in zonde heeft mijn moeder mij ontvangen.	2
8.	Zie, Gij wilt waarheid in het verborgene, ³⁷⁴ in het geheim maakt Gij mij wijsheid bekend.	2
9.	Ontzondig mij met hysop, dan ben ik rein, was mij, dan ben ik witter dan sneeuw;	
10.	doe mij blijdschap en vreugde horen, laat het gebeente dat Gij verbrijzeld hebt, ³⁷⁵ weer jubelen.	1
11.	Verberg uw aangezicht voor mijn zonden, delg al mijn ongerechtigheden uit.	1 2
12.	Schep mij een rein hart, o God, en vernieuw in mijn binnenste een vaste geest;	
13.	verwerp mij niet van uw aangezicht, en neem uw heilige Geest niet van mij;	2

³⁷¹ Hossfeld & Zenger merken op dat de klacht of beschrijving van de nood hier is vervangen door een belijdenis van zonde. (*Psalms 2*, p. 15). Lindström stelt dat Psalm 51 geen individuele klaagpsalm is: "In which of these psalms can we find the conception of a permanent, existentially conditioned affliction as a thematic centre, which demands a radical new creation of the personality in order to be annulled? Such a thought does not even exist in the 'apparent' individual complaint psalms Ps 38 and Ps 39." (*Suffering and Sin*, p. 354).

³⁷² Hossfeld & Zenger geven aan dat hier het geweten kan spreken of dat de zonde als een aanklager tegenover de dichter staat (*Psalms 2*, p. 12).

³⁷³ Vers 6c en d zijn ook te lezen als een wijsheidsuitspraak, maar zowel hier als in vers 8 contrasteert de dichter zijn eigen schuldbelijdenis met uitingen over Gods rechtvaardige en zuivere rechtspraak waar hij wijs door zal worden. Daarom lees ik deze vers 6cd en 8 als uitingen van vertrouwen. Brueggemann & Bellinger verwoorden dit als volgt: "the speaker concedes that all of life is permeated with alienation and recalcitrance but, as is always the case in the Psalter, the only hope is to turn in need to the one to whom allegiance has already been given." (*Psalms*, p. 236).

³⁷⁴ Zie vers 6. Ook hier is echter sprake van een duidelijke dialectiek tussen 'ik' en 'Gij' die niet te begrijpen is wanneer er bij de dichter geen vertrouwen is in het oordeel van God over zijn leven.

³⁷⁵ Lindström leest hier geen *Gott-Klage*. Hij interpreteert Psalm 51 als een "individualized prayer of penitence, in which the poet uses elements and motifs from the collective penitence liturgy and the prophetic proclamation which was influenced by it." (*Suffering and Sin*, p. 359). In dezelfde lijn interpreteert hij ook 'Gods behagen in een gebroken geest' uit vers 18 en 19. Opvallend is dat ook Brueggemann & Bellinger niet spreken van een *Gott-Klage* maar van een existentieel bewustzijn van de vreugdeloosheid van een leven zonder God (*Psalms*, p. 236). Ook Hossfeld & Zenger leggen niet de nadruk op een negatieve handeling van God, maar benoemen juist de hoop van de dichter: "Since without doubt Ezek 36:26-28 is alluded to in the next section, it does not appear out of the way to see in v. 10b a reflection of the magnificent vision in Ezek 37:1-14 of the raising of the dry bones of Israel to new life." (*Psalms 2*, p. 21). Op grond van de definities voor dit onderzoek is hier echter sprake van een *Gott-Klage*, ook al lijkt er in de context van deze psalm inderdaad niet zozeer sprake te zijn van een aanklagen van God. Zie ook vers 19.

14.	hergeef mij de blijdschap over uw heil, en laat een gewillige geest mij schragen.	1
15.	Dan zal ik overtreders uw wegen leren, opdat zondaars zich tot U bekeren. ³⁷⁶	1
16.	Red mij van bloedschuld, ³⁷⁷ o God, God mijns heils, laat mijn tong over uw gerechtigheid jubelen; ³⁷⁸	2
17.	Here, ³⁷⁹ open mijn lippen, opdat mijn mond uw lof verkondige.	2
18.	Want Gij hebt geen behagen in slachtoffers, ³⁸⁰ dat ik die brengen zou; aan brandoffers hebt Gij geen welgevallen.	2
19.	De offeranden Gods zijn een verbroken geest; een verbroken en verbrijzeld hart veracht Gij niet, o God.	2
20.	Doe wèl aan Sion naar uw welbehagen, bouw de muren van Jeruzalem.	1
21.	Dan zult Gij behagen hebben in offers naar de eis, brandoffers in hun geheel gebracht; dan zal men stieren op uw altaar offeren.	2

<i>Ich-Klage</i>	0	
<i>schuldbelijdenis</i>	11	32%
<i>Feind-Klage</i>	0	
<i>Gott-Klage</i>	1	3%
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	22	65%

³⁷⁶ Zowel Hossfeld & Zenger ("He will take up the struggle against the power of sin by teaching transgressors and sinners the way of YHWH ... and will do this through songs of joyful praise that will open eyes and hearts to YHWH..." *Psalms 2*, p. 22) als Brueggemann & Bellinger ("the twofold response of teach and praise catches both a liturgical responsiveness..." *Psalms*, p. 237) lezen hier een lofgelofte.

³⁷⁷ Hossfeld & Zenger lezen hier geen schuldbelijdenis over eigen 'bloedschuld', maar een gebed om "rescue from the deadly power ('bloodguilt') of sin in order that he may be a credible 'teacher' of the saving ways of YHWH." (*Psalms 2*, p. 22).

³⁷⁸ Hossfeld & Zenger vertalen met "so that my tongue may praise your righteousness with rejoicing" (*Psalms 2*, p. 12) wat aansluit op de lofgelofte uit vers 15. Ook Brueggemann & Bellinger interpreteren 16b zo: "and my tongue will sing aloud of your deliverance." (*Psalms*, p. 235).

³⁷⁹ De MT heeft יְהוָה zodat ik een aparte uiting van vertrouwen tel.

³⁸⁰ Zowel vers 18 als 19 zijn te lezen als een *Gott-Klage*, maar moeten volgens de door mij gelezen commentaren geïnterpreteerd worden als uitingen van vertrouwen en lof (Hossfeld & Zenger: "This is the sacrifice that God, as creator and saviour, has proclaimed, the sacrifice that is well-pleasing God: that the self-satisfied, hard-hearted, and proud sinner allows himself to be 'crushed' and be made 'lowly and poor' before God." *Psalms 2*, p. 22; Brueggemann & Bellinger: "The offer of commodity is too cheap and too surface for life with God, incongruent with the self-giving of God, who wants in return only a devoted self." *Psalms*, p. 237). De dichter vertrouwt erop dat God zijn verbroken en verbrijzelde hart juist genadig zal zijn. Voor Lindström is dit een bevestiging dat Psalm 51 geen individuele klaagpsalm is: "And in which representative of this *Gattung* do we find the idea that a divine negative reaction (which is not only passive, but even active, v 11a) to the situation of the sufferer is something that deepens the affliction which just as well could be presented as pleasing to YHWH (v 19a)?" (*Suffering and Sin*, p. 354).

Psalm 52

1.	Voor de koorleider. Een leerdicht van David,	
2.	toen de Edomiet Doëg aan Saul mededeling was komen doen en tot hem gezegd had: David is in het huis van Achimelek gekomen.	
3.	Wat beroemt gij u op het kwade, gij geweldige? ³⁸¹ Gods goedertierenheid duurt toch de ganse dag.	1 1
4.	Gij zint op verderf, uw tong is als een scherpgeslepen scheermes, gij, die bedrog pleegt.	3
5.	Gij hebt het kwade lief boven het goede, leugen boven waarheid spreken. <i>sela</i>	2
6.	Gij houdt van allerlei verderfelijke taal, van een bedrieglijke tong.	2
7.	Maar God zal u voor eeuwig verbreken, Hij zal u wegrukken en uit de tent sleuren, u ontwortelen uit het land der levenden. <i>sela</i>	4
8.	Dan zullen de rechtvaardigen het zien en vrezen, en over hem lachen:	3
9.	Ziedaar de man die God niet tot zijn veste stelde, ³⁸² maar die op zijn grote rijkdom vertrouwde, zich sterk waande door wat zijn onheil werd.	3
10.	Maar ik ben als een groenende olijfboom in het huis van God; ik vertrouw op Gods goedertierenheid, altoos en immer.	2
11.	Voor altoos zal ik U loven, omdat Gij het gedaan hebt; ik zal uw naam verwachten – want die is goed ³⁸³ – in tegenwoordigheid van uw gunstgenoten.	4

<i>Ich-Klage</i>	0	
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	11	44%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	14	56%

³⁸¹ Het is duidelijk dat גִּבּוֹר hier geen positieve betekenis heeft, maar in contrast gezet wordt met Gods goedheid. Hossfeld & Zenger vertalen met “you mighty hero” (*Psalms 2*, p. 26), de NRSV met “o mighty one” (Brueggeman & Bellinger, *Psalms*, p. 240).

³⁸² Er is sprake van 3 negatieve uitingen over de vijand en daarom reken ik ze tot de *Feind-Klage*. Het is echter wel de vraag of de dichter nog te lijden heeft onder deze vijand. Hossfeld & Zenger spreken van een “epitaph for the dead ‘hero.’” (*Psalms 2*, p. 32) en in het volgende vers is de dichter veilig in Gods tempel.

³⁸³ Hossfeld & Zenger vertalen met “I will hope in your name, for it is good, before your faithful ones.” (*Psalms 2*, p. 26). De NRSV vertaalt met “In the presence of the faithful I will proclaim your name, for it is good.” (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 241). In beide gevallen is er sprake van twee uitingen van vertrouwen in vers 11cd.

Psalm 54

1.	Voor de koorleider. Bij snarenspeel. Een leerdicht van David,	
2.	toen de Zifieten aan Saul waren komen zeggen: Verbergt David zich niet bij ons?	
3.	O God, verlos mij door uw naam , verschaf mij recht door uw kracht .	2
4.	O God, hoor mijn gebed, neem ter ore de redenen van mijn mond.	
5.	Want vreemden ³⁸⁴ staan tegen mij op , geweldenaars staan mij naar het leven ; zij houden God niet voor ogen . <i>sela</i>	3
6.	Zie, God is mij een helper , de Here is het , ³⁸⁵ die mij schraagt .	3
7.	Hij zal het kwaad vergelden ³⁸⁶ aan wie mij benauwen , verdelg hen in uw trouw .	1 1
8.	Ik zal U vrijwillig offers brengen , ik zal uw naam loven, HERE, want hij is goed ;	3
9.	omdat Hij mij gered heeft uit alle benauwdheid , zodat mijn oog met vreugde op mijn vijanden zag .	2

<i>Ich-Klage</i>	0	
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	4	27%
<i>Gott-Klage</i>	0	
vertrouwen, lof en dank	11	73%

³⁸⁴ Hossfeld & Zenger vertalen met een aantal manuscripten “the proud” op grond van de link met Psalm 86:14 (Psalms 2, p. 45). Ook in de NBG-51 is er sprake van een *Feind-Klage*.

³⁸⁵ De MT heeft יִדְבֹקֵנִי zodat ik een aparte uiting van vertrouwen tel.

³⁸⁶ Hossfeld & Zenger vertalen met een *jussivus* (“Let evil return upon my adversaries,” Psalms 2, p. 45), zodat ik geen uiting van vertrouwen tel.

Psalm 55

1.	Voor de koorleider. Bij snarenspeel. Een leerdicht van David.	
2.	Neem, o God, mijn gebed ter ore, verberg U niet voor mijn smeking.	
3.	Sla acht op mij en antwoord mij; in mijn onrust zwerf ik kreunend rond, ³⁸⁷	2
4.	vanwege het geschreeuw van de vijand, vanwege de kwelling van de goddeloze; want zij storten onheil over mij uit, en bestoken mij in toorn.	4
5.	Mijn hart krimpt in mijn binnenste ineen, verschrikkingen des doods zijn op mij gevallen,	2
6.	vrees en beving komen over mij, schrik overstelpt mij,	2
7.	zodat ik zeg: O, had ik vleugelen als een duif, ³⁸⁸ ik zou wegvliegen en een woonplaats zoeken;	3
8.	zie, ver zou ik heenvlieden, ik zou vernachten in de woestijn. <i>sela</i>	2
9.	Ik zou mij haastig een wijkplaats zoeken tegen de rukwind, tegen de storm.	1 2
10.	Verwar hen, Here, ³⁸⁹ verdeel hun spraak. Want ik zie geweld en twist in de stad,	1 1
11.	dag en nacht waren zij om haar rond, op haar muren; daarbinnen zijn onheil en moeite,	3
12.	verderf is daarbinnen, van haar plein wijken verdrukking noch bedrog.	3
13.	Want het is geen vijand, die mij smaadt; ³⁹⁰ dat zou ik dragen; het is niet mijn hater, die zich over mij verheft; voor hem zou ik mij verbergen.	2 2
14.	Maar gij zijt het, een mens – mijns gelijke, mijn vriend en vertrouwde:	2
15.	wij, die samen vertrouwelijke omgang genoten, die in het feestgewoel gingen naar Gods huis.	2
16.	De dood overvalle hen, laten zij levend in het dodenrijk neerdalen; want boosheid is in hun woning, in hun binnenste.	2
17.	Maar ik, ik roep tot God,	2

³⁸⁷ Hossfeld & Zenger geven aan dat er twee zeldzame werkwoorden voorkomen wat tot verschillende teksten heeft geleid. Ze vertalen met: "I wander about in my despair, and I am beside myself." (*Psalms 2*, p. 50). De NRSV vertaalt met "I am troubled in my complaint. I am distraught." (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 249). Ik tel dan ook 2 keer een *Ich-Klage*.

³⁸⁸ Hossfeld & Zenger typeren vers 7-9 als een monoloog, die "serves to make clear, from the beginning, that the situation in which the petitioner finds himself is unbearable. The petitioner introduces a fictional counter-space namely the wilderness, representing a contrast to the subsequent description of conditions in the city." (*Psalms 2*, p. 53). Er is dan ook sprake van *Ich-Klagen*, m.u.v. 9b die de overgang vormt naar de *Feind-Klagen*.

³⁸⁹ De MT heeft יָדַעְתִּי zodat er sprake is van een uiting van vertrouwen.

³⁹⁰ Hossfeld & Zenger typeren vers 13-15 als "accusation against the friend" (*Psalms 2*, p. 52). Ook al lijkt er niet direct sprake van een *Feind-Klage* in de zin van een negatieve uiting met de vijand als subject, is het duidelijk dat de dichter zich hier negatief uit over zijn naaste omdat hij deze nu als vijand ervaart. Ik tel dan ook 6 *Feind-Klagen*, terwijl ik vers 13b en d reken als *Ich-Klagen* omdat de dichter daar aangeeft dat deze situatie ondraaglijk voor hem is.

	de HERE zal mij verlossen. ³⁹¹	
18.	Des avonds, des morgens en des middags klaag en kreun ik; Hij hoort mijn stem.	2 1
19.	Hij verlost mijn ziel in vrede van de strijd tegen mij, want met velen zijn zij tegen mij.	1 2
20.	God hoort en Hij zal hen vernederen ³⁹² – Hij, die van oudsher troont ³⁹³ – <i>sela</i> hen, die onbekeerlijk zijn en God niet vrezen. ³⁹⁴	2 2
21.	Hij strekt zijn handen uit tegen hen met wie hij vrede had, hij schendt zijn verbond;	2
22.	zijn mond is gladder dan boter, maar strijd is in zijn hart; zijn woorden zijn zachter dan olie, maar het zijn ontblote klingen.	4
23.	Werp uw bekommernis op de HERE, ³⁹⁵ Hij zal voor u zorgen; Hij zal nimmermeer toelaten, dat de rechtvaardige wankelt.	3
24.	Maar Gij, o God, zult hèn doen neerdalen in de kuil van het verderf; de mannen van bloed en bedrog zullen hun dagen niet ter helfte volbrengen. Ik echter vertrouw op U.	3 2

<i>Ich-Klage</i>	16	26%
schuldbelijdenis	0	
<i>Feind-Klage</i>	36	58%
<i>Gott-Klage</i>	0	
vertrouwen, lof en dank	10	16%

³⁹¹ Hossfeld & Zenger typeren dit vers als een uiting van vertrouwen waarbij ze erop wijzen dat de naam YHWH hier speciale betekenis heeft “despite the Elohistic tendency that governs the psalm as a whole. The ascent form Elohim to YHWH has theological purpose. It emphasizes the petitioner’s expectations that ‘God’ will save him because he stands in a special relationship of trust to YHWH.” (*Psalms* 2, p. 55).

³⁹² Hossfeld & Zenger vertalen met een *jussivus*: “Let God hear, and answer them.” Tegelijk geven ze aan dat de werkwoordsvormen van de MT op een situatie uit het verleden wijzen. Ik interpreteer 20a dan ook als uitingen van vertrouwen, zoals ook de NRSV vertaalt doen “God ... will hear and will humble them.” (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 250).

³⁹³ Hier volg ik Hossfeld & Zenger die aangeven dat 20b en cA moeilijk te vertalen zijn door de opmerkelijke onderbreking met *sela*. Zij vertalen “and the one who dwells in the east, for as for them ...” (*Psalms* 2, p. 51). Hierdoor worden 20b en c het onderwerp van de volgende *Feind-Klagen*.

³⁹⁴ Hoewel God het object van de goddeloosheid is, tel ik toch een *Feind-Klage* omdat de context duidelijk maakt dat de dichter aan wil geven dat hij onder die goddelozen te lijden heeft.

³⁹⁵ Brueggemann & Bellinger lezen hier een uiting van vertrouwen waarmee de dichter anderen instrueert (*Psalms*, p. 251), maar Hossfeld & Zenger plaatsen het vers mijns inziens overtuigend in de context van vers 22. Dan is er sprake van een *Feind-Klage* omdat de naasten geciteerd worden die met vrome slogans hun agressie bedekken.

Psalm 56

1.	Voor de koorleider. Op de wijze van: De duif op verre terebinten. Van David. Een kleinood, toen de Filistijnen te Gat hem gegrepen hadden.	
2.	Wees mij genadig, o God, want de mensen vertrappen mij, de ganse dag benauwen mij de bestrijders;	2
3.	wie mij benauwen, vertrappen mij de ganse dag, ja velen zijn het, die mij uit de hoogte bestrijden.	3
4.	Ten dage dat ik vrees, vertrouw ik op U;	1 1
5.	op God, wiens woord ik prijs. Op God vertrouw ik, ik vrees niet; wat zou vlees mij aandoen?	4
6.	De ganse dag verminken zij mijn woorden; al hun overleggingen zijn tegen mij ten kwade.	2
7.	Zij willen aanvallen, zij spieden, zij nemen mijn schreden waar, terwijl zij loeren op mijn leven.	4
8.	Zou er voor hen bij zoveel boosheid ontkoming zijn? ³⁹⁶ Stort de volken in toorn neder, o God!	1
9.	Mijn omzwerping hebt Gij te boek gesteld, doe mijn tranen in uw kruik; zijn zij niet in uw boek? ³⁹⁷	3 1
10.	Dan zullen mijn vijanden terugwijken ten dage dat ik roep; dit weet ik: dat God met mij is.	2
11.	Op God, wiens woord ik prijs, op de Here, wiens woord ik prijs,	2
12.	op God vertrouw ik, ik vrees niet; wat zou een mens mij aandoen?	3
13.	Op mij, o God, rusten geloften, U toegezegd, lofoffers zal ik U betalen,	2
14.	want Gij hebt mijn leven gered van de dood; immers ook mijn voet van aanstoot, zodat ik voor Gods aangezicht mag wandelen in het licht des levens.	3

<i>Ich-Klage</i>	2	6%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	11	32%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	21	62%

³⁹⁶ Hossfeld & Zenger geven aan dat vers 8a moeilijk te vertalen is en dat zowel een retorische vraag aan God mogelijk is als een 'ironische imperativus': "Geef de vijanden de ontsnapping die ze verdienen, namelijk dat ze neerstorten." (Psalms 2, p. 64). Ik volg de eerste optie die ze ook in hun vertaling weergeven en tel deze als een uiting van vertrouwen ("het kan niet zo zijn dat de vijanden ontkomen"), al kan deze uiting ook geïnterpreteerd worden als een impliciete *Gott-Klage*.

³⁹⁷ Ook hier zou gedacht kunnen worden aan een impliciete *Gott-Klage*, maar ik lees een uiting van vertrouwen ("zij zijn toch in Uw boek?"). Ook Brueggemann & Bellinger die de *Gott-Klage* vaak benadrukken, lezen hier een uiting van vertrouwen: "God is the great rememberer who treasures pain so that the psalmist is free to move beyond that pain." (Psalms, p. 254). Hossfeld & Zenger geven aan dat de beelden teruggaan op de metafoor van de leren buidel die elke herder bij zich droeg. In deze buidel zaten evenveel stenen als er schapen in de kudde waren: "In addition, God is to collect in a leather bottle (a water or milk skin), as a precious treasure, every single tear the petitioner has shed in his anguish and helplessness." (Psalms 2, p. 65).

Psalm 57

1.	Voor de koorleider. Op de wijze van: Verderf niet. Van David. Een kleinood, toen hij voor Saul in de spelonk vluchtte.	
2.	Wees mij genadig, o God, wees mij genadig, want bij U schuilt mijn ziel; ja, in de schaduw van uw vleugelen zal ik schuilen, totdat het onheil voorbij is. ³⁹⁸	2 1
3.	Ik roep tot God, de Allerhoogste, ³⁹⁹ tot God, die het voor mij voleindigt.	2
4.	Hij zal van de hemel zenden en mij verlossen, als Hij te schande gemaakt heeft wie mij vertrap; sela God zal zijn goedertierenheid en waarheid zenden.	5 1
5.	Ik lig neder te midden van leeuwen, vlammen spuwende mensenkinderen; ⁴⁰⁰ hun tanden zijn speer en pijlen, hun tong een scherp zwaard.	4
6.	Verhef U boven de hemelen, o God; uw heerlijkheid zij over de ganse aarde. ⁴⁰¹	
7.	Zij spanden een net voor mijn schreden, zij bogen mijn ziel terneer, zij groeven een kuil voor mijn aangezicht, zij vielen daar middenin. ⁴⁰² <i>sela</i>	3 1
8.	Mijn hart is gerust, o God, mijn hart is gerust; ik wil zingen, ja psalmzingen.	4
9.	Waak op, mijn ziel, waak op, harp en citer; ⁴⁰³ ik wil het morgenrood wekken.	3
10.	Ik zal U loven, o Here, onder de volken, ik zal U psalmzingen onder de natiën;	2
11.	want hemelhoog is uw goedertierenheid, tot aan de wolken reikt uw trouw.	2
12.	Verhef U boven de hemelen, o God; uw heerlijkheid zij over de ganse aarde.	

<i>Ich-Klage</i>	5	17%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	4	13%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	21	70%

³⁹⁸ אֵלֶּיךָ lees הִנְיָהּ als een uiting van de moeilijke situatie waarin de dichter zich bevindt, zodat er sprake is van een *Ich-Klage*. Hossfeld & Zenger vertalen met “until the destruction has passed by” (*Psalms 2*, p. 67). De NRSV vertaalt met “until the destroying storms pass by.” (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 255).

³⁹⁹ Net als in Psalm 59:6a vertaal ik deze speciale titel voor God als een uiting van vertrouwen.

⁴⁰⁰ Hossfeld & Zenger vertalen zelfs met “cannibals” (*Psalms 2*, p. 67).

⁴⁰¹ Hossfeld & Zenger vertalen met een *jussivus*: “let your glory cover the whole earth.” (*Psalms 2*, p. 67).

⁴⁰² Hossfeld & Zenger spreken hier van een “prophetic perfect” (*Psalms 2*, p. 67) zodat er sprake is van een uiting van vertrouwen.

⁴⁰³ De context maakt duidelijk dat het hier gaat om uitingen van lof.

Psalm 59

1.	Voor de koorleider. Op de wijze van: Verderf niet. Van David. Een kleinood, toen Saul zijn huis had laten bewaken om hem te doden.	
2.	Red mij van mijn vijanden, o mijn God ; beveilig mij voor hen die tegen mij opstaan ;	1 1
3.	red mij van de bedrivers van ongerechtigheid , en verlos mij van de mannen des bloeds .	2
4.	Want zie, zij loeren op mijn leven ; sterken willen op mij aanvallen , zonder mijn overtreding en zonder mijn zonde, HERE; ⁴⁰⁴	2
5.	zonder dat er ongerechtigheid is, lopen zij toe en stellen zich op . Waak op, mij ter hulpe, en zie.	2
6.	Gij, HERE, God der heerscharen, God van Israël , ⁴⁰⁵ ontwaak om al de heidenen ⁴⁰⁶ te straffen, heb geen genade voor alle ongerechte verraders . <i>sela</i>	2 2
7.	Des avonds komen zij terug , ⁴⁰⁷ zij huilen als honden en lopen de stad rond . ⁴⁰⁸	3
8.	Zie, zij smalen met hun mond ; zwaarden zijn op hun lippen , want – wie hoort het? ⁴⁰⁹	3
9.	Maar Gij, HERE, belacht hen , Gij spot met al de heidenen .	2
10.	Mijn sterkte, op U wil ik acht slaan , want God is mijn burcht .	3
11.	Mijn goedertieren God trede mij tegemoet , ⁴¹⁰ God doe mij met vreugde zien op hen die mij benauwen .	1 1
12.	Dood hen niet, opdat mijn volk het niet vergete; doe hen door uw macht ⁴¹¹ omdolen, stort hen neder, o Here, ons schild .	2
13.	Zonde van hun mond is het woord van hun lippen ; laten zij daarom in hun hoogmoed gevangen worden, en om de verwensing en de leugen die zij vertellen .	4

⁴⁰⁴ Ik heb er voor gekozen om de uitingen van eigen onschuld niet in dit onderzoek mee te nemen. Hossfeld & Zenger wijzen erop dat de dichter hiermee vragen stelt bij de goddelijke orde en gerechtigheid (*Psalms* 2, p.90), maar volgens mijn definitie is er geen sprake van een *Gott-Klage*.

⁴⁰⁵ Net als bij Psalm 69:7 is er voor gekozen om deze nadrukkelijke aanroep te tellen als uitingen van vertrouwen omdat de dichter God aan Israël verbindt zoals dat gebeurt in de uitingen 'mijn God'.

⁴⁰⁶ Hossfeld & Zenger (*Psalms* 2, p. 84) en de NRSV (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 263) vertalen met "nations", maar ik volg hier de vertaling van de NBG-51 en tel een *Feind-Klage*, omdat het parallellisme met 6c een negatieve interpretatie aannemelijk maakt. Dit is in lijn met HALOT die aangeeft dat יָגִיד vaak duidt op "the pagan peoples as opposed to Israel."

⁴⁰⁷ De context maakt de negatieve connotatie duidelijk zodat ik deze uiting tel als *Feind-Klage*.

⁴⁰⁸ Ook hier is duidelijk sprake van negatieve bedoelingen zodat ik een *Feind-Klage* reken. Zowel Hossfeld & Zenger (*Psalms* 2, p. 84) als Brueggemann & Bellinger (*Psalms*, p. 263) vertalen met "prowl".

⁴⁰⁹ Hossfeld & Zenger (*Psalms* 2, p.90) typeren deze uiting die de tegenstanders in de mond wordt gelegd als "In this way they ridicule God as guarantor of the order and law."

⁴¹⁰ Hossfeld & Zenger lezen in dit vers twee maal een *jussivus* (*Psalms* 2, p. 85).

⁴¹¹ Zoals de dichters elders een beroep doen op Gods goedheid en trouw, zo doet de dichter hier een beroep op Gods macht in het vertrouwen dat God kan helpen.

14.	Vernietig hen in grimmigheid, vernietig hen, zodat zij niet meer zijn; ⁴¹² opdat zij gewaarworden, dat God heerst in Jakob, tot aan de einden der aarde. <i>sela</i>	
15.	Des avonds toch komen zij terug, zij huilen als honden en lopen de stad rond.	3
16.	Zij zwerven om te eten; als zij niet verzadigd zijn, dan grommen zij.	2
17.	Ik echter bezing uw sterkte, des morgens jubel ik over uw goedertierenheid; want Gij waart mij een burcht, een toevlucht ten dage toen ik benauwd was.	4
18.	Mijn sterkte, U wil ik psalmzingen; want God is mijn burcht, mijn goedertieren God.	4

<i>Ich-Klage</i>	0	
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	25	57%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	19	43%

⁴¹² Ook hier vertalen Hossfeld & Zenger twee maal met een *jussivus*: "Let them be no more. So let it be known that God rules in Jacob and to the ends of the earth." (Psalms 2, p. 84).

Psalm 61

1.	Voor de koorleider. Bij snarenspeel. Van David.	
2.	Hoor toch, o God, mijn smeking, sla acht op mijn gebed.	
3.	Van het einde des lands roep ik tot U, ⁴¹³ omdat mijn hart bezwijkt; leid mij op een rots die mij te hoog zou zijn.	2
4.	Want Gij zijt mij een schuilplaats geweest, een sterke toren tegen de vijand.	2
5.	Laat mij in uw tent voor altoos vertoeven, laat mij schuilen, geborgen onder uw vleugelen. <i>sela</i>	2
6.	Want Gij, o God, hebt gehoord naar mijn geloften, Gij hebt het erfdeel gegeven van hen die uw naam vrezen.	2
7.	Voeg dagen toe aan de dagen van de koning, mogen zijn jaren duren als van geslacht tot geslacht;	
8.	moge hij voor altoos tronen voor Gods aangezicht, beschik goedertierenheid en trouw, dat zij hem behoeden. ⁴¹⁴	2
9.	Dan wil ik uw naam voor immer psalmzingen, terwijl ik dag aan dag mijn geloften betaal.	2

<i>Ich-Klage</i>	2	15%
schuldbelijdenis	0	
<i>Feind-Klage</i>	0	
<i>Gott-Klage</i>	0	
vertrouwen, lof en dank	11	85%

⁴¹³ Hossfeld & Zenger interpreteren de plaatsaanduiding niet geografisch maar metaforisch: "In a few strokes, v. 3 sketches the dramatic situation of crisis in which the petitioner finds himself: he feels as if he is "at the end of the earth," that is, on the boundary between chaos and the ordered world: chaos is already in the process of seizing him with its deadly power and dragging him out of the world of the living." *Psalms* 2, p. 107.

Brueggemann & Bellinger geven eenzelfde interpretatie: "The petitioner thus finds himself in the twilight zone, in the foyer of the area of Death (cf. Ps 42:7)." *Psalms*, p. 271.

⁴¹⁴ Hoewel er sprake is van een gebed in de *jussivus* en er niet nadrukkelijk gesproken wordt van "Uw goedertierenheid" en "Uw trouw" zoals meestal gebeurt in de individuele klaagpsalmen, tel ik hier uitingen van vertrouwen omdat de context duidelijk maakt dat de dichter er op vertrouwt dat Gods goedertierenheid en trouw hem kan behoeden.

Psalm 63

1.	Een psalm van David, toen hij in de woestijn van Juda was.	
2.	O God, Gij zijt mijn God, U zoek ik, ⁴¹⁵ mijn ziel dorst naar U, mijn vlees smacht naar U, in een dor en dorstig land, zonder water.	2 2
3.	Zo heb ik U in het heiligdom aanschouwd, ⁴¹⁶ ziende uw sterkte en uw heerlijkheid. ⁴¹⁷	1 2
4.	Want uw goedertierenheid is beter dan het leven; mijn lippen zullen U roemen.	2
5.	Zo wil ik U prijzen mijn leven lang, in uw naam mijn handen opheffen.	2
6.	Als met vet en merg word ik verzadigd, mijn mond looft met jubelende lippen,	2
7.	wanneer ik Uwer gedenk op mijn legerstede, ⁴¹⁸ in nachtwaken over U peins.	2
8.	Want Gij zijt mij een hulp geweest, in de schaduw van uw vleugelen jubel ik.	2
9.	Mijn ziel is aan U verkleefd, uw rechterhand houdt mij vast.	2
10.	Maar wie mijn leven zoeken te verderven, ⁴¹⁹ zullen komen in de diepten der aarde. ⁴²⁰	1 1
11.	Men zal hen overleveren aan de macht van het zwaard, zij zullen een prooi der vossen worden.	2
12.	Maar de koning zal zich in God verheugen; ieder die bij Hem zwerft, zal zich beroemen, omdat de mond der leugensprekers wordt gestopt.	3

⁴¹⁵ Ik tel אֶשְׁתַּדֵּד als een uiting van vertrouwen, omdat Hossfeld & Zenger aangeven dat het werkwoord שָׁחַר “has primarily wisdom-theological connotations.” (*Psalms 2*, p. 124). Daarom tel ik 2aB niet als *Ich-Klage*, in tegenstelling tot 1bcd.

⁴¹⁶ Hossfeld & Zenger geven aan dat het moeilijk is om de werkwoordsvormen in deze Psalm te vertalen. Ik volg hen in de vertaling in de verleden tijd waarmee ze vers 3a verbinden met vers 2b-d: “so’ looks back to v. 2: ‘As a thirsty person searches for any trace of water, so longingly has the poet allowed his eyes to wander about the sanctuary to vin signs of God’s greatness.” (*Psalms 2*, p. 119). Ook de NRSV vertaalt in deze lijn: “So I have looked upon you in the sanctuary.” (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 276).

⁴¹⁷ Omdat de dichter zocht naar Gods sterkte en heerlijkheid, lees ik hier in aansluiting bij het volgende vers een uiting van vertrouwen.

⁴¹⁸ Net als bij vers 1aB is de vraag of deze nachtelijke meditatie is te zien als een *Ich-Klage* of als een uiting van vertrouwen. Ik heb gekozen voor het laatste op grond van de omringende verzen en de interpretatie van Hossfeld & Zenger: “In the *thirsting* soul (vv. 2-5) God is present in the mode of being passionately desired. In de *contentment-achieving* soul (vv. 6-8) this thirst (and hunger) is sated by the gifts of God.” *Psalms 2*, p. 123. Ook Brueggemann & Bellinger kiezen voor deze interpretatie: “with verse 6 it becomes clear that personal meditation is also part of the psalmist’s confession of trust.” (*Psalms*, p. 278).

⁴¹⁹ Hossfeld & Zenger geven aan dat niet helemaal duidelijk is of לְשׂוֹאֵה לְשׂוֹאֵה betrekking heeft op de dichter of op de vijanden, maar vertalen met “those who seek my soul for desolation/corruption” (*Psalms 2*, p. 119) zodat er sprake is van een *Feind-Klage*. Ook de NRSV geeft een soortgelijke vertaling: “those who seek to destroy my life” (Brueggeman & Bellinger, *Psalms*, p. 276).

⁴²⁰ Ook hier en bij het volgende vers is onzekerheid over de vertaling. Hossfeld & Zenger geven zowel een aanroep in de *jussivus* als een uiting van vertrouwen als mogelijkheid. Ik heb voor de laatste optie gekozen, aangezien ook de NRSV in deze lijn vertaalt: “shall go down into the depths of the earth; they shall be given over to power of the sword, the shall be prey for jackals.” (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 276).

<i>Ich-Klage</i>	3	12%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	1	4%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	22	85%

Psalm 64

1.	Voor de koorleider. Een psalm van David.	
2.	Hoor, o God, mijn stem in mijn klagen , behoed mijn leven voor de verschrikking van de vijand ;	1 1
3.	verberg mij voor de raadslag van de boosdoeners , voor het woelen van de bedrijvers van ongerechtigheid ,	2
4.	die hun tong wetten als een zwaard , die hun pijl aanleggen – een bitter woord ⁴²¹ –	3
5.	om in het verborgene op de onschuldige te schieten ; plotseling schieten zij op hem, zonder iets te ontzien .	3
6.	Zij verstouten zich tot een boos stuk, zij spreken ervan strikken te verbergen; zij zeggen: Wie ziet ze? ⁴²²	3
7.	Zij zinnen op euvel daden: „Wij zijn gereed, het plan is goed bedacht”. Ja, ieders binnenste en hart is ondoorgrondelijk. ⁴²³	3
8.	Maar plotseling treft God hen met een pijl ; ⁴²⁴ daar zijn nu hun wonden .	2
9.	Hun tong doet hen over zichzelf struikelen; al wie naar hen ziet, schudt het hoofd . ⁴²⁵	2
10.	Dan vrezen alle mensen en verkondigen Gods daad, en slaan acht op zijn werk.	3
11.	De rechtvaardige zal zich in de HERE verheugen en bij Hem schuilen, alle oprechten van hart zullen zich beroemen .	3

<i>Ich-Klage</i>	1	4%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	15	58%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	10	38%

⁴²¹ Hossfeld & Zenger geven bij deze psalm aan dat de vertaling van de werkwoordtijden in deze psalm moeilijk is en dat ze daarom hun vertaling onder dat voorbehoud geven. In navolging van hun vertaling (“who have drawn (their bows); their arrow is a poisonous word – to shoot at the blameless from ambush.” *Psalms 2*, p. 129) tel ik **קָרַב מִן הַיָּד** als een aparte *Feind-Klage*.

⁴²² Hossfeld & Zenger wijzen op de gelaagdheid in deze uitspraak die de vijanden in de mond wordt gelegd: “Wie ziet hun verborgen strikken?” Maar ook: “Wie ziet dat zij ze gelegd hebben?” En tenslotte: “Wie is God, dat Hij het zou zien.” Met dit soort uitspraken wordt de klacht gedramatiseerd “to express the impious godlessness of the actions of the enemies.” (*Psalms 2*, p. 133).

⁴²³ Hossfeld & Zenger rekenen 7c ook tot ‘het citaat van de vijanden’ (“This self-commentary by the evildoers is the irritating manifestation of personified chaos, which God, as defender of the cosmos, cannot accept.” *Psalms 2*, p. 134), zodat ik 3 x een *Feind-Klage* tel.

⁴²⁴ Hossfeld & Zenger spreken hier van een “prophetic perfect” die ze vertalen als verleden tijd: “Then God shot an arrow at hem, suddenly they were wounded.” (*Psalms 2*, p. 129). De NRSV vertaalt een toekomstige tijd: “But God will shoot his arrow at them; they will be wounded suddenly.” (Brueggemann & Bellinger *Psalms*, p. 280). In beide vertalingen zijn de verzen 9-11 te definiëren als uitingen van lof en dank of vertrouwen.

⁴²⁵ Hossfeld & Zenger wijzen er op dat bij vers 9b niet alleen sprake is van een negatieve uiting naar de vijand, maar ook van een positieve uiting richting God: “head-shaking is not only a gesture of rejoicing over others’ misfortune and of ridicule, but also an expression of relief that the evil word to the impious ultimately has power only to destroy those who wanted to use it to destroy others (cf. 52:8).” (*Psalms 2*, p.134)

Psalm 69

1.	Voor de koorleider. Op de wijze van: De leliën. Van David.	
2.	Verlos mij, o God, want het water is gekomen tot aan de lippen;	1
3.	ik ben verzonken in bodemloos slijk, waar ik niet kan staan; ik ben gekomen in diepe wateren, een vloed overstroomt mij.	4
4.	Ik ben moede door mijn roepen, mijn keel is hees, mijn ogen zijn bezweken, van het uitzien naar mijn God. ⁴²⁶	4
5.	Talrijker dan de haren van mijn hoofd zijn zij die mij zonder oorzaak haten; mchtig zijn zij die mij willen verdelgen, mijn valse vijanden; wat ik niet geroofd heb, moet ik toch teruggeven. ⁴²⁷	2 1
6.	O God, Gij kent mijn verdwaasdheid, mijn schuldige daden zijn voor U niet verborgen. ⁴²⁸	2
7.	Laten om mij niet beschaamd worden wie U verwachten, Here HERE der heerscharen; laten om mij niet schaamrood worden wie U zoeken, o God van Israël. ⁴²⁹	2
8.	Want om Uwentwil draag ik smaad, ⁴³⁰ bedekt schaamte mijn gelaat.	2
9.	Ik ben een vreemde geworden voor mijn broeders, een onbekende voor de zonen van mijn moeder;	2
10.	want de ijver voor uw huis heeft mij verteerd, en de smaadwoorden van wie U smaden, kwamen op mij neder. ⁴³¹	2
11.	Ik weende onder het vasten van mijn ziel, maar het werd mij tot diepe smaad;	2
12.	ik maakte een rouwgewaad tot mijn kleed, maar ik werd hun tot een spreekwoord.	2

⁴²⁶ Hossfeld & Zenger volgen de MT en vertalen met “my eyes grow dim, for I wait for my God,” (*Psalms* 2, p. 170) waar de NBG-51 en Brueggemann & Bellinger kiezen voor een afwijkende lezing die door de eerst auteurs als *lectio facillior* bestempeld wordt. Ik volg Hossfeld & Zenger waardoor ik 4 maal een *Ich-Klage* tel.

⁴²⁷ Vers 5d kan ook als *Feind-Klage* gezien worden, maar omdat het ‘ik’ van de dichter het subject is, tel ik een *Ich-Klage*.

⁴²⁸ Deze schuldbelijdenis wordt verschillend geïnterpreteerd. Hossfeld & Zenger zien het als het afstand nemen van superioriteit en zelfrechtvaardiging (*Psalms* 2, p. 180), terwijl Brueggemann & Bellinger Lindström volgen die deze belijdenis ziet als een ironische reactie op de onrechtvaardige tegenstanders (*Psalms*, p. 301).

⁴²⁹ Vanwege het nadrukkelijke gebruik van de aanduidingen voor God is er voor gekozen om deze aanroepen te tellen als uiting van vertrouwen. Hossfeld & Zenger spreken van “great titles of honour” die gebruikt worden omdat “The truth of *this* God is at stake.” (*Psalms* 2, p. 180).

⁴³⁰ Er bestaan verschillende interpretaties van כִּי־עָלִידָּ. Hossfeld & Zenger interpreteren dit vers, evenals vers 10, in lijn met Jer. 15:15, als een *Gott-Klage*: “He (the petitioner – BV) complains that God is ultimately the origin of his social ostracism.” (*Psalms* 2, p. 173). Ook Brueggeman & Bellinger interpreteren vers 8 en 10 als zodanig: “The appeal to YHWH is characteristically voiced as a statement of *profound need* on Israel’s part that is matched by YHWH’s *profound fidelity*. (*Psalms*, p. 302). In mijn definitie is er sprake van een *Ich-Klage* (God is niet het subject van de negatieve situatie maar de dichter), maar met het “om Uwentwil” wordt deze situatie God wel verweten.

⁴³¹ Net als bij vers 8 interpreteren Hossfeld & Zenger dit vers als *Gott-Klage*: “The public humiliations and exposure that wound him so deeply, then, have their cause in his own God.” (*Psalms* 2, p. 180). Ook hier kies ik voor een *Ich-Klage*, maar onderken ik het verwijt aan God dat in vers 27 alsnog expliciet verwoord wordt.

13.	Wie in de poort zitten, praten over mij, ⁴³² – en een spotlied van drinkers.	1 1
14.	Maar mijn gebed is tot U, HERE, ten tijde des welbehagens; o God, antwoord mij naar uw grote goedertierenheid met uw trouwe hulp.	4
15.	Red mij uit het slijk, opdat ik niet verzinke, laat mij gered worden van mijn haters, en uit de diepe wateren.	2 1
16.	Laat de watervloed mij niet overstromen, noch de diepte mij verslinden, ⁴³³ noch de put zijn mond boven mij toesluiten.	1 2
17.	Antwoord mij, o HERE, want rijk is uw goedertierenheid, wend U tot mij naar uw grote barmhartigheid,	2
18.	verberg uw aangezicht niet voor uw knecht, ⁴³⁴ want het is mij bang te moede; antwoord mij haastelijk.	2 1
19.	Nader tot mijn ziel, bevrijd haar, verlos mij om mijner vijanden wil.	
20.	Gij, Gij kent mijn smaad, mijn schaamte en mijn schande; allen die mij benauwen, staan vóór U.	2 3 1
21.	De smaad heeft mij het hart gebroken, ⁴³⁵ en ik ben verzwakt. Ik wachtte op een teken van medelijden, maar tevergeefs, op troosters, maar ik vond hen niet.	1 3
22.	Ja, zij gaven mij gif tot spijs, en lieten mij in mijn dorst azijn drinken.	2
23.	Hun tafel worde voor hun aangezicht tot een strik, ⁴³⁶ en hun genoten tot een val.	
24.	Laten hun ogen verduisterd worden, zodat zij niet zien, doe hun lendenen bestendig wankelen;	
25.	stort over hen uw gramschap uit, en de gloed van uw toorn achterhale hen.	
26.	Hun kamp worde tot woestenij, in hun tenten zij geen bewoner.	
27.	Want wie Gij hebt geslagen, ⁴³⁷ vervolgen zij,	2

⁴³² De context maakt duidelijk dat het hier niet gaat om neutraal praten over. HALOT vertaald שׂוּחַ hier met “taunting, mocking.” Vers 13a is ook als *Ich-Klage* op te vatten, maar omdat de tegenstanders het subject zijn, tel ik een *Feind-Klage*.

⁴³³ In vers 16a heb ik het beeld van de watervloed in aansluiting bij vers 15 en vers 2 en 3 geïnterpreteerd als een uiting over de uitzichtloze situatie van de dichter en dus *Ich-Klagen* geteld. In vers 16bc verschuift het beeld naar de dreigende dood die als een vijand wordt voorgesteld, waarbij de dichter het object van de bedreiging wordt. Daarom tel ik hier *Feind-Klagen*: “Verses 15-16 then implore the hoped-for-rescue with reference to the imagery of the waters of chaos that was developed in vv. 2-3, with v. 16c-d adding the motif of the cistern that close sits mouth (see pls. 1 and 3 here) and will not release the imprisoned in it.” (Hossfeld & Zenger, *Psalms 2*, p. 181).

⁴³⁴ Beide uitdrukkingen vat ik op als uitingen van vertrouwen, omdat de dichter er de nauwe betrekking tussen zichzelf en God mee benadrukt.

⁴³⁵ Deze uiting is ook als *Ich-Klage* te lezen, maar doordat de actie van de vijanden het subject is, tel ik een *Feind-Klage*.

⁴³⁶ Hossfeld & Zenger spreken hier van “an ascending series of imprecations against the hostile world that surrounds the petitioner.” (*Psalms 2*, p. 181).

⁴³⁷ Hossfeld & Zenger lezen hier, net als bij vers 8 en 10, een *Gott-Klage*: “He (the petitioner – BV) too makes God responsible for his situation (v. 27), but at the same time protests against this and calls upon God to put an end to it and finally to accomplish divine justice.” (*Psalms 2*, p. 183). Daarmee is er volgens mijn definitie sprake van een *Gott-Klage*.

	zij doen verhalen over de smart der door U gewonden.	2
28.	Voeg schuld bij hun schuld, zodat zij niet komen tot uw rechtvaardiging.	
29.	Laten zij uit het boek des levens worden uitgedelgd, met de rechtvaardigen niet worden opgeschreven.	
30.	Maar ik ben ellendig en in smart, uw heil, o God, bescherm mij.	2 1
31.	Ik zal de naam van God prijzen met een lied, Hem verheerlijken met een lofzang;	2
32.	dat zal de HERE meer behagen dan een rund, dan een stier met horens en hoeven. ⁴³⁸	2
33.	De ootmoedigen zullen het zien, zij zullen zich verheugen; gij, die God zoekt, uw hart leve op. ⁴³⁹	3
34.	Want de HERE hoort naar de armen, en zijn gevangenen veracht Hij niet.	2
35.	Dat hemel en aarde Hem loven, de zeeën en al wat daarin wemelt.	2
36.	Want God zal Sion verlossen en de steden van Juda bouwen, opdat zij daar wonen en het bezitten;	3
37.	het kroost van zijn knechten zal het beërven, en wie zijn naam liefhebben, zullen daarin wonen.	2

<i>Ich-Klage</i>	33	42%
<i>schuldbelijdenis</i>	2	3%
<i>Feind-Klage</i>	12	15%
<i>Gott-Klage</i>	2	3%
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	29	37%

⁴³⁸ Alhoewel hier ook sprake is van een “cult-critical relativization of sacrifices” (Hossfeld & Zenger, *Psalms 2*, p. 183), tel ik dit vers als uitingen van vertrouwen omdat de dichter er mee uitspreekt dat God behagen in zijn lied zal hebben.

⁴³⁹ Ook vers 33b en 34 lees ik als uitingen van vertrouwen, waartoe de dichter ook anderen oproept.

Psalm 70

1.	Voor de koorleider. Van David. Bij het gedenkoffer.	
2.	O God, haast U om mij te redden, o HERE, mij ter hulpe!	
3.	Laten beschaamd en schaamrood worden, ⁴⁴⁰ wie mij naar het leven staan; terugdeinzen en te schande worden, wie mijn onheil begeren;	2
4.	laten zich omkeren van schaamte, wie roepen: Ha, ha!	1
5.	Laten in U jubelen en zich verheugen allen die U zoeken; laten wie uw heil liefhebben, bestendig zeggen: God is groot! ⁴⁴¹	
6.	Ik ben wel ellendig en arm ⁴⁴² – o God, haast U tot mij! Gij zijt mijn hulp en mijn bevrijder; o Here, vertoef niet!	2 2

<i>Ich-Klage</i>	2	29%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	3	43%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	2	29%

⁴⁴⁰ Zie Psalm 35:4 en 70:3.

⁴⁴¹ Alhoewel hier sprake is van een uiting van lof tel ik deze niet als zodanig omdat de uitroep onderdeel is van de aanroep in de *jussivus* van de dichter.

⁴⁴² Omdat er twee kwalificaties gebruikt worden, tel ik 2 maal een *Ich-Klage*.

Psalm 71

1.	Bij U, o HERE, schuil ik; laat mij nimmer beschaamd worden.	1
2.	Red mij en bevrijd mij ⁴⁴³ door uw gerechtigheid; ⁴⁴⁴ neig uw oor tot mij en verlos mij.	1
3.	Wees mij tot een rots ter woning, ⁴⁴⁵ waarheen ik bestendig kan gaan, die Gij beschikt hebt tot mijn redding, want mijn rots en mijn vesting zijt Gij.	4
4.	O God, ⁴⁴⁶ bevrijd mij uit de hand van de goddeloze, uit de greep van booswicht en geweldenaar.	1 3
5.	Want Gij zijt mijn verwachting, Here HERE, ⁴⁴⁷ mijn vertrouwen van mijn jeugd aan;	3
6.	op U heb ik gesteund van de moederschoot aan, van het ingewand mijner moeder aan zijt Gij mijn helper; U geldt bestendig mijn lofzang.	3
7.	Ik ben voor velen als een wonder geweest, ⁴⁴⁸ doch Gij waart mijn machtige toevlucht.	2
8.	Mijn mond is vervuld van uw lof, de ganse dag van uw luister.	2
9.	Verwerp mij niet ten tijde des ouderdoms, begeef mij niet, nu mijn kracht vergaat.	2
10.	Want mijn vijanden spreken over mij, ⁴⁴⁹ wie mijn leven belagen, beraadslagen tezamen	3
11.	en zeggen: God heeft hem verlaten, vervolgt en grijpt hem, want er is niemand die redt.	3
12.	O God, wees niet verre van mij; mijn God, haast U mij ter hulpe.	1
13.	Laten beschaamd worden en vergaan, wie mijn leven belagen;	2

⁴⁴³ Hossfeld & Zenger maken een vergelijking tussen Psalm 31:2-4 en Psalm 71:1-3. De vervanging van een aantal vormen in de *imperativus* voor *imperfecta* benoemen ze als “a relatively late phenomenon serving to weaken the direct imperative.” (*Psalms 2*, p. 195).

⁴⁴⁴ Zoals de dichter elders zijn vertrouwen stelt op de goedheid van God, beroept hij zich hier op Gods gerechtigheid.

⁴⁴⁵ Alhoewel hier sprake is van een aanroep in de *jussivus*, tel ik toch een uiting van vertrouwen omdat het beeld van de schuilplaats in vers 3b en c verder uitgewerkt wordt om vervolgens in 3d ook als (geloofs)feit benoemd wordt.

⁴⁴⁶ Uiting van vertrouwen omdat אֱלֹהֵי gebruikt wordt.

⁴⁴⁷ Uiting van vertrouwen omdat אֱדֹנָי יְהוָה gebruikt wordt. Hossfeld & Zenger merken over de ‘rijkdom’ in aanduidingen voor God op: “It is not surprising, because Psalm 71 is an anthology and plays throughout with a variety of designations for God.” (*Psalms 2*, p. 195).

⁴⁴⁸ Er is discussie over de betekenis van מִוִּפֶת. HALOT vertaalt met “portent, in a bad sense” en ook Hossfeld & Zenger neigen naar een negatieve interpretatie al geven ze aan dat een positieve interpretatie ook mogelijk is (*Psalms 2*, p. 196). Brueggemann & Bellinger noemen de uitdrukking ambigue, maar zien de context als beschrijving van een levenslange ervaring van Gods zorg (*Psalms*, p. 309). Deze positieve interpretatie wordt nadrukkelijk gekozen door Lindström: “Rather, the petitioner here means that he has from birth (v 6) and throughout his whole life (v 8) been considered an unusually ‘blessed’ person (cf. Isa 8:18), that is, he has been a person who was considered by many people to be a man in which the help of YHWH was especially manifested.” (*Suffering and Sin*, p. 117). De context van de verzen 6-8 en het contrast met de ‘tegenwoordige ouderdom’, maken een antithetisch parallellisme mijns inziens niet voor de hand liggend. Ik tel vers 7a dan ook niet als *Ich-Klage*, maar als een uiting van vertrouwen.

⁴⁴⁹ Het vervolg maakt duidelijk dat ‘spreken’ hier niet neutraal is, zodat ik deze uiting meetel als *Feind-Klage*.

	in schande en smaad zich hullen, wie mijn onheil zoeken.	
14.	Maar ik zal bestendig hopen en al uw lof vermeerderen;	2
15.	mijn mond zal uw gerechtigheid vertellen, de ganse dag uw heil, ⁴⁵⁰ want ik weet de maat daarvan niet.	3
16.	Ik zal de machtige daden des Heren HEREN verkondigen, uw gerechtigheid vermelden, de uwe alleen.	2
17.	O God, Gij hebt mij onderwezen van mijn jeugd aan, tot nu toe verkondig ik uw wonderen;	2
18.	wil mij dan ook tot mijn ouderdom en grijsheid, ⁴⁵¹ o God, niet verlaten, toddan ik aan dit geslacht uw arm verkondig, aan ieder die komt, uw sterkte. ⁴⁵²	2 2
19.	Ja, uw gerechtigheid, o God, reikt tot den hoge, Gij, die grote dingen volbracht hebt; o God, wie is U gelijk?	3
20.	Gij, die ons vele benauwdheden en rampen hebt doen zien, ⁴⁵³ zult ons weder levend maken, mij uit de kolken der aarde weder doen opstijgen.	2
21.	Wil mijn grootheid vermeerderen, U opmaken en mij troosten.	
22.	Dan zal ook ik U met de harp prijzen, uw getrouwheid, mijn God; ik zal U psalmzingen met de citer, o Heilige Israëls. ⁴⁵⁴	4
23.	Mijn lippen zullen jubelen, wanneer ik U zal psalmzingen, en mijn ziel, ⁴⁵⁵ die Gij hebt verlost.	4
24.	Ook zal mijn tong de ganse dag van uw gerechtigheid gewagen, want zij worden beschaamd en schaamrood, die mijn onheil zoeken.	2 1

<i>Ich-Klage</i>	4	7%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	12	20%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	44	73%

⁴⁵⁰ Omdat er sprake is van een ellips tel ik een aparte uiting van vertrouwen.

⁴⁵¹ Omdat de ouderdom in vers 9 onderdeel is van een Ich-Klage, tel ik ook hier Ich-Klagen ervan uitgaande dat de dichter in zijn uitingen van vertrouwen en lof, God herinnert aan zijn moeilijke omstandigheden.

⁴⁵² Omdat er sprake is van een ellips tel ik twee maal een lofgelofte.

⁴⁵³ In de NBG-51 vertaling en in de vertaling van Brueggemann & Bellinger is er sprake van een Gott-Klage. Hossfeld & Zenger wijzen er echter op dat de MT met een meervoudsvorm als *lectio difficilior* de voorkeur verdient. In de vertaling "Gij die ons veel benauwdheden en rampen hebt doen zien, zult ons weer levend maken," legt het accent meer op Gods trouw in het verleden, die de dichter aanvoert als pleitgrond voor Gods reddend ingrijpen in het heden. Vandaar dat ik hier geen *Gott-Klage* tel, maar een uiting van vertrouwen.

⁴⁵⁴ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל is niet als aparte uiting van lof genomen, maar als object van het loven van de dichter.

⁴⁵⁵ Omdat er sprake is van een ellips tel ik hier een aparte uiting van vertrouwen.

Psalm 77

1.	Voor de koorleider. Op Jedutun. Een psalm van Asaf.	
2.	Mijn stem is tot God, en ik roep; mijn stem is tot God, opdat Hij zijn oor tot mij neige.	
3.	Ten dage mijner benauwdheid zoek ik de Here, des nachts is mijn hand uitgestrekt en zij wordt niet moede, ⁴⁵⁶ mijn ziel weigert zich te laten troosten. ⁴⁵⁷	2
4.	Denk ik aan God, dan kreun ik; peins ik, dan versmacht mijn geest. <i>Sela</i>	2
5.	Gij houdt mijn ogen open, ⁴⁵⁸ ik ben onrustig en kan niet spreken.	1 2
6.	Ik overdenk de dagen van ouds, ⁴⁵⁹ de jaren van weleer; ⁴⁶⁰	2
7.	ik denk in de nacht aan mijn snarenspeel, ⁴⁶¹ ik peins in mijn hart en mijn geest vorst na.	3
8.	Zal de Here dan voor altoos verstoten, en niet meer goedgunstig zijn?	2
9.	Neemt zijn goedertierenheid voor immer een einde, houdt de belofte op van geslacht tot geslacht?	2
10.	Vergeet God genadig te zijn, of sluit Hij zijn barmhartigheid in toorn toe? <i>Sela</i>	2
11.	Daarom zeg ik: Dit krenkt mij, ⁴⁶² dat de rechterhand des Allerhoogsten verandert. ⁴⁶³	1 1

⁴⁵⁶ Hossfeld & Zenger beschrijven het uitgestrekt houden van de hand als een houding van devotie (*Psalms* 2, p. 277), zodat ik voor 3b geen Ich-Klage tel. Zie ook Psalm 143:6.

⁴⁵⁷ Hossfeld & Zenger verwijzen naar Klaagliederen 1 waar het ontbreken van troost een teken van ernstig leed is: "By insistently remaining in his state of comfortlessness, the petitioner expresses the enormity of his need." (*Psalms* 2, p. 277).

⁴⁵⁸ Hossfeld & Zenger wijzen een lezing met het werkwoord זָרַח in de eerste persoon enkelvoud af en verdedigen de *lectio difficilior* van de MT, waardoor er hier sprake is van een *Gott-Klage* (*Psalms* 2, p. 274). Ook Brueggemann & Bellinger spreken van "accusing God of preventing sleep." (*Psalms*, p. 333).

⁴⁵⁹ Zowel Hossfeld & Zenger ("The petitioner turns inward. This retreat into interiority is accompanied by indications of physical weakness and pain." *Psalms* 2, p. 277) als Brueggemann & Bellinger ("Instead of counting sheep, the poet recounts ancient miracles wrought by God. The psalmist, in the dread of wakefulness, asks a series of questions that probe the character of God." *Psalms*, p. 333) geven aan dat de dichter hier niet rustig mediteert, maar piekert en lijdt. Daarom zijn de verzen 6, 7 en 11a als *Ich-Klage* geïnterpreteerd en de vragen uit de verzen 8-10 en 11b als *Gott-Klage* geteld.

⁴⁶⁰ Er is sprake van een ellips, waardoor ik twee maal een *Ich-Klage* in dit vers tel.

⁴⁶¹ Hossfeld & Zenger wijzen erop dat de werkwoorden זָכַר (denken aan/herinneren) en שִׁיחַ

(overpeinen) sleutelwoorden zijn in het 'refrein' van deze psalm (:4, 7, 12a en 13b). In de verzen 4 en 7 staan ze in de context van de klacht, terwijl ze in vers 12-13 in de context van de lofprijzing staan (*Psalms* 2, p. 275). Deze tegenstelling pleit ervoor om de verzen 6-9 al klacht te verstaan en dus te rekenen tot de *Ich-Klage* en *Gott-Klage*. Brueggemann & Bellinger benadrukken de nachtelijke strijd van de dichter: "in the middle of the night of insomnia, the troubled psalmist engages in 'compulsive rumination' that is beyond containment or management." (*Psalms*, p. 334).

⁴⁶² Hossfeld & Zenger vertalen met "Then I said: My sickness is this..."; HALOT vertaalt חָלַהּ hier met "to grow weak, tired." Beide vertalingen kunnen tot de *Ich-Klage* gerekend worden.

⁴⁶³ De vertaling van Hossfeld & Zenger ("Then I said: My sickness is this, that the right hand of the Most High has changed." *Psalms* 2, p. 273) versterkt de interpretatie als *Ich-* en *Gott-Klage*. De NRSV-vertaling is vergelijkbaar: "And I say, 'It is my grief that the right hand of the most High has changed.'" (Brueggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 332).

12.	Ik zal de daden des HEREN gedenken, ja, ik wil gedenken uw wonderen van ouds, ⁴⁶⁴	2
13.	van al uw werken gewagen en uw daden overdenken.	2
14.	O God, in heiligheid is uw weg; wie is een God, groot als God?	2
15.	Gij zijt de God, die wonderen werkt, Gij hebt onder de volken uw macht doen kennen.	2
16.	Gij hebt uw volk met machtige arm verlost, de zonen van Jakob en Jozef. <i>sela</i>	1
17.	De wateren zagen U, o God, ⁴⁶⁵ de wateren zagen U, zij sidderden, zelfs de diepten beefden.	2
18.	De wolken goten water uit, het zwerk deed de donder horen, ook vlogen uw pijlen rond.	3
19.	Het gedreun van uw donder rolde voort, de bliksemen verlichtten de wereld, de aarde sidderde en beefde.	3
20.	Uw weg was in de zee, uw pad in grote wateren, zodat uw voetsporen niet werden gekend.	3
21.	Gij leiddet uw volk als een kudde door de hand van Mozes en Aäron.	1

<i>Ich-Klage</i>	12	29%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	0	
<i>Gott-Klage</i>	8	20%
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	21	51%

⁴⁶⁴ Hossfeld & Zenger geven aan dat de dichter hier van de klacht naar de lofprijs beweegt via de herinnering aan de grote daden van God in het verleden: "The petitioner does not break forth in praise, but remains in an internal monologue or an inward reflection and meditation; only the basis mood has been altered. The swiches have been set for the hymnic prayer that follows." (*Psalms* 2, p. 278). Ik tel vers 12 en 13 daarom al tot de uitingen van vertrouwen, waarop verzen van lofprijzing volgen.

⁴⁶⁵ De natuurbeschrijvingen verwijzen naar een theofanie als bij de Exodus (Hossfeld & Zenger, *Psalms* 2, p. 279 en Breuggemann & Bellinger, *Psalms*, p. 334) en worden daarom als lofprijzing gerekend.

Psalm 86

1.	Een gebed van David. Neig uw oor, o HERE, antwoord mij, want ik ben ellendig en arm;	2
2.	behoed mijn ziel, want ik ben godvrezend; ⁴⁶⁶ Gij, mijn God, verlos uw knecht die op U vertrouwt.	3
3.	Wees mij genadig, o Here, ⁴⁶⁷ want tot U roep ik de ganse dag. ⁴⁶⁸	1 1
4.	Verheug de ziel van uw knecht, ⁴⁶⁹ want tot U, Here, hef ik mijn ziel op. ⁴⁷⁰	2
5.	Want Gij, o Here, zijt goed en gaarne vergevend, rijk in goedertierenheid voor allen die U aanroepen.	4
6.	O HERE, neem mijn gebed ter ore, sla acht op mijn luide smekingen.	
7.	Ten dage mijner benauwdheid roep ik U aan, want Gij antwoordt mij.	1 1
8.	Onder de goden is niemand U gelijk, o Here, en niets is als uw werken.	3
9.	Alle volken, die Gij gemaakt hebt, zullen komen en zich voor U nederbuigen, o Here, en uw naam eren;	4
10.	want Gij zijt groot en doet wonderen, Gij, o God, alleen.	3
11.	Leer mij, HERE, uw weg, opdat ik in uw waarheid wandele; verenig mijn hart om uw naam te vrezen.	
12.	Ik zal U loven, Here, mijn God, met mijn ganse hart, ⁴⁷¹ en uw naam eren voor altoos;	3
13.	want uw goedertierenheid is groot jegens mij, Gij toch hebt mijn ziel gered uit het zeer diepe dodenrijk.	2 1
14.	O God, overmoedigen maken zich tegen mij op, een bende van geweldenaars staat mij naar het leven, zij stellen U niet voor hun ogen.	3
15.	Maar Gij, Here, zijt een barmhartig en genadig God, lankmoedig en rijk aan goedertierenheid en trouw.	5
16.	Wend U tot mij en wees mij genadig, verleen uw knecht uw sterkte, verlos de zoon van uw dienstmaagd. ⁴⁷²	2

⁴⁶⁶ Door het parallelisme met ‘uw knecht die op u vertrouwd’ vat ik ‘ik ben godvrezend’ ook op als een uiting van vertrouwen. In deze psalm wordt het ‘dienaar-zijn’ duidelijk ingezet om God tot ingrijpen te bewegen.

⁴⁶⁷ In de MT staat אֶדְוָנִי, zodat ik hier en in vers 4; 5; 8; 9 en 15 uitingen van vertrouwen tel.

⁴⁶⁸ De Vos wijst typeert dit soort tijdsaanduidingen “als Stilmittel der Intensivierung der Aussage” waarmee de diepte van de nood onderstreept wordt (*Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 5.1.4.). Het enkelvoudige roepen tot God reken ik niet tot de *Ich-Klage*, maar de expliciete nadruk met een dergelijke tijdsaanduiding wel (zie ook Psalm 22:3; 55:18 en 88:2).

⁴⁶⁹ עַבְדְּךָ Heeft in Psalm 86 steeds de betekenis van ‘Uw knecht die op U vertrouwt’ (vers 2). “As a ‘faithful servant’ he not only appeals to his ‘Lord’s’ power and obligation to protect, but at the same time confesses his fundamental dependence and enduring readiness to represent the cause of his Lord.” (Hossfeld & Zenger, *Psalms 2*, p. 371, 372). Daarom tel ik hier en in vers 16 uitingen van vertrouwen.

⁴⁷⁰ Het opheffen van de ziel kan uiteraard ook als een uiting van vertrouwen geteld worden, maar dat geldt dan voor alle aanroepen tot God. Daarom is deze bede niet geteld als een uiting van vertrouwen.

⁴⁷¹ “Ik zal u loven Here, met mijn ganse hart” is als 1 uiting van vertrouwen geteld, naast “mijn God” en “(ik zal) uw naam eren voor altoos” zodat het totaal aantal uitingen van vertrouwen in dit vers op 3 komt.

⁴⁷² Door het parallelisme met ‘uw knecht’ (zie vers 4) tel ik hier ook een uiting van vertrouwen.

17.	Doe aan mij een teken ten goede, opdat mijn haters het zien en beschaamd staan, wanneer Gij, HERE, mij geholpen en getroost hebt. ⁴⁷³	1 5
-----	--	--------

<i>Ich-Klage</i>	5	11%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	4	9%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	38	81%

⁴⁷³ Hossfeld & Zenger vertalen met “those who hate me will see it and be ashamed, for you are YHWH; you help me and comfort me.” (*Psalms 2*, p. 368) zodat ik 1 *Feind-Klage* en 5 uitingen van vertrouwen tel.

Psalm 88

1.	Een lied. Een psalm van de Korachieten. Voor de koorleider. Op: Machalat leannot. Een leerdicht van Heman, de Ezrachiet.	
2.	HERE, God van mijn heil, ⁴⁷⁴ des daags roep ik, des nachts ben ik vóór uw ogen. ⁴⁷⁵	1 1
3.	Laat mijn gebed voor uw aangezicht komen, neig uw oor tot mijn geroep;	
4.	want mijn ziel is verzadigd van rampen, mijn leven is het dodenrijk nabij.	2
5.	Ik word gerekend onder wie in de groeve nederdalen, ik ben geworden als een man zonder kracht.	2
6.	Onder de doden is mijn verblijf, gelijk verslagenen die in het graf liggen, ⁴⁷⁶ die Gij niet meer gedenkt, en die aan uw hand ontrukkt zijn. ⁴⁷⁷	2 2
7.	Gij hebt mij in de diepste kuil gelegd, in duistere plaatsen, in diepten. ⁴⁷⁸	2
8.	Uw grimmigheid rust zwaar op mij, door al uw baren drukt Gij mij neder. <i>sela</i>	2
9.	Mijn bekenden hebt Gij van mij verwijderd, Gij hebt mij tot een gruwel voor hen gemaakt; ik ben ingesloten, ik kan niet ontkomen.	2 2
10.	Mijn oog kwijnt van ellende; dagelijks roep ik U aan, o HERE, ik breid mijn handen naar U uit.	2
11.	Zult Gij aan de doden een wonder doen; ⁴⁷⁹ zullen schimmen opstaan en U loven? <i>sela</i>	
12.	Wordt in het graf uw goedertierenheid verkondigd, uw trouw in de plaats der vertering?	
13.	Wordt uw wondermacht in de duisternis bekend, uw gerechtigheid in het land der vergetelheid?	
14.	Maar ik roep tot U, o HERE, des morgens komt mijn gebed vóór U.	
15.	Waarom, o HERE, verstoot Gij mij, verbergt Gij uw aangezicht voor mij?	2
16.	Ik ben ellendig en wegstervend van mijn jeugd aan, ik draag uw verschrikkingen, ik ben radeloos;	4

⁴⁷⁴ Hossfeld & Zenger noemen deze aanroep van God “the deepest theological basis for this psalm” waarmee de dichter zijn verwachting op God uitspreekt (*Psalms 2*, p. 394).

⁴⁷⁵ De tijdsaanduiding geeft een intensivering waardoor er van een *Ich-Klage* gesproken kan worden, zie de voetnoot bij Psalm 86:3 en ook Ps. 88:10. Ik neem hier het dag en nacht roepen als 1 *Ich-Klage* die het ononderbroken gebed aangeeft.

⁴⁷⁶ Hossfeld & Zenger vertalen met “Among the dead (I am) one expelled, (I am) like the slain who lie in the grave,” (*Psalms 2*, p. 389) zodat ik hier twee maal een *Ich-Klage* tel.

⁴⁷⁷ Ik tel hier een *Gott-Klage* omdat zonder Gods toestemming niemand de dichter uit God hands kan rukken.

⁴⁷⁸ Hier is sprake van een ellips en daarom wordt er twee maal een *Gott-Klage* gerekend.

⁴⁷⁹ Aangezien God hier niet expliciet aangeklaagd wordt reken ik vers 11-13 niet tot de *Gott-Klage*. Dat hier sprake is van een impliciete aanklacht mag duidelijk zijn. Hossfeld & Zenger beschrijven deze aanklacht op soortgelijke wijze als Brueggemann’s *counter-testimony*, overigens zonder naar hem te verwijzen: “Indeed, do not all the great salvation-historical statements about YHWH’s relationship to his people and his creation become mere ideology if they are not realized in the concrete daily lives of individuals? That is the real point of this central section of the psalm: when and where God can no longer be praised, his divinity is in question.” (*Psalms 2*, p. 396).

17.	uw brandende toorn gaat over mij heen, ⁴⁸⁰ uw verschrikkingen vernietigen mij;	2
18.	de ganse dag omringen zij mij als water, zij omsingelen mij tezamen.	2
19.	Vriend en metgezel hebt Gij van mij verwijderd; mijn bekenden zijn een en al duisternis. ⁴⁸¹	1 1

<i>Ich-Klage</i>	15	47%
schuldbelijdenis	0	
<i>Feind-Klage</i>	1	3%
<i>Gott-Klage</i>	15	47%
vertrouwen, lof en dank	1	3%

⁴⁸⁰ Aangezien de acties van God het subject zijn en de dichter het object, reken ik deze uitingen tot de *Gott-Klage*.

⁴⁸¹ Gezien de context is de sociale isolatie het gevolg van Gods handelen, maar omdat hier de bekenden het subject zijn, reken ik deze uiting tot de *Feind-Klage*.

Psalm 102

1.	Een gebed van een ellendige, wanneer hij bezwijkt en voor de HERE zijn klacht uitstort.	
2.	HERE, hoor mijn gebed, laat mijn hulpgeroep tot U komen;	
3.	verberg uw aangezicht niet voor mij ten dage dat het mij bang te moede is; neig uw oor tot mij; ten dage dat ik roep, ⁴⁸² antwoord mij haastelijk.	2
4.	Want mijn dagen verdwijnen als rook, mijn gebeente gloeit als een vuurhaard;	2
5.	mijn hart is verzengd en verdord als gras, want ik vergat mijn brood te eten.	3
6.	Vanwege mijn luide zuchten kleeft mijn gebeente aan mijn vlees;	1
7.	ik ben gelijk aan een pelikaan in de woestijn, ⁴⁸³ ik ben als een steenuil te midden der puinhopen;	2
8.	ik ben slapeloos, ik gelijk op een eenzame vogel op het dak.	2
9.	Mijn vijanden smaden mij de ganse dag, wie tegen mij razen, gebruiken mijn naam als vloek;	3
10.	want ik eet as als brood en vermeng mijn drank met tranen	2
11.	vanwege uw toorn en uw verbolgenheid, omdat Gij mij hebt opgenomen en neergeworpen. ⁴⁸⁴	2
12.	Mijn dagen zijn als een langgerekte schaduw, en ik verdor als gras.	2
13.	Maar Gij, o HERE, troont voor eeuwig, ⁴⁸⁵ uw naam blijft van geslacht tot geslacht.	2
14.	Gij zult opstaan, U over Sion erbarmen, want het is tijd haar genadig te zijn, ⁴⁸⁶ want de bepaalde tijd is gekomen;	2
15.	want uw knechten hebben behagen in haar stenen, zij hebben deernis met haar puin.	
16.	Dan zullen de volkeren de naam des Heren vrezen, alle koningen der aarde uw heerlijkheid,	2
17.	wanneer de HERE Sion heeft gebouwd, en verschenen is in zijn heerlijkheid,	2

⁴⁸² Door het parallelisme met vers 3b hier als *Ich-Klage* gerekend.

⁴⁸³ Hossfeld & Zenger typeren vers 7-9 als *Feind-Klage* (*Psalms* 3, p. 23), maar in vers 7 en 8 staat de klacht van de dichter over zijn eigen situatie voorop zodat ik ze tel als *Ich-Klage*.

⁴⁸⁴ Hossfeld & Zenger spreken hier duidelijk van een aanklacht aan God: "Verse 11 transitions to an accusation against God. The divine wrath seems to the petitioner opaque and arbitrary. God has lifted him up in kindness and love, and then thrown him to the ground like an enemy." (*Psalms* 3, p. 24). Brueggemann & Bellinger verbinden de *Gott-Klage* met de eerdere *Feind-Klage*: "To make matters worse, enemies continually mock the petitioner, who is living the trouble and woe of divine absence and thus feels divine judgement." (*Psalms*, p. 436).

⁴⁸⁵ Hossfeld & Zenger zien het tweede deel van de psalm (:13-23) als een latere toevoeging ("independent Zion section," *Psalms* 3, p. 20 en 24) omdat er plotseling over de toekomst geschreven wordt, waarbij er van een collectief wordt uitgegaan.

⁴⁸⁶ Vers 14bc en 15 zijn niet geteld als uiting van vertrouwen, omdat ik ze lees als argumenten om God te overreden.

18.	Zich heeft gewend tot het gebed van de berooide en hun gebed niet heeft veracht.	2
19.	Dit worde opgeschreven voor een volgend geslacht, ⁴⁸⁷ en het volk dat geschapen zal worden, zal de HERE loven; ⁴⁸⁸	1
20.	want Hij heeft uit zijn heilige hoogte neergezien, de Here heeft uit de hemel op aarde geschouwd,	2
21.	om het zuchten der gevangenen te horen, om de ten dode gedoemden te bevrijden;	2
22.	opdat men de naam des Heren in Sion vertelle, en zijn lof in Jeruzalem,	2
23.	wanneer de volken ategader en de koninkrijken zich zullen verzamelen om de HERE te dienen.	1
24.	Hij heeft op de weg mijn kracht gebroken, mijn dagen verkort.	2
25.	Ik zeg: Mijn God, ⁴⁸⁹ neem mij niet weg op de helft mijner dagen, Gij, wiens jaren duren door alle geslachten heen.	2
26.	Gij hebt voormaals de aarde gegrondvest, en de hemel is het werk uwer handen;	2
27.	die zullen vergaan, maar Gij houdt stand, zij alle zullen verslijten als een kleed, Gij verwisselt ze als een gewaad, en zij verdwijnen;	1
28.	maar Gij blijft dezelfde, aan uw jaren komt geen einde.	2
29.	De kinderen uwer knechten zullen veilig wonen, hun nageslacht zal voor uw aangezicht blijven bestaan.	2

<i>Ich-Klage</i>	16	32%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	3	6%
<i>Gott-Klage</i>	4	8%
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	27	54%

⁴⁸⁷ Hier is sprake van een *jussivus*, zodat ik geen uiting van vertrouwen tel. Hossfeld & Zenger zien een link met “the tradition of Israel as a community of memory and narration...” (*Psalms 3*, p. 25).

⁴⁸⁸ Hossfeld & Zenger vertalen hier “so that the people he makes will praise YHWH.” (*Psalms 3*, p. 19) en de NRSV “so that a people yet unborn may praise the Lord.” (*Psalms*, p. 435) zodat ik hier geen uiting van vertrouwen, lof of dank tel.

⁴⁸⁹ Hossfeld & Zenger spreken hier expliciet van een uiting van vertrouwen: “The vocative ‘my God’ is meant to indicate a close personal relationship to God, as in Pss 18:3, 22:2; 63:2.” (*Psalms 3*, p. 26).

Psalm 109

1.	Voor de koorleider. Van David. Een psalm. O God, die ik loof, zwijg niet, ⁴⁹⁰	1
2.	want een goddeloze en bedrieglijke mond hebben zij tegen mij opgedaan; zij spreken tegen mij met een leugentong,	2
3.	met woorden van haat omringen zij mij en zij bestrijden mij zonder oorzaak;	2
4.	tot loon voor mijn liefde weerstaan zij mij, maar ik ben een en al gebed;	1
5.	zij laden kwaad op mij in plaats van goed, en haat tot loon voor mijn liefde.	2
6. ⁴⁹¹	Stel een goddeloze als rechter over hem, een aanklager sta aan zijn rechterhand;	
7.	voor het gericht gedaagd, ga hij als schuldige uit, zijn gebed worde tot zonde;	
8.	mogen zijn dagen weinige zijn, moge een ander zijn ambt nemen;	
9.	mogen zijn kinderen wezen worden, zijn vrouw weduwe;	
10.	mogen zijn kinderen overal ronddolen en bedelen, en opgejaagd worden uit hun puinhopen.	
11.	De schuldeiser aze op zijn ganse bezit, vreemden mogen plunderen wat hij met moeite verwierf;	
12.	hij hebbe niemand, die hem liefde blijft bewijzen, niemand ontferme zich over zijn wezen;	
13.	zijn nakroost zij ter uitroeiing, in het volgend geslacht worde hun naam uitgewist.	
14.	De ongerechtigheid van zijn vaders blijve bij de HERE in gedachtenis, en de zonde van zijn moeder worde niet uitgewist;	
15.	dat deze bestendig vóór de HERE zijn, opdat Hij hun gedachtenis van de aarde verdelge;	
16.	omdat hij er niet aan dacht liefde te bewijzen, maar de ellendige, de arme en de versaagde van hart ten dode toe vervolgde.	2
17.	De vloek had hij lief – die kome over hem;	2

⁴⁹⁰ Er lijkt sprake van een *imperativus*, maar er wordt een *jussivus* van חרש gebruikt, Hossfeld & Zenger vertalen met “Do not be silent, o God of my praise!” (*Psalms* 3, p. 124).

⁴⁹¹ Er is discussie of vers 6-19 beden/vloekformules zijn van de dichter of dat hij hier zijn vijanden citeert. Hossfeld & Zenger kiezen nadrukkelijk voor de tweede optie (*Psalms* 3, p. 128-130), terwijl Brueggemann & Bellinger deze interpretatie afwijzen als een inkadering van de klacht: “But such a judgement wants to make a split – or place a protective wall – between hate and faith when in fact most of us know that in the midst of our confidence in God we find ourselves available on occasion for such less honourable self-announcement.” (*Psalms*, p. 474). Ook De Vos interpreteert dit gedeelte als “*Feindverwünschungen*” (*Klage als Gotteslob aus der Tiefe*, p. 8.3.9). Lindström spreekt van “*curse chains*” die gericht zijn tegen de vijanden, die hij overigens ziet als latere toevoegingen omdat ze verschillen van de “*Wünsche gegen die Feinde*” uit de oorspronkelijke klaagpsalmen (*Suffering and Sin*, p. 335). Ik heb er voor gekozen om mijn methode te volgen en de uitspraken te ‘classificeren’ als aanroepen tot God in de *jussivus*, waarbij ik de vraag door wie ze geuit worden in het midden laat.

	de zegen wilde hij niet – die blijve verre van hem;	
18.	hij bekleedde zich met vloek als met zijn gewaad – die kome als water in zijn binnenste, als olie in zijn gebeente;	1
19.	die zij hem als een kleed waarin hij zich hult, als een gordel die hij bestendig draagt.	
20.	Dit zij van de HERE ⁴⁹² het loon van mijn belagers, en van hen die kwaad tegen mij spreken.	2
21.	Maar Gij, HERE Here, handel met mij om uws naams wil, red mij, want rijk is uw goedertierenheid;	2
22.	want ik ben ellendig en arm, mijn hart is doorwond in mijn binnenste;	2
23.	als een schaduw die zich verlengt, ga ik heen, als een sprinkhaan word ik afgeschud;	2
24.	mijn knieën knikken van het vasten, mijn vlees is vermagerd, zonder vet;	2
25.	daarom ben ik hun tot een smaad geworden; als zij mij zien, schudden zij het hoofd. ⁴⁹³	2
26.	Help mij, HERE, mijn God, verlos mij naar uw goedertierenheid,	2
27.	opdat zij erkennen, dat dit uw hand is, dat Gij, o HERE, het gedaan hebt.	
28.	Al vloeken zij – wil Gij zegenen; al verheffen zij zich – laat hen te schande worden, maar uw knecht moge zich verheugen.	2
29.	Dat mijn belagers met smaad bekleed worden, en zich in hun schande hullen als in een mantel.	
30.	Ik zal de HERE met luider stem loven, ik zal Hem lofzingen te midden van velen;	2
31.	want Hij staat aan de rechterhand van de arme, om hem te verlossen van wie hem veroordelen.	2

<i>Ich-Klage</i>	8	24%
schuldbelijdenis	0	
<i>Feind-Klage</i>	16	48%
<i>Gott-Klage</i>	0	
vertrouwen, lof en dank	9	27%

⁴⁹² Hosffeld & Zenger vertalen met “This is what they do, those who accuse me, calling on YHWH, and who speak evil against my life.” (*Psalms* 3, p. 125 en 127). Een vertaling waarmee de serie vervloekingen afgerond wordt.

⁴⁹³ Vers 25b kan ook als *Feind-Klage* worden gezien, maar door het parallelisme met het eerste deel van het vers reken ik het hier tot de *Ich-Klage*.

Psalm 120

1.	Een bedevaartslied. In mijn angst heb ik tot de HERE geroepen en Hij heeft mij geantwoord.	1 1
2.	HERE, red mij van de leugenlippen, van de bedrieglijke tong. ⁴⁹⁴	2
3.	Wat zal Hij u geven, en wat zal Hij u toevoegen, gij bedrieglijke tong?	1
4.	Gescherpte pijlen van een held, benevens gloeiende kolen van brem.	
5.	Wee mij, dat ik in Mesek moet vertoeven, dat ik moet wonen bij de tenten van Kedar. ⁴⁹⁵	2
6.	Te lang reeds woon ik bij wie de vrede haten; ⁴⁹⁶	1
7.	ik ben een en al vrede, maar als ik spreek, dan zijn zij uit op strijd.	1

<i>Ich-Klage</i>	4	44%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	4	44%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	1	11%

⁴⁹⁴ Hossfeld & Zenger wijzen erop dat “The metaphors ‘lips’ and ‘tongue’ even evoke echoes of the unleashed vengeance of a predatory beast snapping at the petitioner and threatening to devour him.” (*Psalms 3*, p. 306).

⁴⁹⁵ Hossfeld & Zenger geven aan dat Mesek en Kedar mogelijk topografisch te plaatsen zijn, maar vooral symbool staan voor een agressieve, oorlogszuchtige en destructieve wereld die de dichter omringt, waardoor hij zich letterlijk ‘aan zijn eind’ voelt (*Psalms 3*, p. 310).

⁴⁹⁶ In dit vers ligt de nadruk op het verblijft van de dichter in deze bedreigende omgeving, waardoor ik hier een *Ich-Klage* tel, terwijl in het laatste vers een *Feind-Klage* geteld wordt omdat daar de agressie van de vijand de nadruk krijgt.

Psalm 130

1.	Een bedevaartslied. Uit de diepten roep ik tot U, o HERE. ⁴⁹⁷	1
2.	Here ⁴⁹⁸ , hoor naar mijn stem; laten uw oren opmerkende zijn op mijn luide smekingen.	1
3.	Als Gij, HERE, de ongerechtigheden in gedachtenis houdt, Here, wie zal bestaan? ⁴⁹⁹	1
4.	Maar bij U is vergeving, opdat Gij gevreesd wordt.	1
5.	Ik verwacht de HERE, mijn ziel verwacht ⁵⁰⁰ en ik hoop op zijn woord;	3
6.	mijn ziel wacht op de Here, meer dan wachters op de morgen, wachters op de morgen.	1
7.	Israël hope op de HERE, want bij de HERE is goedertierenheid, bij Hem is veel verlossing;	2
8.	Hij zelf zal Israël verlossen van al zijn ongerechtigheden.	1

Ich-Klage	1	9%
schuldbelijdenis	0	
Feind-Klage	0	
Gott-Klage	0	
vertrouwen, lof en dank	10	91%

⁴⁹⁷ Hossfeld & Zenger geven aan dat met de uitdrukking 'uit de diepten' de hele nood van de dichter wordt weergegeven: "the description of the distress consists only in the metaphorical 'out of depths' (nothing is said either about enemies or about physical or mental suffering)." (*Psalms 3*, p. 426). Ik reken deze woorden hier tot de *Ich-Klage* terwijl de *Feind-Klage* dus ook verdedigbaar is.

⁴⁹⁸ Hossfeld & Zenger vertalen יְהוָה nadrukkelijk met "my Lord": "This special relationship between the petitioner and YHWH is evident in the psalm in the threefold address יְהוָה (vv. 2a, 3b, 6a), which is not to be understood simply as the divine title 'Lord' or a variation on the tetragrammaton, but must be translated 'my Lord'." (*Psalms 3*, p. 429).

⁴⁹⁹ Vers 3 wordt niet gerekend als een schuldbelijdenis van de dichter, omdat er sprake is van een wijsheidsuiting met universele strekking. Lindström stelt: "The change in Ps 130 from first person (v 1f.) to third (v 3) implies a dissociation from an 'I' to a 'man,' which means that the poet is reflecting over his situation in view of God's relationship with man (cf. Ps 39:7, 12). No difference is made here between sinner and non-sinner, all people (cf. Job 4:17) are completely dependent on that YHWH does not act as a guardian of justice by counting iniquities." (F. Lindström, *Suffering and Sin*, p. 372).

⁵⁰⁰ Hossfeld & Zenger (*Psalms 3*, p. 437) geven aan dat de herhaling van het 'verwachten,' waarbij er ook nog een beweging plaatsvindt van 'ik' naar 'mijn ziel,' een intensivering aangeeft. Vandaar dat er in dit vers 3 uitingen van vertrouwen geteld worden.

Psalm 140

1.	Voor de koorleider. Een psalm van David.	
2.	Red mij, o HERE, van de boze mensen, bewaars mij voor de mannen van het geweld,	2
3.	die boze dingen in hun hart beramen, de ganse dag strijd verwekken;	2
4.	zij hebben hun tong gescherpt als een slang, addervergif is onder hun lippen. <i>sela</i>	2
5.	Behoed mij, o HERE, voor de handen van de goddelozen, bewaars mij voor de mannen van het geweld die zich voornemen mij de voet te lichten.	2
6.	Hovaardigen verborgen voor mij een strik en koorden, zij spanden een net langs het pad, zetten vallen voor mij op. <i>sela</i>	3
7.	Ik zeg tot de HERE: Gij zijt mijn God, neem ter ore, o HERE, mijn luide smekingen.	1
8.	HERE Here, Sterkte mijner verlossing, Gij beschermt mijn hoofd ten dage van de strijd.	2
9.	O HERE, willig de begeerten van de goddeloze niet in, laat zijn aanslag niet gelukken, wanneer zij zich verheffen. ⁵⁰¹ <i>sela</i>	
10.	Het venijn van wie mij omringen, ⁵⁰² het onheil van hun lippen moge hen overdekken,	1
11.	gloeiende kolen mogen op hen neerdalen. ⁵⁰³ Hij doe hen vallen in het vuur, in kuilen, zodat zij niet weder opstaan.	
12.	De kwaadspreker moge niet bestaan in het land, het onheil vange ijlings de man van het geweld.	2
13.	Ik weet, dat de HERE het geding van de ellendige berecht, de pleitzaak der armen. ⁵⁰⁴	2
14.	Waarlijk, de rechtvaardigen zullen uw naam loven, de oprechten zullen voor uw aangezicht wonen.	2

<i>Ich-Klage</i>	0	
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	14	67%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	7	33%

⁵⁰¹ Vers 9c is een bijzin bij 9b waardoor de nadruk niet valt op het verheffen van de vijanden, zodat ik 9c niet als een aparte *Feind-Klage* reken. Hossfeld & Zenger vertalen met "do not let their plans succeed, so that they rise up." (*Psalms* 3, 548).

⁵⁰² In de vertaling van de NBG-51 lijkt er sprake van een ellips, een weglating van het werkwoord in 10a zodat er twee maal een aanroep in de *jussivus* geteld zou kunnen worden. In de vertaling van Hossfeld & Zenger ("The head of those who surround me, let the mischief of their lips fall upon them." *Psalms* 3, 548) is echter duidelijk dat er sprake is van 1 aanroep, namelijk een gebed of het onheil dat de vijanden uitroepen op hun eigen hoofd mag neerdalen.

⁵⁰³ Ook hier is een verschil in vertaling tussen de NBG-51 en Hossfeld & Zenger ("They are piling up glowing coals on themselves; may they cast them down into caves full of water, so that they may not rise again." (*Psalms* 3, 548), maar in beide vertalingen is er sprake van 2 maal een aanroep in de *jussivus*.

⁵⁰⁴ Ik ga hier uit van een parallellisme waarbij in 13b het werkwoord is weggelaten zodat er sprake is van 2 uitingen van vertrouwen. Zo wordt ook vertaald door Hossfeld & Zenger: "I know that YHWH maintains the cause of the poor, does justice for those who suffer." (*Psalms* 3, 548).

Psalm 141

1.	Een psalm van David. O HERE, ik roep U aan, haast U tot mij; neem mijn stem ter ore, als ik tot U roep.	
2.	Laat mijn gebed als reukoffer voor uw aangezicht staan, ⁵⁰⁵ het opheffen van mijn handen als avondoffer.	2
3.	HERE, stel een wacht voor mijn mond, waak over de deuren van mijn lippen;	
4.	neig mijn hart niet tot iets kwaads om in goddeloosheid boze daden te volvoeren met mannen die bedrivers van ongerechtigheid zijn, en laat mij van hun lekkernijen niet eten.	
5.	Slaat een rechtvaardige mij, het is liefde, kastijdt hij mij, het is olie voor mijn hoofd, die mijn hoofd niet zal weigeren. ⁵⁰⁶ Zelfs rijst mijn gebed nog onder hun boze handelingen;	
6.	al werden hun rechters langs de rots neergestoten, zij zouden horen, dat mijn woorden liefelijk waren. ⁵⁰⁷	
7.	Zoals men de aarde doorploegt en openscheurt, zo liggen onze beenderen verstrooid aan de mond van het dodenrijk.	1
8.	Want op U, HERE Here, zijn mijn ogen, bij U schuil ik; giet mijn leven niet uit.	2
9.	Behoed mij voor de strik die zij mij spanden, voor de vallen der bedrivers van ongerechtigheid.	2
10.	Laten de goddelozen in hun kuilen vallen, altogader, terwijl ik ontkom.	1

<i>Ich-Klage</i>	1	13%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	2	25%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	5	63%

⁵⁰⁵ Hossfeld & Zenger lezen hier geen *jussivus* en vertalen met "My prayer is constantly before your face as a sacrifice of incense, the lifting up of my hands as the evening sacrifice." (*Psalms* 3, p. 555) en spreken daarmee van een "statement about one's own petition as confession of trust." (*Psalms* 3, p. 558).

⁵⁰⁶ Vers 5abc geeft een beschrijving van "wisdom pedagogy" (*Psalms* 3, p. 559). Brueggemann & Bellinger noemen naast correctie door gelovigen ook de optie dat YHWH "the Righteous One" is (*Psalms*, 590), waarbij opvallend is dat het werkwoord יכח als zodanig in Psalm 6 en 38 voorkomt. Ook in dat geval is er hier echter geen sprake van een *Gott-Klage* omdat de dichter een dergelijke straf aanvaardt.

⁵⁰⁷ Er is onduidelijkheid over de tekst van vers 5d en 6, maar er is duidelijk geen sprake van een *Ich-* of *Feind-Klage*.

Psalm 142

1.	Een leerdicht van David, toen hij in de spelonk was. Een gebed.	
2.	Met luider stem roep ik tot de HERE, met luider stem smee ik de HERE;	
3.	ik stort mijn klacht voor zijn aangezicht uit, ik maak Hem mijn benauwdheid bekend.	2
4.	Wanneer mijn geest in mij versmacht, kent Gij mijn pad. Op de weg die ik ga, verbergen zij mij een strik;	1 1 1
5.	schouw ik naar rechts en zie ik uit – niemand ziet naar mij om; is mij de toevlucht ontvallen – niemand vraagt naar mij. ⁵⁰⁸	3
6.	Tot U roep ik, HERE; ik zeg: Gij zijt mijn schuilplaats, mijn deel in het land der levenden. ⁵⁰⁹	2
7.	Sla acht op mijn smeken, want ik ben zeer verzwakt; red mij van mijn vervolgers, want zij zijn sterker dan ik. ⁵¹⁰	1 2
8.	Voer mij uit de kerker, opdat ik uw naam love; de rechtvaardigen zullen mij omringen, wanneer Gij mij weldoet. ⁵¹¹	2

<i>Ich-Klage</i>	7	47%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	3	20%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	5	33%

⁵⁰⁸ In de NBG-vertaling lijkt er sprake van 2 klachten, maar in de vertaling van Hossfeld & Zenger (“no one is there who takes note of me. Every refuge has been taken from me; no one asks after my life.” *Psalms* 3, p. 563) en Brueggemann & Bellinger (“there is no one who takes notice of me; no refuge remains to me; no one cares for me.” *Psalms*, p. 592) is duidelijk dat het gaat om 3 klachten. In 5b en d tel ik *Feind-Klagen* omdat de dichter het object is. In 5c tel ik een *Ich-Klage* omdat de dichter daar het subject is.

⁵⁰⁹ Er is sprake van een ellips en daarom worden 2 uitingen van vertrouwen geteld.

⁵¹⁰ Aangezien de vijanden het subject zijn en de dichter het object wordt deze uiting gerekend tot de *Feind-Klage*.

⁵¹¹ Hier maken de vertalingen van Hossfeld & Zenger (“The righteous will gather around me, for you do good things for me.” *Psalms* 3, p. 563) en Brueggemann & Bellinger (“The righteous will surround me, for you will deal bountifully with me.” *Psalms*, p. 592) duidelijk dat het gaat om twee uitingen van vertrouwen.

Psalm 143

1.	Een psalm van David. O HERE, hoor mijn gebed, neem mijn smekingen ter ore; antwoord mij naar uw trouw, naar uw gerechtigheid;	2
2.	ga niet in het gericht met uw knecht, want niemand die leeft, is voor U rechtvaardig. ⁵¹²	
3.	Want de vijand vervolgt mijn ziel, hij vertreedt mijn leven ter aarde, hij doet mij wonen in duisternis, aan hen gelijk, die voorlang gestorven zijn. ⁵¹³	3 1
4.	Daarom versmacht mijn geest in mij, mijn hart is ontsteld in mijn binnenste.	2
5.	Ik gedenk aan de dagen van ouds, ⁵¹⁴ ik overpeins al uw daden, ik overdenk de werken uwer handen.	3
6.	Ik strek mijn handen tot U uit, ⁵¹⁵ mijn ziel smacht naar U als een dorstig land. <i>sela</i>	1 1
7.	Antwoord mij haastelijk, HERE, mijn geest bezwijkt, verberg uw aangezicht niet voor mij, opdat ik niet worde als wie in de groeve neerdalen.	2
8.	Doe mij in de morgen uw goedertierenheid horen, want ik vertrouw op U; maak mij de weg bekend, die ik gaan moet, want tot U hef ik mijn ziel op.	3
9.	Red mij van mijn vijanden, HERE, tot U vlucht ik.	1
10.	Leer mij uw wil te doen, want Gij zijt mijn God, uw goede Geest geleide mij in een effen land.	2
11.	Om uws naams wil, HERE, behoud mij in het leven, voer naar uw gerechtigheid mijn ziel uit de benauwdheid,	2 1
12.	verdelg mijn vijanden naar uw goedertierenheid, en richt te gronde allen die mij benauwen, want ik ben uw knecht.	2 1

<i>Ich-Klage</i>	7	26%
<i>schuldbelijdenis</i>	0	
<i>Feind-Klage</i>	4	15%
<i>Gott-Klage</i>	0	
<i>vertrouwen, lof en dank</i>	16	59%

⁵¹² Hossfeld & Zenger typeren deze tekst als volgt: "The reasoning is a generally applicable judgement on human beings and thus is typical of wisdom teaching." (*Psalms* 3, p. 573). Typerend voor Psalm 143 noemen ze de polariteit tussen Gods gerechtigheid en trouw versus de menselijke zwakheid en zondigheid, zodat hier niet gesproken kan worden van een *Gott-Klage* of een specifieke schuldbelijdenis.

⁵¹³ De dichter vergelijkt zichzelf met de doden zodat er sprake is van een *Ich-Klage*, zie ook vers 7c.

⁵¹⁴ Hossfeld & Zenger spreken hier van "He remembers and reflects on the so-called history of salvation." (*Psalms* 3, p. 574), zodat ik uitingen van vertrouwen tel. Ook Brueggemann & Bellinger lezen hier verwijzingen naar "YHWH's past miracles" (*Psalms*, p. 597).

⁵¹⁵ Vers 6a geeft volgens Hossfeld & Zenger alleen aan dat de dichter zich met lege handen richt tot God om hulp ("Here it symbolizes making contact and seeking help." *Psalms* 3, p. 575) en is daarom niet geteld als een *Ich-Klage* of een uiting van vertrouwen. Zie ook Psalm 77:3.

Bijlage 2 – Verantwoording statistische analyse⁵¹⁶

Om aan te tonen dat er verbanden zijn tussen de verschillende uitingen en om uit te sluiten dat deze verbanden toevallig zijn, is er een statistische analyse toegepast. Binnen de statistiek wordt de t-toets toegepast om het voorkomen van uitingen in 2 categorieën (in dit onderzoek een categorie met en zonder *Gott-Klage*) te vergelijken. Als de uitkomst van de t-toets een significant verschil oplevert, kan met 95% zekerheid aangenomen worden dat er een positief of negatief verband is en dat dit verband niet berust op een toeval.

Onderzocht is of er een verschil is in het voorkomen van de onderstaande uitingen in de psalmen met en zonder *Gott-Klage*. Er is gerekend met percentages in plaats van met het aantal afzonderlijke uitingen om te voorkomen dat langere psalmen de uitkomsten kunnen domineren.

- Percentage uitingen van de *Ich-Klage*
- Percentage uitingen van de *Feind-Klage*
- Percentage uitingen van de *Ich- + Feind-Klage*
- Percentage uitingen van schuldbelijdenis
- Percentage uitingen van vertrouwen, lof en dank

De t-toets kan echter alleen uitgevoerd worden als de twee categorieën onafhankelijk zijn, normaal verdeeld zijn en gelijke varianties hebben. De eerste twee randvoorwaarden worden aangenomen, maar omdat de categorieën met en zonder *Gott-Klage* van ongelijke grootte zijn is het van belang om te kijken of de spreiding (variantie) gelijk is. Binnen de statistiek wordt de F-toets gebruikt om te toetsen of de varianties van twee categorieën als gelijk mogen worden beschouwd.

Om de statistische analyse inzichtelijk te maken, zijn de t- en F-toetsen hieronder uitgewerkt. De eerste F-toets en de eerste t-toets staan helemaal uitgeschreven, daarna worden alleen de laatste twee stappen uitgewerkt, omdat de eerste stappen steeds vergelijkbaar zijn. De waarden die onder stap 5 vermeld worden, komen uit Bijlage 3.

F-toets op de gelijkheid van de varianties (*Ich-Klage*)

1. Kansverdeling model: het aantal keren X (ten opzichte van het aantal getelde uitingen van de psalm) dat de *Ich-Klage* voor komt in een psalm met *Gott-Klage* en het aantal keren Y (ten opzichte van het aantal getelde uitingen van de psalm) dat de *Ich-Klage* voor komt in een psalm zonder *Gott-Klage* zijn als volgt verdeeld:
 $X \sim N(\mu_x, \sigma_x^2)$ en $Y \sim N(\mu_y, \sigma_y^2)$, met onbekende μ_x, μ_y, σ_x^2 en σ_y^2 . X_1, \dots, X_{13} en Y_1, \dots, Y_{30} zijn onafhankelijk.
2. Toets $H_0: \sigma_x = \sigma_y$ versus toets $H_1: \sigma_x \neq \sigma_y$ met $\alpha = 5\%$.
3. Toetsingsgrootte: $F = \frac{S_x^2}{S_y^2}$
4. Verdeling onder H_0 : $F \sim F_{29}^{12}$
5. Waargenomen waarde: $F = \frac{0,038}{0,017} = 2,25$
6. Het is een tweezijdige toets, verwerp H_0 als $F \leq c_1$ of als $F \geq c_2$:
 $P(F_{29}^{12} \geq c_2) = \frac{\alpha}{2} = 0,025$. Dus volgens de F-tabel: $c_2 = 2,43$ en $\frac{1}{c_1} = 2,96$, dus $c_1 = 0,34$.
7. $F = 2,25$ is niet kleiner dan c_1 (0,34) en niet groter dan c_2 (2,43) en ligt dus niet in het verwerpingsgebied, dus we mogen H_0 niet verwerpen.
8. Conclusie: met een significantieniveau van 5% kunnen we niet bewijzen dat de varianties van het aantal keren *Ich-Klage* in de psalmen met *Gott-Klage* en het aantal keren *Ich-Klage* in de

⁵¹⁶ Ik ben J. Visser zeer erkentelijk voor de hulp bij deze statistische analyse.

psalmen zonder *Gott-Klage* verschillend zijn. Vanaf nu zal dus aangenomen worden dat zij gelijk zijn.

F-toets op de gelijkheid van de varianties (*Feind-Klage*)

7. $F = 0,751$ ligt niet in het verwerpingsgebied, dus we mogen H_0 niet verwerpen.
8. Conclusie: met een significantieniveau van 5% kunnen we niet bewijzen dat de varianties van het aantal keren *Feind-Klage* in de psalmen met *Gott-Klage* en het aantal keren *Feind-Klage* in de psalmen zonder *Gott-Klage* verschillend zijn. Vanaf nu zal dus aangenomen worden dat zij gelijk zijn.

F-toets op de gelijkheid van de varianties (*Ich + Feind-Klage*)

7. $F = 0,741$ ligt niet in het verwerpingsgebied, dus we mogen H_0 niet verwerpen.
8. Conclusie: met een significantieniveau van 5% kunnen we niet bewijzen dat de varianties van het aantal keren *Ich- + Feind-Klage* in de psalmen met *Gott-Klage* en het aantal keren *Ich- + Feind-Klage* in de psalmen zonder *Gott-Klage* verschillend zijn. Vanaf nu zal dus aangenomen worden dat zij gelijk zijn.

F-toets op de gelijkheid van de varianties (*Schuldbelijdenis*)

7. $F = 18,951$ ligt in het verwerpingsgebied, dus H_0 verwerpen.
8. Conclusie: met een significantieniveau van 5% kunnen we bewijzen dat de varianties van het aantal keren schuldbelijdenis in de psalmen met *Gott-Klage* en het aantal keren schuldbelijdenis in de psalmen zonder *Gott-Klage* verschillend zijn.

Doordat de varianties niet gelijk mogen worden beschouwd en het aantal waarden niet beide boven de 25 is, is er geen betrouwbare toetsing mogelijk op het verschil. Bij hypothese 4 over de correlatie tussen schuldbelijdenis en *Gott-Klage* is geen statistische conclusie mogelijk en zal alleen een inhoudelijke, kwalitatieve beantwoording plaatsvinden.

F-toets op de gelijkheid van de varianties (*Vertrouwen, lof en dank*)

7. $F = 0,904$ ligt niet in het verwerpingsgebied, dus we mogen H_0 niet verwerpen.
8. Conclusie: met een significantieniveau van 5% kunnen we niet bewijzen dat de varianties van het aantal keren *Vertrouwen, lof en dank* in de psalmen met *Gott-Klage* en het aantal keren *Vertrouwen, lof en dank* in de psalmen zonder *Gott-Klage* verschillend zijn. Vanaf nu zal dus aangenomen worden dat zij gelijk zijn.

T-toets

De t-toets op het verschil zal gebruikt worden om de volgende hypothesen te toetsen:

- Het percentage uitingen van de *Ich-Klage* is groter in de psalmen met *Gott-Klage*
- Het percentage uitingen van de *Feind-Klage* is groter in de psalmen met *Gott-Klage*
- Het percentage uitingen van de *Ich- + Feind-Klage* is groter in de psalmen met *Gott-Klage*
- Het percentage uitingen van vertrouwen, lof en dank is kleiner in de psalmen met *Gott-Klage*.

T-toets op het verschil (*Ich-Klage*)

1. Kansverdeling model: het aantal keren X (ten opzichte van het aantal getelde uitingen van de psalm) dat de *Ich-Klage* voor komt in een psalm met *Gott-Klage* en het aantal keren Y (ten

opzichte van het aantal getelde uitingen van de psalm) dat de *Ich-Klage* voor komt in een psalm zonder *Gott-Klage* zijn als volgt verdeeld:

$X \sim N(\mu_x, \sigma^2)$ en $Y \sim N(\mu_y, \sigma^2)$, met onbekende μ_x, μ_y en σ^2 . X_1, \dots, X_{13} en Y_1, \dots, Y_{30} zijn onafhankelijk.

2. Toets: $H_0 : \mu_x = \mu_y$ versus $H_1: \mu_x > \mu_y$ met $\alpha = 5\%$.
3. Toetsingsgrootheid: $T = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{S^2(\frac{1}{13} + \frac{1}{30})}}$ waar $S^2 = \frac{13-1}{13+30-2} S_X^2 + \frac{30-1}{13+30-2} S_Y^2$
4. Verdeling onder H_0 : $T \sim t_{41}$ (Aantal vrijheidsgraden = $13 + 30 - 2 = 41$)
5. Geobserveerde waarde: $S^2 = 0,023$, dus $T = 3,177$
6. Het is een eenzijdige toets, verwerp H_0 als $T \geq c$.
 $P(T_{41} \geq c) = 0,05$, dus $c = 2,020$ (T-tabel).
7. $3,177 > 2,020$, dus T ligt in het verwerpingsgebied, dus H_0 verwerpen.
8. Conclusie: met een significantieniveau van 5% is er statistisch bewijs dat in de psalmen met een *Gott-Klage* er meer uitingen van de *Ich-Klage* voorkomen dan in de psalmen zonder *Gott-Klage*.

T-toets op het verschil (*Feind-Klage*)

7. $T = -2,063 < 2,020$, dus T ligt niet in het verwerpingsgebied, dus H_0 niet verwerpen.
8. Conclusie: met een significantieniveau van 5% is niet voldoende statistisch bewijs om te zeggen dat in de psalmen met een *Gott-Klage* er meer uitingen van de *Feind-Klage* voorkomen dan in de psalmen zonder *Gott-Klage*.

T-toets op het verschil (*Ich- + Feind-Klage*)

7. $T = 0,521 < 2,020$, dus T ligt niet in het verwerpingsgebied, dus H_0 niet verwerpen.
9. Conclusie: met een significantieniveau van 5% is niet voldoende statistisch bewijs om te zeggen dat in de psalmen met een *Gott-Klage* er meer uitingen van *Ich-* en *Feind-Klage* bij elkaar opgeteld voorkomen dan in de psalmen zonder *Gott-Klage*.

T-toets op het verschil (Vertrouwen, lof en dank)

2. Toets: $H_0 : \mu_x = \mu_y$ versus $H_1: \mu_x < \mu_y$ met $\alpha = 5\%$.
7. $T = 0,0521 < 2,020$, dus T ligt in het verwerpingsgebied, dus H_0 verwerpen.
8. Conclusie: met een significantieniveau van 5% is er voldoende statistisch bewijs om te zeggen dat in de psalmen met een *Gott-Klage* er minder uitingen van vertrouwen, lof en dank voorkomen dan in de psalmen zonder *Gott-Klage*.

Bijlage 3 – Excelbestand statistische analyse

Tabel 1: Overzicht verschillende uitingen in de individuele klaagpsalmen

# Ich-Klage	% Ich-Klage	# Schuld-belijdenis	% Schuld-belijdenis	# Feind-Klage	% Feind-Klage	# Lof	% Lof	# Ich + Feind	% Ich + Feind	# Gott-Klage	% Gott-Klage	Totaal
260	0,18	27	0,02	370	0,25	751	0,51	630	0,43	60	0,04	1468

Tabel 2: Psalmen met *Gott-Klage*

Psalm	# Ich-Klage	% Ich-Klage	# Schuld-belijdenis	%Schuldbelijdenis	# Feind-Klage	% Feind-Klage	# Lof	% Lof	# Ich + Feind	% Ich + Feind	# Gott-Klage	% Gott-Klage	Totaal
6	8	0,40		0,00	2	0,10	7	0,35	10	0,50	3	0,15	20
9 / 10	5	0,05		0,00	33	0,36	51	0,56	38	0,42	2	0,02	91
13	4	0,29		0,00	3	0,21	5	0,36	7	0,50	2	0,14	14
22	13	0,17		0,00	24	0,32	34	0,45	37	0,49	5	0,07	76
35	2	0,04		0,00	29	0,54	21	0,39	31	0,57	2	0,04	54
38	19	0,37	5	0,10	13	0,25	9	0,18	32	0,63	5	0,10	51
39	21	0,68	2	0,06	1	0,03	2	0,06	22	0,71	5	0,16	31
42 / 43	9	0,16		0,00	6	0,11	36	0,63	15	0,26	6	0,11	57
51	0	0,00	11	0,32	0	0,00	22	0,65	0	0,00	1	0,03	34
69	33	0,42	2	0,03	12	0,15	29	0,37	45	0,58	2	0,03	78
77	12	0,29		0,00	0	0,00	21	0,51	12	0,29	8	0,20	41
88	15	0,47		0,00	1	0,03	1	0,03	16	0,50	15	0,47	32
102	16	0,32		0,00	3	0,06	27	0,54	19	0,38	4	0,08	50

Tabel 3: Psalmen zonder *Gott-Klage*

Psalm	# Ich-Klage	% Ich-Klage	# Schuldbelijdenis	%Schuldbelijdenis	# Feind-Klage	% Feind-Klage	# Lof	% Lof	# Ich + Feind	% Ich + Feind	Total
3	0	0,00		0	3	0,23	10	0,77	3	0,23	13
4	0	0,00		0	3	0,27	8	0,73	3	0,27	11
5	4	0,13		0,00	7	0,22	21	0,66	11	0,34	32
7	0	0,00		0,00	16	0,43	21	0,57	16	0,43	37
17	0	0,00		0,00	9	0,53	8	0,47	9	0,53	17
25	6	0,15	4	0,10	3	0,08	27	0,68	9	0,23	40
26	0	0,00		0,00	3	0,27	8	0,73	3	0,27	11
27	0	0,00		0,00	9	0,32	19	0,68	9	0,32	28
28	3	0,13		0,00	7	0,30	13	0,57	10	0,43	23
31	16	0,25		0,00	11	0,17	36	0,57	27	0,43	63
40	6	0,12	3	0,06	3	0,06	39	0,76	9	0,18	51
52	0	0,00		0,00	11	0,44	14	0,56	11	0,44	25
54	0	0,00		0,00	4	0,27	11	0,73	4	0,27	15
55	16	0,26		0,00	36	0,58	10	0,16	52	0,84	62
56	2	0,06		0,00	11	0,32	21	0,62	13	0,38	34
57	5	0,17		0,00	4	0,13	21	0,70	9	0,30	30
59	0	0,00		0,00	25	0,57	19	0,43	25	0,57	44
61	2	0,15		0,00	0	0,00	11	0,85	2	0,15	13
63	3	0,12		0,00	1	0,04	22	0,85	4	0,15	26
64	1	0,04		0,00	15	0,58	10	0,38	16	0,62	26
70	2	0,29		0,00	3	0,43	2	0,29	5	0,71	7
71	4	0,07		0,00	12	0,20	44	0,73	16	0,27	60
86	5	0,11		0,00	4	0,09	38	0,81	9	0,19	47
109	8	0,24		0,00	16	0,48	9	0,27	24	0,73	33
120	4	0,44		0,00	4	0,44	1	0,11	8	0,89	9
130	1	0,09		0,00	0	0,00	10	0,91	1	0,09	11

Psalm	# Ich-Klage	% Ich-Klage	# Schuldbelijdenis	%Schuldbelijdenis	# Feind-Klage	% Feind-Klage	# Lof	% Lof	# Ich + Feind	% Ich + Feind	Total
140	0	0,00		0,00	14	0,67	7	0,33	14	0,67	21
141	1	0,13		0,00	2	0,25	5	0,63	3	0,38	8
142	7	0,47		0,00	3	0,20	5	0,33	10	0,67	15
143	7	0,26		0,00	4	0,15	16	0,59	11	0,41	27

Tabel 4: Statistische analyse

		% Ich-Klage	% Schuldbelijdenis	% Feind-Klage	% Lof	% Ich + Feind-Klage
F-toets	sigma x	0,037802	0,008247	0,026632	0,039788	0,033946
	sigma y	0,016788	0,000435	0,035452	0,043993	0,045811
	F	2,251664	18,95117	0,751213	0,904416	0,741008
T-toets	S ²	0,022939		0,032871	0,042762	0,042338
	X streep	0,281625		0,166713	0,39067	0,448338
	Y streep	0,121859		0,290885	0,581962	0,412744
	T	3,176853	niet mogelijk	-2,06261	-2,78591	0,520964
	c	2,019541		2,019541	2,019541	2,019541

Legenda

Meer dan de helft van het aantal uitingen

F waarde voldoet zo dat de varianties gelijk kunnen worden beschouwd

F waarde voldoet niet zo dat de varianties niet gelijk kunnen worden beschouwd

Hypothese bewezen door T-toets

Hypothese verworpen door T-toets

